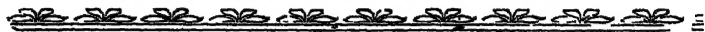
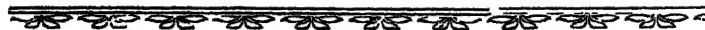

.

First Edition
1 to 32 Pages Sowbhagya Press,
Printed at The Bhavani Press, Bezwada.

.

ఉ పా దా త ము .

అక్షులారా !

ఈశ్వరస్వప్తిలో యొకటగు మానవకోటి హాసామాన్యముచకు కామ్యమగుసుఖము నాశాపించుటయొకవింతకాదు. అట్టిసుఖమునకు ముఖ్యకారణము ధర్మమని వాగ్భానులు ప్రతిపాదించుచున్నారు, ఉక్తంచ:—“సుఖార్థస్వర్వభూతానాం మతాస్సర్వాః ప్రవృత్తయః॥ సుఖంచ నవినాధర్మాత్ప్రాప్తస్థితీ పరోభవేత్ . వా-సూ- ౩. అ. ధర్మముయొక్క స్వరూపమును “చోదనాలక్షణోగోధర్మంః” అనియిట్లు నిర్ణయించుకొనఁగలగా నాశాస్త్రమున సూత్రించుచున్నాడు. అనగావేదములుపురుష ప్రవర్తక వాక్యములచే యేయర్థమును ప్రతిపాదించునోయట్టి వదార్థముధర్మమని తాత్పర్యము ఇట్టిధర్మమును సంపాదించుటకు ముఖ్యోపకరణము నేరమని , సర్వమన్యత్ పరిత్యజ్య శరీర మనుపాలయేత్ | మదభావేహిభావానాంసర్వాభావశ్కేదీకాం” అనెడిచరకవచనముచే ప్రతిపాదించబడుచున్నది, కాశిదాసుండుగూడయీయర్థమునే “శరీరమాంద్యంఖలు ధర్మపాదనం” అనెడివచనముచేవ్యక్తపరచుచున్నాడు. ఇచటశరీరపదముశరీరము ఇంద్రియ సత్వ(మనస్సు) అత్మలసంయోగమునకు పరిక్షకము ఇట్టిసంయోగమున కే ఆయుష్యమను నామముగలదని, శరీరేంద్రి

యః సత్వాత్మసంయోగోధారిజీవితం నిత్యగచ్ఛాను బుధశ్చ
సగ్నాత్మై రాయరచ్యతే” అనెడినూ తముచేచరకుసునవించి
యున్నాడు.

“యస్థాదరుణాహా! ఇతవరకు ప్రశంసించిన పైపం
దస్థులు లో చదువరలచే; సర్వప్రాణుల శాశాననియైకాంతి
శము సుఖముయు అట్టిసుఖమునకు సమవాయికారణము వేద
శోదనాచూలక్షణశిష్టధర్మమనియు అట్టిధర్మమునకు ముఖ్యో
పకరణమిందియనత్వాత్మ విశిష్టశరీరమనియు అట్టిశరీరేంద్రి
యాదిసంయోగమాయుపేదపర్యాయమనియు గమనింపబడు
చున్నది. గానసర్వసుఖముల కాధారమాయువ్యగునిరాధ్ధాంతి
తాంశము. ఇట్టియమూల్యాదుర్మ హారత్నయోగక్షేమ విధాన
బాధితమగు నదియాయుర్వేదము ఇచటయోగమనగా ససాయ
శోపదేశముచే లేనియాయువ్యమును సంపాదించుట. క్షేమమన
గాచికిత్సోపదేశముచే ఉన్న ఆంశవ్యమును రక్షించుట. అట్టి
ససాయన చికిత్సలవిధానమును బోధించుటలో సాటిలేనిసామి
ప్రముగలదైవత్యత్వాని ప్రమాణములనుగూడతృణీకరించునది
గాన యాయాయుర్వేదమునకు వేదత్వమన్వర్థమగుచున్నది.
ఇట్టియచ్ఛతన “హిత్వక్షేణాను మిత్యావాయుస్తాపాయోన
బుధశ్చతే” ఏతదిదంతివేదేనతస్మాద్వేదస్యవేదతా” అనెడివేద
బ్రహ్మపరమము స్పష్టపరచుచున్నది. కిరచః— ఈయాయుర్వే
దమధ ర్వణవేదాంతర్భాగమని చరక సుశ్రుతములు మొరబెట్టు
చున్నవి. ఇట్టియాయుర్వేదాభ్యయమునకు ముఖ్యస్థలమాయు

రాజమం, అట్టిగాననంపాచనావశ్యకత మానజునకముఖ్యము.
గానమనజమాతుడాయుర్వేదమను చదివేతీరవలయును.

ఈయాయుర్వేదగ్రంథము లోని శిఖామణియనికొని యాడ
ఒనుచున్న చరకమందిరియస్థానము రిషజ్ఞానోపదేశపూర్వక
ముగాచదువరులకాయుర్ జ్ఞానమును గల్గించుచున్నది. రిషజ్ఞాన
మాయుర్ జ్ఞానమునను ప్రకృతియనిచరికడు “ఇదంలింగమది
ప్రాశ్నిమనేకమభిజ్ఞవాన్! ఆయుర్వేదవిదిత్వాఖ్యాం లభతే
కనిలోజనః” చ॥ ౬౦- ౧ అ. అన్నిన్నీ; వాగ్భటుడు “ఆయు
ర్వేదశలం కృత్స్నయదాయక్ జ్ఞైఃప్రతిష్ఠితం రిషజ్ఞానా దృ
తిస్తస్మాత్ సర్వదైవభవేత్ భివక్” వా॥ శా ౧ అ. అన్నిన్నీ;
సుఖతుడు “ఏతాన్యోస్తరూపాణి సమ్యగ్భుధ్యేతయోభివక్!
సాధ్యాసాధ్యోఽఽత్రాయం సరాజ్ఞస్సమృతోభవేత్” సు॥ సూ
22 అ అన్నిన్నీ వచించియున్నారు. ఇంతియేగక “స్వార్థవిద్యా
యశో హానిమప్రకోశమసంగహం! ప్రాప్నుయాన్నియతలవై
ద్యోయో నాధ్యంసమనాచరేత్” (అస్త్వాధినిచికిత్సిం
చెడినైద్యుడు తనకనమును విద్యను- యశస్సును- బోగొట్టు
కొనుటయేకాకనిందపాలగును) అనియిట్లుచెప్పటచే వైద్యున
కువ్యాధివిషయక సాధ్యాసాధ్యజ్ఞానమావశ్యకము. అట్టిజ్ఞాన
ము రిషజ్ఞానములేనిదేనధివింపదు. గానరిషజ్ఞానము ముఖ్యసంపా
దనీయము. అట్టిజ్ఞానబోధక మిందిరియస్థానమగుటచేతనున్నా;
నికలభారతాయుర్వేదవిద్యావీరవక్త్రాల్లలచే నిదానము (రోగ
విజ్ఞానము) కొరకుపఠనీయముమగుటచేతనున్నానామిత్రులయభి
మతానుసారముగా చరకమున కాంధగ్రీక వాగ్మయబూనిన

నేనీయింది) యస్థానముచేత ప్రభువును టీకవ్రాసితిని. దీని కనుపదంబుగా; చికిత్సాభాగమునకు మహామండలిపరీక్షార్థులచే పరీక్షయములగుకల్ప- సిద్ధిస్థానముల కాభ్యర్థికవ్రాయుచున్నాను. ఈరీతినినాచేయు ఆభ్యర్థికసేవ యల్పమైననూ విద్య చేతలోఁ గురునీయోగమున మహత్వమునొందకుండనే.

జెజవాడ, } ఇట్లంతిర్వాణి విధేయుడు,
22-3-30. } “వైద్యవల్లభ”
రాణీ వెంకటాచలవతిప్రసాదశాస్త్రి.

3. సురాసురగణాః పురాయదమ్పతా యదుగ్ధార్ణవం మమం
ధురతియత్న తస్తదపితేఽస్తివామెకరే | అనూరునివచంద్ర
మాయదుదయాచ్చ ధన్వంతరేః పురాభవదనూదియాత్
ప్రకృత ఏష పుష్పాంజలిః॥

మంగళం మహత్.

విషయ సూచిక.

పేజీ

- 1 దొంగిలాయుష్యునినుగూర్చినైత్యునిచే
- జన్మించినదనిన భావపరేమము
- 7 పరీక్షియ భావనైత్యునిము
- 8 పరీక్షా నైత్యునిము
- 9 ప్రకృతిపరమము
- 10 ప్రకృతి విభజన
- 16 ప్రకృతి విభజనము
- 17 ప్రకృతి విభజనము
- 18 ప్రకృతి విభజనము
- 19 ప్రకృతి విభజనము
- 20 ప్రకృతి విభజనము
- 21 ప్రకృతి విభజనము
- 22 ప్రకృతి విభజనము
- 26 ప్రకృతి విభజనము
- 30 ప్రకృతి విభజనము
- 31 ప్రకృతి విభజనము
- 34 ప్రకృతి విభజనము
- 37 ప్రకృతి విభజనము
- 40 ప్రకృతి విభజనము

పేజీ

- 41 ప్రకృతి విభజనము
- 42 ప్రకృతి విభజనము
- 43 ప్రకృతి విభజనము
- 44 ప్రకృతి విభజనము
- 45 ప్రకృతి విభజనము
- 46 ప్రకృతి విభజనము
- 47 ప్రకృతి విభజనము
- 48 ప్రకృతి విభజనము
- 49 ప్రకృతి విభజనము
- 50 ప్రకృతి విభజనము
- 51 ప్రకృతి విభజనము
- 52 ప్రకృతి విభజనము
- 53 ప్రకృతి విభజనము
- 54 ప్రకృతి విభజనము
- 55 ప్రకృతి విభజనము
- 56 ప్రకృతి విభజనము
- 57 ప్రకృతి విభజనము
- 58 ప్రకృతి విభజనము
- 59 ప్రకృతి విభజనము
- 60 ప్రకృతి విభజనము
- 61 ప్రకృతి విభజనము
- 62 ప్రకృతి విభజనము
- 63 ప్రకృతి విభజనము
- 64 ప్రకృతి విభజనము
- 65 ప్రకృతి విభజనము
- 66 ప్రకృతి విభజనము
- 67 ప్రకృతి విభజనము
- 68 ప్రకృతి విభజనము
- 69 ప్రకృతి విభజనము
- 70 ప్రకృతి విభజనము
- 71 ప్రకృతి విభజనము
- 72 ప్రకృతి విభజనము
- 73 ప్రకృతి విభజనము
- 74 ప్రకృతి విభజనము
- 75 ప్రకృతి విభజనము
- 76 ప్రకృతి విభజనము
- 77 ప్రకృతి విభజనము
- 78 ప్రకృతి విభజనము

శేష

- 70 ప్రతిబంధ వికృతశ్లేషములు
 50 సంస్థాన ప్రమాదములు ఛాయా
 ప్రతిచ్ఛాయల శ్లేషము
 51 ఛాయా విభజన
 52 ప్రభా శ్లేషములు వాటి రివేటము
 53 ప్రభాచ్ఛాయల లక్షణము
 54 ముక్తికాన్ని రిప్తములు
 55 శేషంప్రము
 56 నానాదిరిప్తము
 57 దంతజిహ్వదిరిప్తము
 108 నిష్కార్యతరిప్తము; శంఖకన్యార్థి
 109 సంద్యుయోగ లక్షణములు
 110 దండగాన్వృతి రిప్తము
 111 బిల్వగోమాణి అహంకార్య దర్శన
 శ్లేషోపచయది రూపంప్రము
 112 క్రిక్తానినాశరూపరిప్తము
 ,, ధమణులు ప్రకరేఖలు బంధుద్యే
 మము మొదలగువాటి రిప్తము
 113 మాస్తపాదాది శోషరూపరిప్తము
 114 పానూకాదిరిప్తము
 115 చృష్టిరిప్తము
 116 కరిపాదశీతాది ఇంద్రియార్థా
 యోగాదిరిప్తము
 118 శోగవృద్ధిమనోబలక్షయాదిరిప్తం
 119 క్షిప్రశ్లేషనాదిద్యేష రూపరిప్తము
 ,, క్షిప్రగానిద్యేష్టల యన్నాదులను గ్ర
 హించుచు

శేష

- 120 అయస్సద్భావప్రామాఖ్యత
 131 అరిప్తలక్షణము
 123 గోమయ మార్జాభ మార్జ విషయ
 క, వికృతిధావన రూప ప్రాగు
 ర్శోషరూపరిప్తము
 124 జౌషధవిషయకంప్రము
 125 ఆహార విషయకరివేటము
 ,, దూతాధికారము
 125 దూతలనాశయించిన దోషములు
 130 పథ్యము (మార్గభేదము) రోగులు
 వీటినిగూర్చి ఉత్పాతములు
 132 చాపసిద్ధంగానున్నరోగి గృహోపన్య
 134 ఈ ద్వాదశకాథ్యాయాంత సంగ్ర
 హము
 140 జ్ఞాతరిప్త కథన క్రమము
 141 అరోగ్య కథన క్రమము
 ,, శుభదుఃఖలక్షణము
 143 జ్వరమువచ్చిన నక్షత్రములకు ఫల
 ములు
 145 మార్గాదుల యంకలి శుభ శకున
 ములు
 147 రోగి, వానిపరిచారకము వీరి శుభ
 లక్షణములు
 ,, సుస్వప్నములు
 149 అరోగ్య లక్షణములు అరోగ్య
 ఫలము
 ,, ఇంద్రియస్థాన పతన ఫలము.

శ్రీహరితెనమః

చ ర క స ర హే త .

మండ్రయన్తానం.

శ్రీశ్రీశ్రీయమశ్రీశ్రీ పరిమాణ్యయము.
.....

మూ. అఘోరో వర్ణస్వరీయ మండ్రయం వ్యభాస్యనామః । 1

ఇతిహ నామ భగవానాశ్రేయః 2

—♦ అంధ్రటికావతానక ♦—

శ్లో॥ అజదక్షాశ్చ దంభాః భవద్వాద పునర్వహాః
సంప్రదాయ గుహ్యతా లలితాం చెష్టదేవతాం!

శ్లో॥ సుషమా మండ్రయన్తాన చీకామాంధ్రం కరోత్యలం
మెకటాచలపత్యాభ్యో హరితో వై న్యవల్లభః!

టీ. శారీరస్థానమునందు చికిత్సోపయుక్తమగు శరీరమును జెప్పిసమీక్షలు చికిత్స జెప్పదగినది. అట్టిచికిత్స “సాన్స్థ విద్యా యశోహరి మువక్రోశమసుగ్రహం । బ్రాహ్మయాచ్య యంవైవ్యో మోహనాభ్యం సముపాచరేత్ । బ్రహ్మభ్యాసం చికిత్సించెడివైద్యుడు తనధర్మమును, విద్యను, యశస్సును బో

ట్టుకొనుటయేగాక నిందచాలగునని భావము.” అని యిట్లు చెప్పి
 టనుబట్టి సాధ్యవ్యాధికిమాత్రము సంబంధించినది. వ్యాధియొక్క
 రాధ్యసాధ్యజ్ఞానము రిష్టజ్ఞానములేనిదే సంభవించనందున అట్టి
 రిష్టప్రతిపాదకముగు ఇంద్రియస్థానమును చికిత్సాస్థానముచేతు
 ప్రాశస్త్యమందేమున్న జెప్పుచున్నాను. అంతర్గతముగు [అవ్యక్తముగు]
 రిష్టముయొక్క లింగము [సాధ్యసాధక హేతువు లేక లక్షణము]
 రిష్టమనెడి పర్యాయనామముగల ఇంద్రియమని చెప్పబడుచున్నది.
 అట్లేంద్రియపద పర్యాయశబ్దము “ఇంద్రియం రిష్టం” అనెడి వ్యాక
 ణవాక్యముచే బోధింపబడుచున్నది. అట్టి ఇంద్రియము చిహ్న
 గాగల స్థానముగాన ఇంద్రియస్థానమని నామనిష్పత్తియయ్యె.
 ఇందు స్ఫుటముగా రిష్టముచుబోధించుచు వివర్ణము, స్వరము
 గాన వాటిని పురస్కరించి యీ వివర్ణ స్వరీయాధ్యాయము
 చెప్పబడినది. “వివర్ణ స్వరీయమింద్రియం” అనుచోట ఇంద్రియ
 పదము రిష్టరూపేంద్రియప్రతిపాదకాధ్యాయమునకు వర్తిం
 చును. ఇట్లే “పుష్పితకమింద్రియం” ఇత్యాది స్థలములయందు
 కూడ వర్తించును॥ ౧॥ ఇతిహస్యే త్యాగమ శుద్ధివాక్యము॥ ౨॥

—♦ రోగియొక్క ఆయుఃప్రమాణమును గుర్తించ నిచ్చగల
 వైద్యునిచే బరీక్షించదగిన భావవిశేషములు. —

యూ॥ ఇహఖలువివర్ణశ్చ స్వరశ్చ గంధశ్చ రసశ్చ స్పర్శశ్చ చక్షు
 శ్చ శ్రోత్రంచ ఘ్రాణశ్చ రసంచ స్పర్శంచ సత్వంచ
 భక్తిశ్చ శౌచంచ కీలంచాచారశ్చ స్మృతిశ్చాచార
 శ్చ బలంచ గ్లానిశ్చ తంద్రాచారశ్చ రంభశ్చ గౌర

వంచ లాఘవంచ గుణాశ్చాపిహాశ్చాపిహాశ్చ
 గామకోచ్చి వాయశ్చ పాయశ్చ వ్యాధిశ్చ వ్యాధిహాస్
 హాసంచ వేదనా శ్చోపద్రవాశ్చ ఛాయాచ స్రుతిచ్ఛా
 యాచ స్వప్నదర్శనంచ దూతాధికారశ్చ పథిచోత్పాతి
 కాశ్చాపితుకుల భావావస్థాచ భేషజసంవృతిశ్చ
 భేషజవికారయక్తిచ్ఛేతి పరీక్ష్యాణిప్రత్యక్షాను మానో
 పదేశై రాయుషః ప్రమాణవిశేషం జిజ్ఞాసమానేన
 భేషజా.

టీ. ఆయుఃప్రమాణమును తెలుసుకొనగోరిన వైద్యుడు
 ప్రత్యక్షాను మానోపదేశములచే వర్ణము, స్వరము మొదలగు
 నలువది విషయములను పరీక్షించవలెను. ఇచట యింద్రియ
 ములు విషయభూతములగు వర్ణములను గ్రహించునవి గాన
 వాటినిగూర్చి ప్రథమమున వర్ణింపదగినది. అట్లేననూ ఆ యింద్రి
 యము లతీంద్రియము లగుటచే వాటి నాశ్రయించిన రిప్తములు
 గూడ సవ్యక్తములుగా నుండును. గాన వర్ణామలే ప్రవ్యక్తము
 లని వాటిని ప్రవ్యక్త రిప్తాధికరణములుగా ప్రథమమున జెప్పు
 చున్నాడు. ఆ వర్ణామలయందుగూడ వ్యక్తభావ తారతమ్య
 ముచే పూర్వాపర వర్ణ్యత్వము సంభవించుచున్నది. మేఘదుల
 శబ్దము వర్ణముకంటె వ్యక్తమైనదై నను ఇచట ఆత్మాది సంపా
 ద్యమున్నూ, స్వరశబ్ద ప్రతిపాద్యమున్నూ అగు శబ్దవిశేషము
 రిప్తాధికరణముగా సంగీకరింపబడినది. అట్టి శబ్దము వర్ణముకంటె
 సవ్యక్తమైనదై యున్నది. గాన ప్రథమమున వర్ణాధికార ముప
 క్రమింపబడినది. వర్ణస్వరాది పదములు వ్యస్తములుగా నుండు

టచే పీటికి ప్రత్యేకముగా రిష్టాధికరణత్వము సూచింపబడినది. ఇవి సమసించినవో వర్ణాదిసముదాయమునకు రిష్టాధికరణత్వము సంభవించునుగాన యట్టిసంక్షిప్తమున వర్ణాది సముదాయమునే పరీక్షింపవలయునా? యనెడి శంకగలుగును. అందుచే వ్యస్తములుగనే జెప్పబడినవి. వర్ణశబ్దముచే చక్షురంద్రియ గ్రాహ్యములగు కామ్యోదులుగూడ గ్రహింపబడినవి. గనుకనే వర్ణప్రస్తావనమందు “వర్ణగ్రహణేన గ్లానిహర్షకాశ్చ్యక్షేహ వ్యాఖ్యాతాః” అని యిట్లు జెప్పుచున్నాడు. స్వగూఢ శబ్దములచే వాటి యభావములుగూడ గ్రహింపబడినవి. అందుచే వ్రేలి కణపులయందు ధ్వనికలుగకుండుట అంగ మెటికలు విరుగకుండుట, శరీరమందు గంధసూక్ష్మ మొదలగునవి దెబ్బములుగా గ్రహింపబడినవి. స్పృశశబ్దముచే స్పృశేంద్రియ గోచరమగు కాత్యము మొదలగునవిగూడ గ్రహింపబడినవి. సత్త్విమఃగా మఃస్స, సత్త్విపిక్వత సదాహణము:— “ఔత్సక్యం భజతేస్త్విం చేతోభీరాపి శత్యపి. [మఃస్స ఔత్సక్యమును, భయమును పొందుచున్నది]” ఇత్యాదులు. భక్తియనగా ఇచ్చ [కోరిక]. శీలమనగా సహజమగు మానసికవృత్తి. ఆచారమనగా శాస్త్రముచే విధింపబడిన వ్యవహారము. భక్తిశీలం శౌచం ద్వేషః స్మృతిర్మోహస్త్రాగో మాన్సిర్యం భయం కోపః సుదోషితాస్సహ స్తైశ్చ మార్దవం గాంభీర్య మవస్థితి త్వమిత్యేవ సూచయన్సత్త్వివికారాః” అని యిట్లు చెప్పుటచే భక్త్యాదులు సత్త్వివికారములుగాన సత్త్వి సదిగ్రహణముచేతనే విటికగూడ గ్రహణము కలుగుచున్నది. ఐననూ భక్త్యాదులు ప్రత్యేకముగా రిష్టాధికరణములగుటచే

నిచట నేరుగా చదివబడినవి. చిత్రాహార్యమువల్ల సంప్రదించిన
భవించును అని చెప్పబడినది. చిత్రాహార్యముచే చిత్రాహార్యము
బడినది. చిత్రాహార్యముచే చిత్రాహార్యముచే చిత్రాహార్యము
చేచి" చిత్రాహార్యముగానుండుట, వాక శూన్యమునకు ఇతీ.
అంభ మనగా అభివ్యక్తియగు నాభివ్యక్తి. అంభము.
మెట్లని:— ..శ్వేయభివ్యక్తి కీ. శ్వే. హస్తాదిం ప్రధానమి"
[యెవని కీ. శ్వేయందు నాపుజించి వాస్తవములకు, నాదములకు.
వ్యాపించునో అయ్యని చివ్వియభివ్యక్తి. ఇత్యాదులు. శాస్త్ర
విషయక చివ్విమెట్లని:— ..శ్వేయందు పురీషంప వాస్తవం
భవించుట" [ఉప్పు, మలము, కేసము ఇయ్యని కీ. శ్వేయందు
మునుగుట] ఇత్యాదులు. అంభవిషయక చివ్విమెట్లని:—
గురువులై న శ్వేయందులకు లభ్యమగు సంభవించుట. గురు
విషయక చివ్విమెట్లని:— ..గురు శ్వేయ దేశానాం శీతోష్ణ
మృదుదారుణాః । విషయానలక్ష్యంకై స్థానేష్యన్యథా చిద్వి
ధాః" [శ్వేయదేశములయొక్క శీతోష్ణాదుగుణముల వ్యత్యయ
ములుగా నుండుట. అనగా మృదువులై న తాలూములు కీ.
సములుగను, కీ. శ్వేయందు మస్తకాదుల మృదువులుగను కను
పించుట మొదలగునవి.] ఇత్యాదులు. అహరివిషయక చివ్వి
మెట్లని:— ..అహరి ముసయుంజానో భిషజా సూపకల్పితం"
[వైద్యునిచే లెస్సగా నిర్దేశించబడిన అహరిమును రోగి ఉం
దొంగించియు] ఇత్యాదులు. అహరి పరిణామవిషయక చివ్వి
మెట్లని:— ..దుర్బలో బహుభుంక్తై ప్రాగభుక్తా చాన్మమా
తురి । అల్పమూత్ర పురీషశ్చ" [రోగి రోగకాలమునకు పూర్వ

నుందు విశేషముగా ఆహారమును భుజించకయుండువాడై రోగ కాలమందు విశేషముగా భుజించియు మృత్యువడగను, అల్పముగు మూత్రపురీషములు గలవాడుగను యుండుట ఇత్యాదులు. సనాతనమనగా ఉచితమనము; అనగా సకస్మాత్తుగా జ్వరాదులు సంభవించుట. యెట్లన:- “సహసా జ్వరసంతాప స్తస్థా మూర్ఛాబలక్షయః | విశ్లేషనంచ సంధీనాం” ఇత్యాదులు. అనన్యాయముగా వ్యాధిశమించుట అసాధ్యము. యెట్లన:- “యంచరిం సహసారోగో మృత్యులం పాముంచతి” ఇత్యాదులు. వ్యాధిశ్చ అని చెప్పటచే వ్యాధియే స్థిమగును. యెట్లన:- “నాతాశ్చీలా సఃసంవృత్తా దారుణా హృదితివృత్తి” [గుండ్రగు కణముగను యుండెడి వాతజాశ్చీల హృదయమునందు జరించుట] ఇత్యాదులు. శాయయనగా పాంచజాతీక షేజ్జీవిశేషము. ఇయ్యది శివిభములుగానున్నది. ప్రతిచ్ఛాయ యనునది శేషచ్ఛాయవలెనే కనువాడయందు ప్రసక్తించిన ప్రతిబింబము. ఈ శాయాని భేదములు ముహూర్తేయేంద్రియాధ్యాయములందు చూడుడు. అత్యుక్తులమందు భావావస్థాహుపకరెప్త మెట్లన:- “అన్నిప్రాణాని చాత్రాశి భిన్నాని విశేఖానిచ | భిషజ్ముమ్మాతాం చేశ్య ప్రవిశేషేషశ్యతి” [చావసిద్ధముగానున్న రోయుంట వైద్యుడు ప్రవేశించుతే అన్నితోహరిన సాత్రి] లను, బ్రహ్మలై న చాత్రలను, ముక్కలై నచాత్రలను చూచుట] ఇత్యాదులు. భేషజ సంవృత్తియనగా బేషధమును సిద్ధముజేయుట. అద్విషయ కిష్టమెట్లన:- “యముద్దిశ్యాతురంవై ద్యస్సంవర్తయితుమాషణం | యతమానోనశకోన్నేతి దుర్లభంతస్య

శివించి" [గోపాళుని పుట్టేసరికి నైమిష కౌషధమును సంపాదించి
 బూచియు విష్ణుయత్నముగనునో యట్టిదో జీవించును.] ఇత్యాదులు.
 ధోమజ వికారముక్తియనగా కౌషధసంబంధమును వికార
 ముతో గలపించి తీర్మానముగాను. నీనింహుచ్చిన యర్థిష్టం
 బెట్లఁడు:— „విజ్ఞాతం బహుశస్సిద్ధం వేధివహ్నావ చారితం ।
 సస్యత్యైషధం యశ్చ సస్యనాస్తి చిత్తస్థితం" [తెలిసిందెము,
 అనేకకర్మాదులమును సిద్ధించినదియు, యథావిధిగా నుపయోగ
 పరులబడినదియు నగు మహాషధము మేరొనికి సిద్ధించినదో అట్టి
 చారిత చిత్తస్థితమేలేదు. అలాగా వాడు మృతికొందుననిభావము.]
 ఇత్యాదులు. ప్రత్యక్షమనమానాది చుప్తప్రమాణములు ప్రత్యక్ష
 పూర్వము లగుటచే నుచట ప్రథమమున ప్రత్యక్ష ముపక్ర
 మింపబడినది. ఆయుర్లక్షణములుగా ప్రతిపాదించబడిన వర్ణాదులు
 సేష్టముఃప్రమాణ విజ్ఞానయందు నూడ పరీక్షింపబడు చున్నవి.
 అట్లేననూ నుచట గుణాదృష్ట ప్రకరణమందు ఆయుఃప్రమాణ
 విశేషజ్ఞానమున కెట్లుపరీక్షించెనో అట్లే పరీక్షింపవలయును.
 [„ఆయుః ప్రమాణావిశేష జ్ఞానార్థమేన" అనెడి పాఠాం
 తరమందు శేషాయుష్య ప్రమాణ జ్ఞానముకొరకు మాత్రము
 అని అర్థము చెప్పవలెను.] అందుచే „ప్రమాణావిశేషం విజ్ఞాన
 మానేన" అని చెప్పబడినది. ||3||

—పరీక్ష్యభావ ద్వైవిధ్యమును జెప్పుచున్నాడు.—

మూ॥ తత్రతుఖత్వేషాం పరీక్ష్యాణాం కానిచిత్పురుష మనాశీ)
 తాని కానిచిత్పురుష సంశోయాణి

శ్రీ. యీ సరీక్షింపదగిన విషయములలో కొన్ని రోగినాశ్రయించక దూతామల నాశ్రయించివియు, మరొన్ని రోగినాశ్రయించివియుగా నున్నవి. ౪.

—♦రీక్షాద్వైవిధ్యమును జెప్పుచున్నాను.♦—

మూ' రీత్ర మూని పురుషమనాశ్రితాని తాన్యుపదేశితశ్చ
యుక్తిశ్చ సరీక్షేతి । పురుషసంక్రయాణిపునః ప్రస్మృతి
తశ్చ వికృతితశ్చ. 5

శ్రీ. అందు రోగినాశ్రయించ కుండు వాటిని ఉపదేశముచేసె
నున్న యుక్తిచేసెనున్న సరీక్షించవలెను. రోగినాశ్రయించి
వాటిని ప్రస్మృతి వికృతి భేదములచే బరీక్షించవలెను. యుక్తిచేసె
అనగా అనుమాన ప్రమాణమువల్లయని అర్థము. అనుమానము
నకుగూడ రిప్యత్వావధారణయందు నామర్థ్యముగలదు. ప్రత్యక్ష
ప్రమాణము దూతామలయొక్క స్వరూపాశ్రయమును గ్రహించును.
రిప్యమైతే శాస్త్రమువల్లనే తెలియుచున్నది. రోగినాశ్ర
యించిన వర్తామలయందు రిప్యమును గ్రహించు విషయమంపన్న
నో ప్రత్యక్ష ప్రమాణముగూడ అయ్యాయెప్పు విశేషమును
గ్రహించుటయందు అయ్యాయె విశేషముతో సంబంధించు
చున్నదియని తెలంచి ఆ ప్రత్యక్షప్రమాణము ఎూదూతాద్యా
శ్రయ రిప్యజ్ఞానమునందు నిషేధింపబడినది. అనుమానమన్ననో
నిమిత్తము లేకుండుటవల్ల రిప్యముగా జెప్పుబడినది యనెడి ధర్మ
విచారమందు వ్యాపారవత్తుగుచున్నది. అనగా ఉపయోగించు

చున్నది. ఇట్లునే యంతటనూ యూహించవలెను. “ప్రకృతి శక్తి” అని జెప్పటచే ప్రకృతి, వికృతిజ్ఞానహేతువుగా ప్రకృతి క్షేపజ్ఞానమందు వ్యావారవత్తుగుచున్నది. నేమనః— వికృతి జ్ఞానమనుచది ప్రకృతిజ్ఞానమున కధీనమై యుండును. ఇచట పరీక్ష యనుచది అధికృతిములై నట్టిన్నీ యచగా క్షేపములై నట్టిన్నీ ప్రసిద్ధములై చట్టి ప్రత్యక్షమొనలచే జరుగబడవలయును. “21”

—• చాత్యాది ప్రకృతిభేదములను జెప్పుచున్నాము. —

మూ. తస్మా ప్రకృతిర్జ్ఞాతిప్రసక్తాచ కులప్రసక్తాచ దేశానువాతీ సీచ కాలానువాతీసీచ వయోనువాతీసీచ ప్రత్యాత్మనియ తాచ । చాతీ కుల దేశ కాలవయః ప్రత్యాత్మనియతా హితేషాం తేషాం పురుషాణాం తేతే భావ విశేషా భవంతి.

6

టీ. తత్రేత్యాది గద్యచే ప్రకృతిని విభజించుచున్నాము. ప్రకృతి యనునది జాతి, కులము, దేశము, కాలము, వయస్సు, ప్రత్యాత్మ అనగా వేరువేరుజివులు అను 6 కారణములచే 6 విధము లగుచున్నది. యీ పై కారణములచేతనే ఆయా యీ పురుషులకు ఆయా యీ భావవిశేషములు అనగా శుచిత్వాశుచిత్వాదులు కలుగుచున్నవి. హి శబ్దముః ప్రసిద్ధనాచకము. జాతి ప్రసక్త యెట్లనః—బ్రాహ్మణజాతియందు ప్రవిత్రీతి. కుల ప్రసక్త యెట్లనః—యొకానొక కులము శుచి, ఆచారము కిలది గానుండుట. దేశానువాతీని యెట్లనః— అంతిర్వేదియందు

అనగా గంగా యమునా మధ్యఖండమగు ప్రయాగయందు నివ
సించువారు పవిత్రులగుచున్నారు. కాలానుసాతినీ యెట్లనః—
కృతయుగమునందు పవిత్రత. నయోనుసాతినీ యెట్లనః—
బాల్యమునం దపవిత్రత. ప్రత్యాత్మనియత యెట్లనః— యొకా
నొక పురుషుడే స్వధావముచే పవిత్రుడుగానుండుట. ఇత్యా
దు బుదాహరణీయములు. ||౬||

—వికృతిభేదములను నాటిలక్షణములను జెప్పుచున్నాను.—

మూ॥ వికృతిః పున్ద్రక్షణనిమిత్తాచ లక్ష్యనిమిత్తాచ నిమిత్తాను
హూహాచ॥ 7

పున్ద్రక్షణనిమిత్తానామ నా యస్యాశ్చరీరే లక్షణాన్యేవ
హేతుభూతాని భవంతిదైవాత్ । లక్షణాని హి కానిచి
చ్ఛరీరోఽనిబద్ధాని భవంతి । యానిహి తస్మిన్ స్తస్మిన్
కాలేత్రా ధిష్ఠాన మాసాద్య తాంతాం వికృతి ముత్పా
దయంతి ||7||౧||

లక్ష్యనిమిత్తాను నా యన్య ఉపలభ్యతే నిమిత్తం యథో
క్తం నిదానేషు. 7. ||౨.

టీ. వికృతీయనునది లక్షణనిమిత్త, లక్ష్యనిమిత్త, నిమిత్తాను
హూహ, అని మూడు తెరంగులు. ||2|| అందు లక్షణ నిమిత్త
యనగా:— యే వికృతిక శరీరమందలి లక్షణములే, దైవ వశ

ముచే కాణ తుల్యము లగుచున్నచో యట్టిది లక్షణ నిమిత్త వికృతి యనబడును. లక్షణము లనగా. యే యే పద్మ కేఖాది సాముద్రీక చిహ్నములు ఆయా యీ కాలములయందు ఆయా యీ దేహ భాగముల నాశ్రయించి ఆయా యీ రాజ్యప్రాప్తి బంధనాది వికృతులను దైవ శక్తిముచే పుట్టించుచున్నచో అట్టి చిహ్నములు. అవి శరీరము నాశ్రయించుచుండును. హేతు భూతాని అనగా హేతు తుల్యములని యర్థము. అందుచే దైవమే, సఖ కేఖా పద్మాది సాముద్రీకోక్త లక్షణ యుక్తమైన శరీరమందు, రాజ్య, ధన, వధ, బంధనాది హాపమును వికృతి సంభవించుటకు హేతువగుచున్నది. లక్షణము లన్నచో దైవము నిమిత్తముగా గల్గినదై సూచకములుగా మార్చిమగుచున్నవి. అందుచేతనే “దైవత్” అని దైవ కర్తృత్వమిచట జెప్పబడినది. “వికృతి ముత్పాదయంతి” అనుచోల గూడ “దైవాత్” అను పదము నన్వయించవలెను. గనుక దైవ బలముచేతనే లక్షణము లకు రాజ్య, ధన, వధ, బంధనాది హాపవికృతి కర్తృత్వముసంభవించుచున్నది. “అస్మిన్ స్థస్మిన్ కాలే” అని చెప్పబడినచే, లక్షణములచే సూచింపబడిన యదృష్టపాత కాలమందు వికృతినియతముగా గాన్పించునని సూచించుచున్నాడు. లక్షణములచే సూచింపబడిన రాజ్యాదు లిచట పురుషునకు, యొకా నొకప్పుడు కలుగుచున్నవగుటచే స్వభావ సిద్ధములుకావు గాన, వికృతి శబ్ద వాచ్యము లగుచున్నవి. ||౭|| ౧.

లక్ష్యనిమిత్త యనగా:— యే వికృతి నిదాన శాస్త్ర ముందు కాణములు [అనగా వాతాది ప్రకోపములకు హేతు

సేవారూపాదులు అనేడి కారణములు] లభించునో యట్టిది
అన్యనిమిత్తయచబడును. ||2|| ౨.

మూ॥ నిమిత్తాను రూపాతు నిమిత్తార్థకారణీయా | తామనిమి
త్తాం నిమిత్తమాయుషః ప్రమాణజ్ఞానస్యేచ్ఛంతిభిషజో
భూయశ్చాయుషః క్షయ నిమిత్తాం ప్రేతలింగాను
రూపాం | యామాయుషాంత గతస్య జ్ఞానార్థముపదిశం
తిధీరాః | యామధి కృత్యపురుష సంశ్రియాశి ము
మూర్ఖతాం లక్షణాన్యుప దేహ్యమః | ఇత్యుద్దేశః |
తం విస్తరణాను వ్యాఖ్యాన్యమః. ||7||3||

టీ. యేది, నిమిత్తముయొక్క అనగా కారణముయొక్క ప్రయో
జనమువంటి ప్రయోజనము జేయునో [కారణమువలె భాసించు
నో] యట్టి వికృతి నిమిత్తాను రూప వికృతి యచబడును. దీనికి
అనిమిత్తయనేది వేరొక విశేషణము గలదు. అనిమిత్తయనగా
అవిజ్ఞాత కారణము గలదని భావము. యే వికృతికి మిక్కిలి
సమీపించిన ఆయుర్నాశము కారణముగా నుండునో, యెయ్యది
ప్రేత తుల్యలక్షణములు గలిగిందో; యే వికృతిని గుప్తముగా
ఆయుష్యముయొక్క జ్ఞానమునకై పండితులు పదేశించుచున్నా
రొ; యే వికృతిని పురస్కరించుకొని, చావ సిద్ధముగా నుండెడి
వారయొక్క పురుషాశ్రీత లక్షణములను మేము చెప్పుచున్నా
రమో, అట్టి యనిమిత్త వికృతిని ఆయుష్యముయొక్క ప్రమాణ
జ్ఞానముకొరకు కారణముగా వైద్యులంగీకరించుచున్నారు. ఈ

నిమిత్తానుహాః విక్సతీనే నిమిత్తార్థకారణో యనెడి విశేషణముచే
 విస్తరించుచున్నాను. నిమిత్తముయొక్క యే అర్థము అనగా
 కార్యజననహాసముగు గాని కార్యబోధన హాసముగుగాని యె
 జనుము కలనో దాని సుకరించుచుది నిమిత్తార్థకారణో యన
 బడును. మరణము విషయమై విక్సతీ, రిప్తమున సేలువబడును.
 ఆ మరణ బోధనకు అది కారణమునను. నిచి వేనాక "అని
 మిత్తాం" అనెడి విశేషణమును జెప్పించున్నాను. రిప్తమునకు
 కార్యదులతో శరీరము సంబంధించుట ముందఁగాగల కార
 ణములేమి గాన యీ విశేషణము సోపత్తానిముగా నున్నది.
 లేక ఆయుర్మాన హాసముగు కారణముండియూ శరీరులకు జే
 యకున్నది. కాని ఆకారణము రిప్తమునల్ల యూహించుట
 చున్నది. అందుచే ఇచట అనిమిత్తమనగా అవ్యక్తనిమిత్తమని
 తెలియవలెను. ఇచట గతాయుష్షమే అనగా ఆయుర్మానమే
 సమస్తములగు పురుష సంశ్రీతి రిప్తములకు వ్యాపకకారణమని
 చెప్పట యుక్తము. ఇచట సమస్తములగు పురుషసంశ్రీతి రిప్త
 ములనగా కోని, దూతాదులను గూడ ఆయించి రిప్తము
 లని భావిము. అయి శ్రీయోగధ మహాకాంతాః కేసలం
 దేహమాశ్రీతాః చిహ్నం కుర్వంతియద్దోషాస్తజ్జరిప్తం ప్రచ
 క్షతే" [అనగా చిహ్న సతిక్రమించినట్టికి, కేసలదేహము నాశ్ర
 యించినట్టి వాతాదిదోషములు యేచిహ్నమును యేలక్షణ
 మును జెయుచున్నవో అట్టిచిహ్న మరిప్తమునబడును.] అని
 యిట్లు చెప్పబోయెడి రిప్తలక్షణము; రిప్తము దూతాదులనుగూడ
 నాశ్రయించిన దగుటంజేసి తద్వ్యావృత్తమగు పురుషాశ్రయ

ప్రస్తుతమును బోధించుచున్నది తెలియవలెను. “ఆయుషః
 ప్రమాణజ్ఞానస్య” అనగా ఆయుష్యేష ప్రమాణజ్ఞానముచకు అని
 అర్థము. భూయః అనగా సుక్ష్మలియని యర్థము. గనుక “భూ
 యుష్యాయుషః సయనిమిత్రా” అను పదముచకు మిక్కుటముగా
 ఆయుష్యేషు కారణముగాగలది. అనగా ఆనన్నమగు ఆయు
 ష్యశముపల్ల బుట్టించి అని తాత్పర్యము. “ప్రేతలింగాను హ
 నాం” అనగా “మలా సంశేషజాయంతే ప్రేతాకృతి రుదీర్యతె”
 [అనగా దంతములయందు మలముపుట్టుట మొదలగునది ప్రేత
 లక్షణము] అని యామొలగు గ్రంథముచే జెప్పబోయెడి ప్రేత
 లక్షణ లక్షితమైనట్టియని అర్థము. ఈవికారమును అంతర్గత
 మైన అనగా గుప్తమైన అప్యక్తమైన ఆయుష్యముయొక్క జ్ఞాన
 సుకొరకు చెప్పుచున్నారు. పర్ణము నాశ్రయించిన ప్రేతలిం
 గాను హావవికృతి వేరొకటికలదు. అయ్యది మిక్కుటముగా
 సమీచించి మలమును బోధించునది కాదుగాన నది అత్యర్థ
 ప్రాణాయుష్యముయొక్క కార్యముగాదని తాత్పర్యము. ఇట్లు
 “భూయశ్చ” అనునదాదిగా “ధీరాః” అను పర్యంతము యుం
 దివాక్యముచే నిమిత్తాను హావవికృతి విశేషముయొక్క కార్య
 విశేషహావమగు మలం లక్షణమును జెప్పి మరల సామాన్య
 ముగా “హావవికృత్య” అనెడి వాక్యముచే అనిమిత్త తాబోధ
 కమగు క్షాంతిరమును జెప్పుచున్నాడు. “పురుషనంశ్రయాణి”
 అనెడి విశేషణమును జెప్పబడే పురుషానాశ్రితిమగు దూతాది
 గతిరష్టమందు అనిమిత్త తకు ఆవశ్యకతలేదని సూచించుచున్నాడు.
 యెందువల్లననగా:—దూతాధికారావలయందు యేరష్టములు

శ్రీమద్భగవద్గీతా యథా కర్మబంధుమన్ము కారణమును గ్రహించినవైనచో
 నా ప్రాప్తిమార్గము వాటి నిష్పత్తియు నిష్కర్మమున బంధమున్నది .
 సుల్లసః— అనుక్త కేకే—భవాత్పై రుదత్య ప్రయజ్ఞే—భవా ।
 విషగభ్యాగం చ వృష్టాని దూరం ముణిచూపితేత్ ।” అనిగా
 వైద్యుడు పరిమితిగొనినచో, విషమొలవాడుగగాని, యేమి
 దున్ననాపగగాని, అవిమ్రుణుగగాని యున్నప్పుడు వచ్చినట్టి
 గూఢముగాని వైద్యుడు కోరిక ముణిచూపి కెప్పువలెను.]
 శత్యము. ఇచట “అనుక్త కేకే” అనిడి వచనముచే వైద్యుడు
 కారణమును గమనించుచున్నాడు. మఱి వైద్యునికడకు
 సుల్లస విషయమెగూడ కోరిమొక్క ప్రేరిణాదులు కారణ
 నుద్యోయున్నది. గనుక దూతాదుల నాశ్రయించిన రిప్తము
 నిలుత్తముకాజాలదు. కోరినాశ్రయించిన రిప్తమే అనిమిత్త
 మగుచున్నది. కొందరు యీ పై జెప్పిన ముక్తకేశాది లక్షణ
 లక్షణముల నైద్యునికడకు మూరగానాడదని తెలిసియూ దైవి
 వశముచే యెప్పుడట్లు సంభవించునో అప్పుడు దైవికమగురిప్తము
 కలుగును గనుక యీ నిమిత్తత నిర్విరప్త వ్యాపికయే యగు
 చున్నది. అనిగా కోరినాశ్రయించిన రిప్తముగూడ దైవిము
 కారణముగా గలదగుటచే నర్విరప్తములు సనిమిత్తములే యగు
 చున్నవని భావము. “భూయశ్చ” ఇత్యాది గ్రంథముచేత ప్రతలిం
 గారు మాపవికృతిని వివిధగా అంతర్గతమైన అయుష్ణానములకై
 చెప్పుచున్నాడనియు, పురుషసంశ్రియరిప్తములు బహుగా చెప్పు
 బడుచున్నవి అనియూ, పురుషానాశ్రయ రిప్తములన్నింటినో అనగా
 మాతాది గతిరిప్తములన్నింటినో నల్లగ్రంథముచే జెప్పబడుచున్నవి

అనియూ, ఇట్లు వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారు. “ఇత్సుద్దే శః” అనగా ఇంద్రియస్థాన గత సంక్షేపార్థము యిట్లుముగిసెనని అర్థము. ఇట్లు ఇంద్రియస్థానమండలి విషయము సంక్షేపముగా జెప్పబడినది. దాని ననుసరించి విస్తరముగా జెప్పుచున్నారము. ||౭||౩||

—ఉద్దేశారంభకమగు వర్ణమును జెప్పుచున్నాడు.—

మూ. తత్రాదిత ఏవ వర్ణాధికారః | తద్వర్ణధాః—కృష్ణః కృష్ణ శ్యామః శ్యామనావదాతోఽవదానశ్చైతీ ప్రకృతీ వర్ణాః శరీరస్య భవంతి | యాంశ్చాపరానుసేక్షమాతో విద్యా దనూకతోఽప్యధావాసి నిర్దిశ్యమానాన్స్తద్వర్ణైః ౪

టీ. అందు ప్రథమముననే వర్ణాధికార మునక్రమించబడుచున్నది. ఉద్దేశారంభకమగు వర్ణమును జెప్పబూని వికృతజ్ఞానము ప్రకృతి జ్ఞానముచే మరుగుబడినదిగుటచే అనగా ప్రకృతిజ్ఞానము వల్ల తెలుసుకొన వగినదగుటచే ముందుగా ప్రకృతివర్ణములనే జెప్పుచున్నాడు. అదియెట్లునః— కృష్ణవర్ణము [నలుపు] కృష్ణ వర్ణయుక్తమగు శ్యామవర్ణము [ఆకాశపురుగు] శ్యామవర్ణ యుక్తమగు గౌరవర్ణము, గౌరవర్ణము అనునవి శరీరమునకు ప్రకృతివర్ణములు. విమర్శసామ్యముగా చూచుచూ నాదృశ్య తనుబట్టిగాని లేక వర్ణజలచే నిర్దేశించబడుటచేగాని ఇంకా ఇతర ములగు వర్ణములను తెలుసుకొనవలెను. ఇచట శరీరము స్వభావ సిద్ధముగా యేవర్ణములు శరీరమునకు కలుగునో అవి ప్రకృతి వర్ణములనబడును. యేవి వికార జన్యములగునో యవి వికృతి

వర్ణములు. గాన ప్రకృతివర్ణములని నిర్దేశింపబడినవిగూడ యొకా
నొకప్పుడు వికారవర్ణము లయ్యెనేని వికృతివర్ణము లనబడుచు
న్నవి. అట్లనే వికృతివర్ణములు గూడ జన్మసిద్ధము లై యో
ప్రకృతివర్ణము లనబడును. చెప్పబడని ప్రకృతివర్ణాతిదేశము
కొరకు అనగా ప్రకృతివర్ణ సంగ్రహణముకొరకు “యాంశ్చ”
ఇత్యాది గద్యము జెప్పుచున్నాను. యేర్పేర్లు ఘటనాణః=ఉపేక్ష
మాణః అనగా విమర్శనపూర్వకముగా చూచుచుండెడివాడు
అని తాత్పర్యము. అనూకతిః అనగా సాదృశ్యమునుబట్టి అని
అర్థము. 11౮

—•వికృతివర్ణ నిరూపణము.♦—

మూ॥ నీల శ్యామ తామ్ర హరిత శుక్లాశ్చ వర్ణాశ్చరీరస్య వై కారే
కాభవంతి । యాంశ్చ పరానుసేక్షమాణో విద్యాత్ ।
ప్రాగ్వికృతానభూత్వో త్పన్నానితి ప్రకృతి వికృతి వర్ణా
భవంత్యుక్తాః॥

టీ. నీలవర్ణము [నల్లకలువరంగు] శ్యామవర్ణము [తెలుగుతో
గూడిన నలుపురంగు] తామ్ర [రాగిరంగు] హరిత [ఆకుపచ్చ
రంగు] శుక్ల [తెలుపురంగు] అనెడి వర్ణములు శరీరమునకు
వై కారకములు. ఇచట చెప్పని యితర వై కారక సంకరవర్ణము
లను విమర్శనవల్ల తెలుసుకొనవలెను. వికృతివర్ణములకు లక్ష
ణాంతరమెట్లుః— పూర్వ వర్ణములకుఁ బ్రేక్ష్యములుగా మారి
నట్టిన్నీ అదివలనో యెన్నడూ శరీరమందు ప్రేక్ష యుండి అప్పుడు
కొంతగా పుట్టినట్టిన్నీ వర్ణములు వై కారకములని తెలియవలెను.

ఇట్లు ప్రకృతి వికృతివర్ణములు చెప్పబడినవి. “నాగ్వికృతాన్” అనగా పూర్వ వర్ణముకంటె వేరుతీరున మారిన అని యర్థము. నీనిచే యొకానొక శ్యామలవర్ణముగల పురుషుడు రసాయన సేవచే గౌరవర్ణమును బొందెననుకొనుచు, వాడె రసాయన త్యాగముజేసిన కొంతకాలమునకు పిదప తిరుగా శ్యామలవర్ణము గలవాడగుచున్నాడు. అట్టివానికి పూర్వపు గౌరవర్ణముకంటె వికృతియగు శ్యామలవర్ణము గలుగుట రిప్తమనెడి భావము గలుగుచుండగా తన్నిరానకై “అభూత్స్వోత్పన్నాన్” అనెడి విశేషణము నుపయోగించెను. ఇందుచే యీదోషము వారింప బడెను. యేమన నిచట పూర్వమందుండెడి శ్యామలవర్ణమే తీరుగా బుట్టినదగుటచే యయ్యది అభూత్స్వోత్పన్నము కాజాలదు. గనుక రిప్తముకానేరదు. || ౯ ||

—♦వర్ణానుసారిముగా అర్చిష్ట లక్షణనిరూపణము.♦—

మూ॥ తత్ర పకృతివర్ణ మర్ధశరీరే వికృతివర్ణ మర్ధశరీరే ద్వాప
పివర్ణా మర్యాదావిభక్తౌ దృష్ట్వా యదేవ సవ్య దక్షిణ
విభాగేన యదేవ పూర్వ పశ్చిమవి భాగేన యదుత్తరా
ధర విభాగేన యదంతర్విభాగనాతురస్య రిప్తమితి
విద్యాత్ ॥ 10

ఏవమేవ వర్ణభేదో ముఖేఽప్యన్యత్ర వర్తమానో మర
ణాయభవతి॥ 11

టీ. ఓడియెడను భేదముచేగాని అభిముఖము [ఉరోభాగము]
పృష్ఠభాగము [వీపు] అనెడి భేదముచేగాని నాభికి ఊర్ధ్వభాగ

ము నాభికి క్రిందుభాగము అనెడి భేదముచేగాని ముఖనాసా
వ్యంతర్విభాగము బహిర్విభాగము అనెడి భేదముచేగాని ప్రకృతి
వికృతివర్ణములు రెమనూ సరిహద్దుగా విభజింపబడి యేరోగి
శరీరమందు కనబడునో వానికి దిష్టముజెప్పవలెను. „అంతర్విభా
గేన” అనుపదముచే ఇచట అంతర్గతవర్ణమనగా ముఖ—నాసా—
కర్ణ—నేత్రము లనువాటి యంతర్భాగమందలి వర్ణమని గమనిం
చవలెను. ||౧౦||

ఇదేతీరున వర్ణభేదము ముఖమునందుగాని తదితర ప్రదే
శములందుగాని సంభవించినచో రోగికి మరణముగలుగును. ||౧౧||

-♦వర్ణతుల్యములగు గ్లాని హర్షాదులనుబట్టి అదిష్టనిరూపణము♦-

మూ॥ వర్ణభేదేన గ్లానిహర్షరాక్ష్య స్నేహవ్యాఖ్యాతాః 12

తథా పిష్టవ—వ్యంగ—తిలకాలక—పిడకానా మానసే
జన్మాతురస్యైవమేవాప్రశస్తంవిద్యాత్ ॥ 13

సఖ సయన వదన మూత్ర పురీష హస్తపా ద్దాష్టాది
వ్యపిచ వైకారికోఠానాం వర్ణానా మన్యతమన్యప్రాదు
ర్భావో హీన బలవర్ణేంద్రియేషు లక్షణమాయుషః
క్షయస్య॥ 14.

టీ. వర్ణముయొక్క భేదమును జెప్పిన తీరుననే గ్లాని, హర్షము
అనగా వృద్ధి, రాక్ష్యము, స్నేహము అనువాటి భేదములను
గూడ గమనించవలెను. „వర్ణభేదేన” అనగా ఎట్లు వర్ణవిభాగముచే
దిష్టముకలుగునో అట్లనే గ్లానియాది విభాగముచే గూడ దిష్టము

కలుగుననిభావము. ఇచట హర్షమనగా మనస్సంబంధముగు సం తోషమనెడి యర్థ మీ చాక్షుషాధికారములో యసంగతము గావున శరీరసంబంధముగు వృద్ధియని గమనించవలెను. ||౧౨||

పిష్టవ [పుట్టుమచ్చభేదము], వ్యంగ [మంగురోగము], తిలకాలక [పుట్టుమచ్చ], పిడక [పొక్కు] అనునవి ముఖము నందు అదేతీరున అనగా వర్ణము పుట్టినతీరున పుట్టినచో రోగికి రిప్తముగలుగును. పిష్ట మొదలగువాటికిగూడ వర్ణమునకువలెనే నవ్య దక్షిణాది విభాగముచేగలిగెడి పుట్టుక రిప్తముగుచున్నది యని తథేత్యాది గద్యకు తాత్పర్యము. ఈ యర్థమునే “జన్మ” యనెడి పదముచే జెప్పచున్నాడు. ||౧౩||

హీనమైన బలము—శరీరకాంతి — ఇంద్రియపాటవము— గల రోగుల విషయములో గోళ్లు—నేత్రములు—ముఖము—మూత్రము—పురీషము—చేతులు—పాదములు—ఓష్టము [పెదవి]—మొదలగు వాటియందు గూడవైకారిక వర్ణము పుట్టుట రిప్తసూచకము. ఈ “చఖ” ఇత్యాది గద్యలో జెప్పిన బలహీన్యాదులు రోగికి లేనిచో రిప్తము కాజాలదు. ||౧౪||

—♦అనుక వర్ణ రిప్తనిరూపణము.♦—

మూ॥ యచ్చాస్యదపి కించిచ్ఛ్లోవై కృత మభూతపూర్వం సహ సోత్పద్యేతానిమిత్త మేవ హీయమానాతురస్య శశ్వత్త దరిప్తం॥ 15

టీ. మాటిమాటికి ఊణావస్థను పొందుచున్న రోగికి, యిది వరలో యెన్నడూ పుట్టనట్టియూ, ఆకస్మికముగాను నిర్నిమిత్త

ముగాను పుట్టిపట్టియూ, పై జెప్పిన దానికంటె వేరగునట్టి, యే
కొద్దివర్ణవికారమైననూ కలిగినేని యది రిప్తమగును. “అభూత
పూర్వం” అనుపదమును ఇదివరలో వ్యాఖ్యానము చేయబడిన
రసాయనవిహితమగు వర్ణప్రాదుర్భావముయొక్క వ్యవధానము
కొరకు[వ్యవధాన అనగా వినాకరణము లేక మిసహాయంపు]
చెప్పెను. “సహసార్పద్యేత” అనుపదముచే రిప్తములకు శీఘ్రస్వ
భామునుఅనగా అతిత్వేన జనించుటను సూచించుచున్నాడు.
“అనిమిత్తం” అనుపదమునకు ఇదివరలో జెప్పినదియే అర్థము.
“హేయమానాతురస్య శశ్వత్” అనునది స్వభావమునుజెప్పుచు
న్నది. రిప్తాత్పత్తిచేక్షింపచుట ప్రతిక్షణమందుచూచి అవశ్య
ముగాసంభవించును. ||౧౪||

ఇట్లువర్ణాధికారముముగ నెను.

—♦ ప్రకృతిస్వరనిరూపణము ♦—

మూ॥ స్వరాధికారము:— హంస, క్రొంచ, నేమి, మందుభి,
కలవింక, కాక, కపోత, జర్జరానుకారాః ప్రకృతిస్వ
రాభవంతి యాంశ్చపరానువేక్ష మాణోఽసి విద్యా
దనూకతోఽన్యధావాప నిర్దిశ్యమానాం స్తద్ జ్ఞేః॥ 16

టీ. క్రమాగతమైన స్వరమును స్వరేత్వాది గద్యచే జెప్పుచు
న్నాడు. ప్రకృతిస్వరములు, హంస, క్రొంచము, మొదలగు
వాటి ధ్వనులను అనుకరించుచుండును. “యాంశ్చ” ఇత్వాది
గద్యకు యెనిమిదవగద్యలో టీకీవ్రాయబడినది. జర్జరః అనగా
వాద్యభాండపిశేషము. ||౧౫||

—•వికృతిస్వరములనుచూచు తజ్జ్యరీప్తములనుచూచు
నిరూపించుచున్నాను •—

మూ॥ ఏడక కల గ్రీస్తాప్యక్త గద్గదతామసీనాను క్షీణాస్తాతు
రాణాం స్వరా వై కారకాభవంతి యాంశ్చాపరాచుపేక్ష
మాణోఽపి విద్యాత్ ప్రాప్తికృతానభూత్వోత్పన్నానితి
ప్రకృతివికృతి స్వరావ్యాఖ్యాతః॥ 17

రతగ్రీస్తాప్యక్త వై కారకాణాం స్వరాణా మాశ్వభినిర్వృ
త్తిస్వరానేకత్వమేకస్య చానేకత్వమప్రశస్తం॥ 18
ఇతిస్వరాధికారిః ఇతివర్ణస్వరాధికారౌ యథావదుక్తా
ముమూర్షుజ్ఞానార్థమితి.

లేక. మేషధ్వనియు, సూక్ష్మమైన ఉచ్చరించుటకు శక్యము
కాని తెలియని ధ్వనులును, గద్గదధ్వనియు రూక్షమైన అతి
కష్టముచే నుచ్చరింపబడిన ధ్వనులును, నత్తివాని స్వరతుల్య
మగు స్వరములను, యిట్టిస్వరములు గోగులకు కలిగెనేని
యవి నై కారక స్వరములగుచున్నవి. వీటికంటె వేరైనట్టిన్నీ,
గోగావస్థకు పూర్వపుస్వరములకంటె వికారమును బొందిన
ట్టిన్నీ, గోగావస్థకు పూర్వమెచ్చు మా లేక యప్పుడే జనించినట్టి
స్వరములను వైకారకములుగా తెలుసుకొనవలెను. ఇట్లు
ప్రకృతివికృతిస్వరములు వ్యాఖ్యానము చేయబడినవి. ఏడకః=
మేషము లేక ఎద్దు. కలః= సూక్ష్మధ్వని. గ్రీస్తః=ఉచ్చరించు
టకు శక్యముకానిధ్వని. తామః= రూక్షధ్వని. దీనః=అతికష్ట

ముచే నుచ్చరింపబడిన ఘ్నని. అనుక్తిః = ఉపర్యుపర్యుచ్చార్య
మాణఘ్నని అనగా సత్తిస్వరము. 102.

అస్వరములలో ప్రకృతికంటె వికారములైన అనగా
భిన్నములైన స్వరములకు స్వరాచేకత్వము [యొకేకాలమందు
అనేకస్వరములుండుట] కారణములేవిదే అతివేగముగా సంభ
వించుటయు, యొకేస్వరము అనేకస్వరములుగా కారణము
లేవిదే అతిస్వరలో మారుటయు దిష్టలక్షణమని తెలియ
వలెను. ఈరెండువాక్యములకు ఫలితార్థ మొక్కటైనను
నిమిత్తభేదముచే వాక్యభేదము గలిగెను. 103.

ఇట్లు సద్యోమరణ జ్ఞానముకొరకు వర్ణస్వరాధికారము
చెప్పబడినది.

ఉక్తార్థమును—భంగ్యంతరముగా శ్లోకములలో—జెప్పచున్నాడు.

మూ॥ యస్యవై కాచో వర్ణశ్శరీర ఉపపద్యతే | అర్థేవా
యదివా కృత్స్ననిమిత్తంనచ నాస్తి నః | 19

నీలంవాయదివాశ్యావం తామ్రం వాయదివారుణం |
ముఖార్థమవ్యధావర్ణం ముఖార్థే రిప్తముచ్యతే | 20

స్నేహోముఖార్థే సువ్యక్తః రాక్ష్యమర్థముఖభృశం |
గ్లానిర్ధృతధాహర్షః ముఖార్థే ప్రేతలక్షణం | 21

తిలకాః పిష్టవో వ్యంగా రాజయశ్చ సృహ్యవిభాః! ఆతు
 రస్యాశుజాయంతే ముఖే పాశ్చిమాకముముక్షుః! 22
 పుష్పవో సఖదంతేవాపంకో వాదంత సంశ్రితః! చూర్ణ
 కోవాపిదంతేషు లక్షణం మరణస్య తత్! 23

శ్లో. 19, 20, 21 శ్లోకములు గతార్థములు. 22వ శ్లోకమునా
 ముఖేను పదమునకు ముఖ పైభాగమందున్నా లోపలిభాగ
 మందున్నా అనిలర్థము. సఖములయందు దంతములయందు
 పుష్పములు [అనగా తెల్లనిమచ్చలు] పుట్టుట, దంతములకు
 పాచిగాని, శర్కరగాని సంభవించుట ఇవి మరణలక్షణములు.
 [మాటిమాటికి శ్రీణబలేంద్రియుడగురోగి కలక్షణములు వర్తిం
 చును. 123]

మూ॥ ఓష్ఠయోః పాదయోః పాణ్యోరణ్ఠ్యోరహృతౌ పురీషయోః!
 సఖేష్వపిచ వై వర్ణ్యమేతత్ శ్రీణబలేంత కృత్ ॥ 24

యస్యనీలాపుభావోష్ఠా పక్వ జంబవ సన్నిభౌ! ముమూ
 ర్షుతితం విద్యాత్ సరోధీరోగతాయుషం! 25

ఏకోనాయదేవానేకో యస్య వై కాఠికస్సహి! సహసో
 త్పద్యతే జంతోర్హీయమానస్య, నాస్తి సః! 26

యచ్చాస్యదపికించిత్ స్వాత్ వైకృతం స్వసర్ణయోః!
 బలనూంస విహీనస్య తత్సర్వం మరణోదయం! 27

ఇతివర్ణస్వరావ్రక్తౌ లక్షణార్థం ముమూర్షుతాం! యస్తా
 సమ్యగ్విజానాతి నాయుజ్ఞానే సముహ్యతి! 28

ఇతగ్న్యవేశకృతైరైతై చరకప్రతిపద్యైః ఇంద్రియ
 స్థానేవర్ణస్వోద్యోగైర్యం నామప్రథమోభాష్యయః'

టీ. 24 శ్లోకముమొకటి 27 స్తవ శ్లోకమువరకు గతార్థము. ఎవడు
 లెస్సగా యూవర్ణస్వరములను, తెలుసుకొనుచో వాడు ఆయుర్వి
 షయక జ్ఞానమందు భ్రమచుడెంచుడు. 27 శ్లోకమునా "పథ్యై"
 అని ద్వివిచరమును జెప్పియూ "చైభా" అని ప్రయోగించుటచే
 పెదవులయందంతటకూ నీలవ్యోన్మాప్తి ను సూచించుచున్నాడు.
 "ముమూర్షుః" అని జెప్పియూ "గతాయుషం" అని ప్రయోగిం
 చుటచే దిష్టముతోగూడిన ముమూర్షుర గతాయుచగుచు
 న్నాడని సూచించుచున్నాడు. దిష్టము బుట్టినవో వ్యాధి ప్రతీ
 కారమును జేయకుండుటచే ముమూర్షుర గతాయునగుచు
 న్నాడు. ముమూర్షుః = చావసీద్ధముగా నున్నవాడు. గతాయుః =
 చచ్చినవాడు. మరణోదయం = మరణకారణము ! 28-29.

ఇట్లు "వైద్యవిల్లభ" రాజ్ఞే నెంకటాచలంబే
 ప్రగాఢశాస్త్రీకృతమగు "సుషు" యనెడి
 చరకీయైంద్రియస్థాన ప్రథమా
 ధ్యాయ టీకముగిసెను.

చ ర క స ం హే త .

ఇంద్రియస్థానము-
ద్వితీయాధ్యాయము.

మూ॥ అథాశః పుష్పైశ్చ క మింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యమః॥ 1
ఇతిహాన్మాహ భగవానాత్రేయః॥ 2

టీ. పుష్పైశ్చరవికృతి కథనానంతర ముద్దేశక్రమాగత మగుటచే
గంధవికృతి బోధకమగు పుష్పైశ్చకమును జెప్పచున్నారము ॥౧॥
ఇతి హాన్మతినాక్య మాగమ శుద్ధిబోధకము. ॥౨॥

—• అష్టమరిణములకుపుష్పఫల దృష్టాంతనిరూపణము •—

మూ॥ పుష్పం యథాపూర్వరూపం ఫలస్యేహభవిష్యతః॥
అథాలింగమరిష్టాఖ్యం పూర్వరూపం మరిష్యతిః॥ 3

టీ. పుట్టబొయ్యిజీఢలమునకు పుష్పమెట్లు పూర్వరూపమగు
చున్నదో అట్లే యరిష్టమనెడి లక్షణము చావసిద్ధముగానున్న
నాథానిక పూర్వరూపమగుచున్నది. ఇయ్యది సర్వేంద్రియములకు
నాథానికమగుటచే ప్రథమాధ్యాయమునందే చెప్పదగియు
న్ననూ, పుష్పసాదృశ్యము కలదగుటచే యీపుష్పైశ్చకాధ్యాయమునందు జెప్పబడినది. గంధము నాశ్రయించినరిష్టము,
గంధపుష్పముల కుండుకున్న ఆధారాధేయభావము ననుసరించి

పుష్పనామసాదృశ్యముగల యధ్యాయముచే చెప్పదగినది గాన యీ యధ్యాయమునకు పుష్పేతికమని బేరికెను. ఈ అధ్యాయము [మరణమనెడి ఫలమును బోధించుటలో] రిప్తము నకుగల పుష్పభావమును బోధించునదిగాన నికీనామ మన్వర్థంబయ్యె. పుష్పమనగా యిచట, వ్యభిచరించని ఫలసంబంధముగలదియని భావము. అందుచేతనే “అప్యేవంతు” ఇత్యాది శ్లోకముచే; పుష్పఫలదృష్టాంతముచేత, రిప్తమరణములు మరొప్పుములుగావున [లోకమందలి] ఫలపుష్పములకు పరస్పరవ్యభిచారిమును జూపుచున్నాడు. || 3 ||

—♦ అరిప్త మరణములకు యవినాభావ సంబంధచిహ్నము ♦—

మూ॥ అప్యేవంతు భవేత్పుష్పం ఫలేనాసనుబంధియత్ | ఫలం చాపి భవేత్కించి వ్యస్యపుష్పం సపూర్వజం॥ [జాయతే అని పాఠాంతరం]

4

నశ్వరిప్తస్య జాతస్య నాశోస్తి మరణాదృతే | మరణం చాపితన్నాస్తి యన్నారిప్త పురస్కరం॥

5

చీ. తాకిక ఫలపుష్ప సంబంధ మొకప్పుడు వ్యభిచరించిననూ రిప్తమరణములకుండు సంబంధ మట్లుకాదని “అప్యేవంతు” అనెడి శ్లోకద్వయముచే జెప్పచున్నాడు.

వేతనపుష్పము మొదలగు ఫలములులేని పుష్పములు కొన్ని యుండవచ్చును. మేడికాయలు మొదలగు పుష్పములులేని ఫలములు కొన్ని యుండవచ్చును. || ౪ ||

గాని సంపూర్ణముగాబుట్టిన రిప్తమునకు మరణము వినా గానాశములేదు. [అనగా యిట్టి రిప్తముపల్ల తప్పక మరణము గలుగునని భావము.] దేనికి రిప్తము పూర్వముందు జనించదో యిట్టి మరణముగూడ లేదు. [అనగా ప్రతి మరణమునకు రిప్తము పూర్వహాపముగా జనించునని భావము.] జాతన్యసంపూర్ణముగాబుట్టిన అని అర్థము. అసంపూర్ణముగా బుట్టిన రిప్తముందు మృత్యువు అవశ్యముగా సంభవించదు. కొందరు జాతన్య అనగా నియతిమై అని యర్థము జెప్పుచున్నారు. రిప్తము నియతానియత భేదములచే చెండువిధములు. అందు నియతో దాహరణము:— “మృతమేవ తమాత్రేయా వ్యాచచక్షే పువ ర్వసుః” [అట్టివానిని తప్పక నిర్జీవునిగా ఆత్రేయుడుజెప్పెను.] ఇత్యాదులు. అనియతోదాహరణము:— సంశయ ప్రాప్తమాత్రేయా మన్యతే తస్యజీవితం. “అరోగ స్సంశయంగత్వా కళ్ళి దేవప్రముచ్యతే” [అట్టివాని జీవితము సంశయగ్రస్తమగునని ఆత్రేయుడు తలచుచున్నాడు] “అరోగములేనివాడు జీవితవిషయక సంశయమునుబొంది అట్టి సంకటమునుండి యొకానొకడు మాత్రమే ముక్తుడగును.” ఇత్యాదులు. అట్లనే సుశ్రుతమునందు గూడ అనియత రిప్తాభిప్రాయముచేతనే యిట్లు జెప్పబడినది. యెట్లన:— “శృవంత్యర్హే ముణం బ్రాహ్మణైః సత్కిలామైః | రిసాయన తపోజవ్య తత్పరై ర్వానివార్యతే” ఇతి [అరిష్టముగల్గిన యడల మరణము నిశ్చయము. అయినను రసాయనము, తపస్సు, మంత్రములు అనువానియందు హస్తానట్టి నిర్మలులగు బ్రాహ్మణులచే వివారించబడగలము.] ఇత్యాదులు.

దిష్ట మరణములకుండు సంబంధ మవ్యభిచరితము చరకుడు
 గొప్ప ప్రయత్న పూర్వకముగా చూపుటనుబట్టి కొందరి నియ
 తానియత దిష్టదైవిధ్యము కంగీకరించుటలేదు. అట్టివారు;
 “సంశయప్రాప్త” మిత్యాది శ్లోకగ్రాంత “సంశయప్రాప్తం” అను
 పదము మరణమునే ప్రతీవాదించుచున్నది. ఈ పదము నాచూ
 ర్యుడు భంగ్యంతరముగా ప్రయోగించినాడు అని చెప్పుచున్నా
 రు. చరకునియొక్క అదిష్టవిషయక అర్థమెట్లున్నదో దాని నా
 రీతిగనే ఆ గ్రంథసంపద్యమున వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాము.
 దిష్టము రనాయనాది నాథ్యమనుమాట యెద్దికలవో యది మా
 కునూ యంగీకారమే. రనాయనము, మహేశ్వరిప్రసాదము మొద
 లగునవి స్వప్నలోకముయొక్క మర్యాదనుగూడ అంగీకార ప్రకృతి
 సాత్రములనుగూడ నతిక్రమించగలవు. అందుచే అట్టి వ్యభిచా
 రము ననుసరించి యీ క్రింది కంగతులను జెప్పుచుంటిని.
 యెట్లనః— మహేశ్వరుడు భస్మీభూతుడైన మన్మథుని తిరు
 గా బ్రతికించెను. రాముడు విహ్వలముచే మృతుడైన విశ్వ
 పుత్రుని [పా] దిపుపుత్రుని పునర్జీవితుని జేసెను. ఇత్యాదులు.
 కొందరు కాలమృత్యుయందే దిష్టపూర్వక మరణము సంభవించు
 నని చెప్పుదురు. అట్లు వచనములుగూడ గలవు. యెట్లనః—
 “అకాల మృత్యువునందుగూడ దిష్టము పుట్టుచునో మృత్యు
 చిహ్నముగ నుద్ఘాదిదిష్టము విఫలమగును. యేలైన కాలమృ
 త్యువు యుక్తమగు చికిత్స జేయబడిననూ శుభక సంభవించును.
 అకాలమృత్యువునందు దిష్టము పుట్టినతోడనే యుక్తమగు చికి
 త్సనుచేసినవో మృత్యువు కాదాచిత్కముగా సంభవించును.

అందుచే కాలమృత్యువునందే రిష్టము బుట్టును.” ఇత్యాదులు. కాలాకాల మరణములయందు రిష్టము భేదమేమియూ లేకుండ గనే యుండునని నియమ ముండుటచే పైవారి వచనములు గ్రాహ్యములుగావు. అకాలమృత్యువునందునూ కాలమృత్యువు నందునూ యెప్పుడై తే చికిత్సాపథము నతిక్రమించి అపచార మువల్ల వ్యాధిబుట్టునో అప్పుడే తప్పక రిష్టముబుట్టును. గనుకనే “క్షణేనై వరిష్టాః ప్రాదుర్భవంతి” [క్షణకాలములోనే రిష్టములు బుట్టును] అని యిట్లు చెప్పబడినది. యీపక్షము సంగీకరించని వాని మతమునందు నియతాయుష్యము [పరిమితాయుష్యము] గలవానికి అపచారమువల్ల బుట్టిన వ్యాధి యెన్నటికిన్నీ అసాధ్యముకాసేదు. [గాని అట్లు అసాధ్యము కాకపోవుట యసంభవము]యేకారణముచేత [“తేన” అని పా॥ అప్పుడు ఆకారణము చేత అని అర్థము అనగా అట్ల పచారజన్యవ్యాధి యసాధ్యమగుటచే అనిభావము.] యేరితిని సచా జన్యదోషము లతిశయ మగు ప్రమాదమువల్ల అసాధ్యవ్యాధులను బుట్టించునో అదే రీతిని మరణమునకు పూర్వకాలమందు రిష్టములను బుట్టించుచున్నవి. [“మరణ పూర్వరూపరిష్టజనకాః” అని పా॥ అప్పుడు మరణమునకు పూర్వరూపమగు రిష్టములను బుట్టించునవి అని యర్థము.] ॥౨॥

—రిష్టమరణములకుండు సంబంధము వ్యభిచరించినదో యందులకు కారణము భ్రమయని నిరూపించుచున్నాడు.—

మూ॥ మిథ్యాదృష్ట మరిష్టాభ మనరిష్ట మజానతా । అరిష్టం వాప్యసంబద్ధ మేతత్ప్రజ్ఞా పరాధజం॥

టీ. అజ్ఞానమై మృనిచే రిప్తముకానిది రిప్తముగగాని, రిప్తతుల్యముగగాని యెంచబడిననూ రిప్తము సూక్ష్మమగుటచే హూకకన్యాధియందు సంబద్ధముకానిదిగా యెన్నబడిననూ అయ్యది వై మృనియొక్క- ప్రజ్ఞాపరాధమువల్ల బుట్టినదని నిశ్చయించవలెను. [అనగా రిప్తమరణముల కవ్యభిచార సంబంధము సిద్ధాంతమని భావము.]॥౬॥

—♦పుష్పిత మచుజలను చెప్పెడనని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను♦—

మూ॥ జ్ఞాన సంబోధనార్థంతు లింగై ర్మరణపూర్వజైః । పుష్పితానుపదేక్ష్యమో సరాన్ బహువిధై ర్బహూక్ 7

టీ. జ్ఞానమనగా జ్ఞాయతే మరణమనేనేతిజ్ఞానం=రిప్తం అనెడి వ్యుత్పత్తిచే రిప్తమనియర్థము. దాని సంబోధనకొరకచగా జ్ఞానముకొరకు నానాప్రకారము లైనట్టి మరణమునకు పూర్వమందు బుట్టెడి లక్షణములచే పుష్పితులగు అనగా పుష్పించిన వృక్షములెట్లు గంధయుక్తములుగా నుండునో యట్లే గంధవంతులగు బహు విధములైన మచుజల నుపదేశించు చున్నారము. ॥౭॥

—♦ పుష్పితమనుజ నిరూపణము.♦—

మూ॥ నానాపుష్పవమోగంధో యస్యభాతి [వాతి] దివానిశం ।
పుష్పితస్య వసస్యేవనానాద్రుమలతావతః 8

తమాహుః పుష్పితం ధీరానరం మరణలక్షణైః । సనా సంవత్సరాద్దేహం జహాతీతివి నిశ్చయః 9

టీ|| బహువిధములగు వృక్షలతాదులుగలిగి, పుష్పించినట్టి
 యుద్యానవనమునకూ వలెనే యెవనికి బహువిధ పుష్పగంధ
 ము రాత్రింబగళ్లు [శరీరమునుండి] వెడలుచుండునో యట్టివానిని
 బుద్ధిమంతులు మరణలక్షణములగు నానాపుష్ప గంధములచే
 పుష్పితునిగా జెప్పచున్నారు. అట్టి పుష్పితుడు సంవత్సరము
 లోపుననే మృతినొందును. నానా ద్రుమలతావరిః యను
 విశేషణము వనమునకు జెప్పటచే చంపకవనము, అశోకవనము
 యనునట్లు సజాతీయ వృక్షవనముగాక విజాతీయ వృక్షవనమని
 తెలియవలెను. ||౮||=||

మూ|| ఏవమేకైకశఃపుష్పై ర్యస్యగంధో సమోభవేత్ | ఇట్టే
 ర్వాయదివానిస్తై సుచపుష్పిత ఉచ్యతే|| 10
 సమాసేనాశుభాః గంధానేకత్యే నాధవాపు| నఃఆజిఘ్నే
 ద్యస్య గాత్రేతులిం విద్యాత్పుష్పిలింభివః 11
 ఆప్లుతానాప్లుతాకాయే యస్యగంధాశ్శుభా శుభాః|
 వ్యత్యా సేనానిమిత్తాః స్యుస్సుచపుష్పిత ఉచ్యతే 12
 తద్వధాచందసంకంఠం తిగరాగురుశీమధు|
 మాల్యం మూత్రై పురీషేచ మృతానికుణసానిచ 13
 యేచాన్యే వివిధాత్మానో గంధావివిధయోఽయః| తేష్య
 నేనానుమానే న జ్ఞేయా వికృతితాంగతాః 14
 ఇదంచాప్యతి దేశాధఃం లక్షణం గంధసంశ్రియం|
 వత్స్యమోయదభిజ్ఞాయ భిషజ్మరణమాదిశేత్ 15

వియోనిన్వి దుగోగంధో యస్యగాత్రేతు జాయతే | ఇష్ట
నాయనివా నిష్టా నన జీవతాంసమాం || 16 ||

టీ! ఈతీని యెల్లప్పుడు యిష్టానిష్టగంధముగల పుష్ప
ములతో ప్రత్యేకముగా తుల్యముగః గంధము యెవనిశ్చేదము
చుచివచ్చుచుండునో యట్టివాడు పుష్పితుడనబడును. 100 || శివా
ది మద్గంధములు సమాహముగగాని ప్రత్యేకముగగాని శరీర
మున గలినచో యట్టివాడు పుష్పితుడనబడును. 101 || శుభా
శుభగంధములు యెవనిశ్చేదముః చు మిశ్రితములుగగాని, ప్రత్యే
కముగాగాని, వృత్తాంతము (అనగా శుభగంధము గలవానికి
అశుభగంధమున్ను, అశుభగంధము గలవానికి శుభగంధ
మున్ను గలుగుట) గాగాని సిద్ధిమిక్తముగాగలుగునో వాడు
పుష్పితుడనబడును. 102 || అశుభాశుభ గంధములెవ్వయనః-
చందనము - చంగల్వకోష్ఠ - గంధితగరము - కృష్ణాగరు - తేనె-
పుష్పమాలః - మూత్రిము - పురీషము - మృతిములు అనగా
మనుజువృత్తిమగు ఆపు-కుక్క - మొదలగు వాటిశవములు-
కుణవములు అనగా మనుజశవములు, వీటిగంధములున్నూ;
ఇంకని అకృత్రిమములగు నానాద్రవ్యగంధములున్నూ; కృత్రి
మములగు అగరువత్తులు మొదలగువాటి గంధములున్నూ;
శుభాశుభ గంధము లనబడుచున్నవి. అట్టిగంధములను యీ
యనుమానముచే అనగా 12 వ. శ్లోకమున జెప్పినరీతిని, వికా
రమును బొందినవాటిగా తెలుసుకొనవలెను. 103-104 || దేనిని
తెలుసుకొని వైద్యుడు మరణమును జెప్ప సమర్థుడగునో అట్టి
గంధాశ్రిత లక్షణమును అతిదేశముకొరకు అనగా చెప్పని

వాటినిగూడ తెలుసుకొనుటకొరకు చెప్పుచున్నాము. ॥౧౫॥
 (అదియెద్దియనః—) ఇష్టగంధముగాని యనిష్టగంధముగాని,
 నిర్దేశ్యతాకముగను, స్థిరత్వముగలదిగను యెవనిదేహమందు జనిం
 చునో వాడు సంవత్సరములోపలనే మృతినొందును॥ పుష్పి
 తత్వధర్మమును జెప్పినచోటనెల్ల రోగిజీవితము సంవత్సరమునకు
 లోపలనే సమాప్తమగునని ౧. వ శ్లోకమునుబట్టి తెలుసుకొన
 వలెను. ॥౧౬॥

—♦ రసజ్ఞాననిరూపణము. ♦—

మూ. ఏతావద్గంధవిజ్ఞానం రసజ్ఞానమతఃపరం | ఆశురా
 గాంశరీరేషు వక్ష్యతే విధిపూర్వకం॥ 17

యోరసః ప్రకృతిస్థానాం సరాణాం దేహసంభవః | సప్
 షాం చరమికాలవికారంభజతేద్వయం॥ (పా.స్వయం) 18.

కచ్ఛిదేవాస్య వైరస్యైత్యర్థముఃపద్యతే | స్వాదు
 త్వమపరశ్చాపి విపులంభజతేరసః 19.

తమనే నానుమానేన విద్యాద్వికృతితాంగతం | మను
 ష్యహి మనుష్యస్యకథంరసమవాప్నుయాత్ 20॥

మక్షికాశ్చైవయూకాశ్చదృశాశ్చమశ్చకైస్సహ | విరసా
 వసనర్పంతి జంతోఃకాయాన్ముమూర్షతః॥ 21॥

అత్యర్థరసికం కాయం కాలవక్తవ్యమక్షికాః | అపి
 సన్నతాసు లిప్తస్య భృశమాయాంతి సర్వశః 22॥

టీ. ఇంతవరకూ గంధజ్ఞానముచెప్పబడినది. ఇటుపిమ్మట
 రోగుల శరీరములందు శాస్త్రీయమగు రసజ్ఞానము జెప్పబడు

చున్నది. 1021 స్వస్థులగువారి దేహమందలి రసమెద్దియో యది
యె వారిమరణకాలమందు ద్భయముకావలగు అనగా. ఇష్టానిష్ట
రసగూఢముగు వికారమును బొందును. ("స్వయః" అనుపాతాం
తెరువున స్వయముగ అపి అస్థిము) 1022 ముముక్షువునకు యీ
రోగియొక్క యొకానొకరసము మిక్కుటముగు వైరస్యము
[అనిష్టరసత్వము] ను బొందుచున్నది. ముముక్షురసము మిక్కు-
టముగు న్యామత్వము (ఇష్టరసత్వము)ను బొందుచున్నది 103
అట్లు ఇష్టానిష్టత్వమును బొందుచున్న రసమును జెప్పబోయెడి
అనుమాన ప్రమాణముచే తెలుసుకొనవలెను. (ప్రత్యక్ష
ప్రమాణోపకరణమును మానవ రసనేంద్రియ మిచ్చట కుంతిత
మాయ; యేమన:—) మనుష్యుడు వేరొకమనుజుని శరీర
గతముగు రసమును స్వకీయరసనేంద్రియముచే యెల్లు తెలుసు
కొనగలడు! అనగా హేయముకాదుగుటచే తెలుసుకొనజాల
డనిభావము. 104 చావసిద్ధముగానున్న ప్రాణిశరీరమునుండి,
పిరసభావము(రోగిశరీరమందలియనిష్టరసము)చే, ఈగలు-పేలు-
అడవియొగలు-దోమలు. తొలగిపోవును. 105 స్నానముజేసి
చందనాదులను బూసికొనిననూ కాలపక్వజైన (గతాయు
ష్కుజైన) రోగియొక్క, మిక్కుటమైన యిష్టరసముగల శరీర
మునంతటను ఈగలుమిక్కుటముగా వ్యాపించుచున్నవి. 106

—* అధ్యాయము నుపసరిహరించుచున్నాడు. *

మూ. సా మాన్యేన మయోక్తాని లింగానిరసగంధయో:
పుష్పితస్య సరస్వై తత్ఫలం మరణమాదిశేత్. 28.

ఇన్యగ్నివేశకృతే తంత్రే చరకప్రతిపంస్కృతే ఇంద్రియ
స్థానై పుష్పితకేంద్రియంనామ ద్వితీయాధ్యాయః॥

టీ॥ పుష్పిత మనుజునియొక్క రసగంధముల లక్షణ
ములు సామాన్యముగా జెప్పబడినవి. ఈ లక్షణముల ఫలము
మరణమని తెలుసుకొనవలెను. ఈ సంగ్రహ శ్లోకమందు
“సామాన్యేన” “పుష్పితస్య” అన వచనములుండుటచే రసరిప్త
మందుగూడ పుష్పితత్వము వివక్షజేయబడినది. అందుచే రసర
ప్తమందుగూడ సంవత్సరము లోపలనే మరణముకలుగునని ఫలి
తార్థము. ౨౩॥

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణి వెంకటాచలపతి ప్రిసాద
శాస్త్రీకృతమగు “సుషమయనెడి” ఋషీయేంద్రియ
స్థాన ద్వితీయాధ్యాయాంధ్రటిక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము

ద్వితీయాధ్యాయము

మూ. అథారోపరమర్శనీయమింద్రియంవ్యాఖ్యాన్యాయః॥
ఇతి హస్తానాభగవానాశ్రేయః 2॥

టీ॥ గంధరసరిప్త కథనానంతరము ఉద్దేశక్రమాగతమగు
స్పర్శ రిప్త హాసకమైన పరిమర్శనీ యేంద్రియమనెడి యధ్యాయము

యముచు జెప్పవచ్చును. 171. శివహస్తాగమశుద్ధి
వాక్యము. ౨॥

—, స్వర్ణవిషయక రిప్తలక్షణములను : మానసికంగా
జెప్పచున్నాడు. —

మూ. వజ్రైస్వరేచకంధేచరసేవోక్తి స్మృతకృత్ |
లింగంముమున్నతాం సమ్యక్ స్వచ్ఛపిపిథియతే॥ ౧॥

స్వర్ణవ్రాహ్మణ్యేనై వాతరన్యాయుః । ప్రమాణిశేషం
జిజ్ఞాసుః ప్రకృతిస్థేనాణాశరమస్య కేవలంస్మృతేత్ । విమర్శయే
ద్వాఽన్యేష । పరిమృశతాతుఖిల్వాతుర శరీరమే భావాస్తత్ర
తత్రాబ్ధివ్యాభవంతి । తద్యథాః—సతతం సందమానానాం
శరీరదేశానాం స్తంభః । నిత్యోష్ణణాంకేతభావః । మృమానాం
దారుణత్వం । క్షిప్రానాంఘరత్వం । స్థూలానాం వృషణాదీనాం
సతా మసద్భావః । సంఘనాం స్రగ్ధిశ శావనాః । మాం
సశోణితయోర్ద్వితీభావోదారుణత్వం । న్యేదాసుబ గః । క్షుద్రా
వా । యచ్ఛాన్యదపికించిదీదృశం స్పర్శానాంలక్షణమచిమిత్తం
స్యాదితి లక్షణానాంసంగ్రహః స్పర్శానాం । తద్వాన్యసతోఽను
వ్యాఖ్యాస్యామః॥ 4॥

టీ॥ వర్ణము- స్వరము- గంధము-రసము- వీటియందు
ప్రత్యేకముగా ముముక్షులక్షణములు జెప్పబడినవి. అట్టిముమూ

ప్రజలములు స్వచ్ఛములయందుగూడ చెప్పబడుచున్నవి. 45||
 స్వచ్ఛప్రధానముగా రోగియొక్క యాయుఃస్మాణమును తెలు
 నుకో నిచ్చగలనై మునుః పృథావసిద్ధమగు అనగా శీతాతపాదు
 లచే ఏకామునొందని (తన) చేతితో రోగిగిరిమును తాక
 వలయును. ఇతరునిచేతనైనా స్పృశింపచేయవలెను. రోగిగిరి
 మునుః స్పృశించువాడు యీ యాశీర్వాదభాగములయందీ చెప్ప
 బోయెడి భావములను గమనించవలెను. అవి యెవ్వియనః—
 యెల్లప్పుడునూ చలింపెడి శరీరభాగములు కదలకయుండుట.
 (యిందువల్ల నాడిపరీక్ష చెప్పబడినది.) యెల్లప్పుడునూ వెచ్చ
 గానుంపెడి భాగములు చల్లబడుట. మృదువగుభాగములు కఠిన
 ములగుట. ననువుగానుండునవి గరుకుగానుండుట. స్థూలము
 లగు వృషణావ్యంగములున్ననూ లేనట్లుకనబడుట. సంధులకు,
 జొరుకు- పట్టుతిప్పుట- ప్రక్కకు తొలగుట- యనెడి ధర్మము
 లుగలుగుట. మాంసము- రక్తము- అనునవి అత్యంతక్షీణత్వ
 మును జెందుట, కాఠిన్యమునొందుట. విశేషముగా చమట
 బట్టుట. లేక బాత్తుగా చమట లేకపోవుట. యింకనూ యిట్టి
 స్వర్ణసంబంధమగు మేన్వల్పలక్షణమైననూ మరణలక్షణమగు
 చున్నది; యిట్లు స్వర్ణసంబంధమగు రిప్తలక్షణములు సంగ్రహ
 ముగా చెప్పబడివి. వానిననుసరించి నిపులముగా వ్యాఖ్యాన
 ముజేయుచున్నారము. ఇవట స్పర్శేన అని చెప్పటకు బదులు
 “స్పర్శప్రధాన్యేన” అని చెప్పటచే స్పర్శేంద్రియాగ్రాహ్య
 మగు చక్షుర్లోహితత్వాది రిప్తముగూడ నిచట చెప్పదగినదని
 సూచించుచున్నాడు.

—♦ స్వర్ణవిషయక రిష్ట లక్షణములను విఫలముగా జెప్పుచున్నాము. ♦—

యూ. తస్యచేత్సరిమృశ్శమానాః స్వర్ణక్షేపన వాద జంఘోరు స్థిగుదర వార్ష్యపృష్ఠేషీకా పాణివా తాల్పిష్ఠ లలాటం స్విన్నం కీతం నభః దారణం వామానశోకతం హస్తాత్ పరాసురయం పురషో నచి త్కాల చుఃస్పృశీతి విద్యాత్.

6.

తస్యచేత్సరిమృశ్శమానాః స్వర్ణక్షేపన నిల్వజాన వక్షణ గుద వృషణ మేఘనాభ్యంసస్తన మణిక పర్శకాహను నాసికా కర్ణాక్షి భూకంఠాదీని వ్యస్తాః చుఃతస్మాన్ స్థానేభ్యః స్కన్నాని, పరాసురయం పురషోచితాత్ కాలంమరివ్యతీతి విద్యాత్.

6.

తథాఽస్థోచ్చైర మన్యాదంతి సత్ప్రచక్షుః కేశలో మోదరణఖాంగులి గణంచలత్సయేత్.

7.

టీ. వేరువేరుగా తాకబడిన, నియొక్క వాదద్యవ యవజాతము, చూటబట్టిననూ చల్లబడిననూ చైతన్యశూన్యమైనదైననూ కార్యము నొందిననూ మిక్కుటముగా నశించిన మూలశోణితములు గలదైననూ, యట్టిరోగి కొద్దికాలము లోనే మృతినొందునని తెలియవలెను. (స్వప్రేషికా = ప్రిష్ఠ వంశము) ౫. వేరువేరుగా తాకబడిన, రోగియొక్క గుల్ఫజాన్వాద్యంగములు విడిపోయినట్లుగాగాని- వృథానమునండి ఊడి పోయినట్లుగాని జారినట్లుగాగాని యున్నయెడల యట్టిరోగి

కొద్దికాఁదు లోనే మృతినొందునని తెలియవలెను. [మణికంఠముంజెచ్చు] ||౬|| అట్లనేయీరోగియొక్క, ఉచ్ఛ్వాస మన్యలు అనగా కఠినపాచ్ఛ్యగతి సమనలు- దంతములు- కనురెప్ప వెంట్రుకలు- నేత్రములు- తలవెంట్రుకలు- శరీరగతరోమములు- ఉర్రము- గోళ్లు- వేళ్లు- పిటినిపరీక్షించవలెను. ౭||

—♦ ఉచ్ఛ్వాస - మన్యా- దంతలక్షణములను జెప్పుచున్నాడు. ♦—

సూ॥ తస్యచేదుచ్ఛ్వాసోఽతి దీర్ఘో హ్రస్వోవాస్యాత్, పరానుతిపిద్యాత్. 8||

తస్యచేన్ద్రస్యే పరిశ్రుత్యమానే నస్సంజేయాతాం, పరానుతిపిద్యాత్. 19||

తస్యచేద్దంతాః పరిశీర్ణాశ్వేతా జాతిశర్కరాః స్మృహరానుతిపిద్యాత్. 10.

టీ॥ ఆరోగియొక్క, ఉచ్ఛ్వాస అతి దీర్ఘముగాగాని- అతిహ్రస్వముగాగాని యున్న యడల వాడుమృతినొందును. ||౮|| రోగియొక్క మన్యలను తాకిచూచిన యవికదలకున్న వో రోగి మృతినొందును. ||౯|| రోగిదంతములుమల లిప్తములై ఛావశ్యముగలిగి శర్కర (దంతశర్కరయను రోగము) రోగముగలవైన వో రోగి మృతినొందును (ఉచ్ఛ్వాసముయొక్క దైర్ఘ్యశ్రోతములు, రోగియొక్కనాసిక సమీపమున చేయిని యుంచుటచే స్పర్శేంద్రియ గ్రాహ్యములుగా నుండును. ౧౦.)

—♦ సత్కుచక్కుచ్ఛనితర్జిష్ట నిరూపణము. ♦—

మూ. తస్యచేత్ పక్ష్యాణి జటాబద్ధాని స్ఫుటి, పరాను
తివిద్యాత్, 11.

తస్యచేచ్ఛక్కుచ్ఛ సకృత్తీహనే వికృతియుక్తే:— అత్సు
త్పిండిత- అతి ప్రచిష్ట- అతిజిహ్వా- అతివిషమ- అతి
ముక్తబంధన- అతిప్రసూత- సతితోస్త్రిమిత- నిమేషోన్మేష
తివృత్త- విభ్రాంతదృష్టిక- విపరీతదృష్టిక- హీనదృష్టిక- నవ
లాంధ- కహతాంధ- అలాతివర్ణ- కృష్ణవీత శీలశ్వావతామ్ర
వారితిశుక్ల వై కాఠికాణం వణ్ణానామస్మతమేనాతి ప్లుతేన్యాతాం
తదా సరాసురితివిద్యాత్. 12.

టీ: రోగి కంటిరెప్పల వెలుగులు జటవలెనల్లుకొని
యున్నచో రోగి మృతినొందును. ౧౧. రోగినేత్రములు ప్రకృతి
రూపము గలవిగాక, వికారమునొందినచో అనగా నేత్రములు
మిక్కుటముగా పైకి వెనుట- లేక లోనికిబోవుట- మిక్కిలి
కుటిలముగానుండుట- మిక్కిలి హెచ్చుతిగుగా నుండుట-
(యొకనేత్రముమాత్రమే రెండవనేత్రము తెరువబడియుండుట)
మిక్కిలి జారినవిగానుండుట- మిక్కిలి నీరుగారుట- కండ్లమూత
గడకయుండుట- యొప్పుకు నిమేషోన్మేషక్రియను జరుపు
చుండుట- కనుగ్రుడ్లు విశేషముగా తిరుగుచుండుట- వ్యత్యాస
మగు చూపుగలుగుట లేక యొకవస్తువును యింకొకవస్తువుగా
జూచుట- దూరస్పృహమునుజూడ లేకబోవుట లేక బాత్తుగా
కనబడకబోవుట- నకులాంధ్యము కలుగుట యనగా పగలు

సర్వప్రవృత్తములనన్నూ తెలుపువృత్తముగలవాటినిగాజూచుట కపోతాంధ్యము గలుగుట యనగా పగలు సర్వప్రవృత్తముల నున్నూ నల్లనివాటిగాజూచుట-కొరకండురంగుకలిగియుండుట- క్షణాదివైకాచిక వర్ణములలో యేమివర్ణముతో నైనను- మిక్కిలిమగ గూడియుండుట, ఇట్టిలక్షణములు గలిగి యున్నచో నొగి మృతినొందును. (వ్యస్తదృష్టికే యను వచనము- తరువాత “ఏస్తృతదృష్టిమండలే” అని పాతాంతరిముగలను- ఏస్తృతదృష్టిమండలే = విస్తారమునొందిన కనుపాతలను గలిగి యుండుట. సకులాంధ్యకపోతాంధ్య లక్షణశ్లోకము:— “సకులాంధ్యస్తూపాణి దివాశుక్లాంపశ్యతి | కపోతాంధస్తూపాణి దివాకృష్ణానిపశ్యతి” ౧౨)

— కేలోమనఖాంగుజనిః క్షిప్తరూపణము. —

మూ. తస్యచేత్యే నలోమా న్యాయమ్యమానాని ప్ర
లుంచ్యేరక | నచవేదయేయః | తంచరాసురితివిద్యాత్. 13

తస్యచేదుదశేశిరాః ప్రదృశ్యేరక శ్యావతామ్రసింహా
దిద్రోశక్లావాన్యః, పరాసురితివిద్యాత్. 14

తస్యచేన్నుభావేతిమాంసశోణితాఃపక్ష్యాంబువవర్ణాఃస్య
పరాసురితివిద్యాత్. 15

అథాస్యాంగుళీరాయచ్చేతస్యచేదంగుళీయ ఆయమ్య
మానానస్థితేయుః పరాసురితివిద్యాత్. 16

భవతిచాత్ర “ఏతాన్స్పృశ్యాన్ హమాకభావాన్యఃస్య
శన్నవబుధ్యతే | ఆతుకే నన సమ్మోహ మాయర్జ్జునస్య
గచ్ఛతి” 17.

ఇత్స్య వేదకృతైతత్తే చుకప్రతిసంస్కృతే ఇంద్రియస్థానే
పరిమర్శనే ర్హేంద్రియం నామ తృతీయోధ్యాయః.

31. రోగియొక్క శేషములు, లోమములు, యిం ద్రో
హపునట్లుగా లాగబడిననూ రోగి తెలియచిచో వాడు మృతి
నొందును. 1103. రోగి ఉదరమును సిగలు స్పర్శగ్రాహ్యము
లుగానున్ననూ అపి శ్వాస, తామ్ర, నీల, హరిద్ర,
శుక్లవర్ణములు కలవిగా నున్ననూ రోగి మృతినొందును. 1104.
రోగియొక్క శోష్ణ, నూంసశోణితములు లేనందున యెండి
పోయి నేలేమిపండు రిండుగలవిగా నున్నచో రోగి మృతినొం
దును. 1105. రోగివేల్చిన, మెటికలు విరిచినచో మెటికలువిడు
గనియెడల రోగిమృతినొందును. 1106. స్పర్శేంద్రియ గ్రాహ్యము
లగు యీభావములను యేదైద్యుడు స్పృశించి తెలుసుకొనునో
వాడు రోగియొక్క ఆయు ప్రమాణాన్తానవిషయక మోహ
మునందహుడు. 1107.

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” వారు మొకచూచలపతి శ్రినాథ
శాస్త్రికృతముగ “సుషుమ” య నెడి చరిత్రయొచ్చియు
హ్లాన తృతీయోధ్యాయాంధ్రటీక ముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము.

చతుర్థాశ్వాసము.

మూ॥ అథాత ఇంద్రియానీకవింద్రియః చాశ్వాసాశ్వాసముః ।
ఇతిహస్మాదాశ్వాసాశ్వాసాశ్వాసముః ॥ 3

టీ॥ చంద్రేశకమమగా, ఇంద్రియగోచరమగు అర్చిష్ట
మును జెప్పటకై ఇంద్రియసముహమను పురస్కరించుకుని
చెప్పబడుటచే ఇంద్రియానీకమనెడిపేరు గలిగినట్టి యాశ్వాసము
మను వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారము. ॥ ౩ ॥

ఇతి హస్మత్త్యాగమశ్చద్విబంధక వాక్యము. ౨

—* ఇంద్రియపరీక్షా విధానము.*—

మూ॥ ఇంద్రియాని యదాజాతాః పరీక్షేణవిశేషకేత్ | జ్ఞాతు
మిచ్ఛన్ భిషజ్జ్ఞానమాయవస్తస్మి బాధత ॥ 1
అనుమానాత్ పరీక్షేత దర్శనాదీనితత్వతః | అధ్యాహి
విదితం జ్ఞానమింద్రియాణా మతీంద్రియం ॥ 4

టీ॥ ప్రాణియొక్క ఆయుః ప్రమాణమును తెలుసుకొని
నిచ్చగలిగినట్టి విశేషజ్ఞుడగు వైద్యుడు ఇంద్రియముల నెట్లు
పరీక్షింపవలయునో దానినిచెప్పెదను తెలుసుకొనుడు॥ 3 ॥ నేత్రా
దీంద్రియములను అనుమాన ప్రమాణముచేతనే పరీక్షింపవల
యును. యేమనః— ఇంద్రియసంబంధమైన జ్ఞానము అతీంద్రి

యమగుటచే అనుమానమనమానముచే తెలియబడినదై, వ్యర్థముగా నిగిగించుకొను, అనగా యథార్థమైనదిగా నుండునని భావము ॥౪॥

—* మరణభోధకమగు ఇంద్రియలక్షణములను సంగ్రహముగా జెప్పుచున్నాడు.*—

చూ॥ స్వస్థేభ్యో వికృతం యస్య బ్రాహ్మణ్యేంద్రియ సంక్రయం (సంశయం. వా॥) అలప్తే తా సమితైః లక్షణం మరణస్యతి 5

ఇత్యుక్తం లక్షణం సవస్థాంతరే ష్టభోదయం తదేవ తు పునర్యాదౌ చింత్యే నిబోధతి 6

టీ॥ యెవరికి స్వస్థమైన అనగా నిర్వృష్టమైన ఇంద్రియములవల్ల బుట్టిన బాహ్యేంద్రియవిషయ కజ్ఞానము నిష్క్రతుకముగా వికృతమైనదనో వానికయ్యది మరణలక్షణమని యెరుంగవలెను. ॥౫॥ ఇట్టింద్రియములవిషయమై మరణలక్షణములెన్నగా జెప్పబడినది. దానినే తిరుగావిపులముగా జెప్పుచున్నారము ॥ (అనిమితైః = వికృతిజ్ఞానము నుబట్టిచెడి బాహ్యహేతువులేకుండగా ॥ ఇచట శావ్యాహేతునిరాసచే ఇంద్రియాంతరమగు వికృతిజ్ఞానజనకమైనట్టి దోషరూపహేతువు ప్రసక్తమగుచుండ ॥ స్వస్థేభ్యః అను ఇంద్రియవిశేషణముచే దానిని నిరసించుచున్నాడు. అశభోదయం = మరణకారణము)

—* మరణభోధకమగు ఇంద్రియలక్షణములను విపులముగా జెప్పబూని, అందుప్రథమమున దృగవిప్లవమును జెప్పుచున్నాడు.*—

మూ॥ సునీహృతమహాకాశ మాకాశమివమేదిహి॥ నిగీతం హ్యగ్ని
భయం హ్యేతత్తత్త్వేన ముచ్యత్యుచ్యతే. 7

టీ॥ ఆకాశము కాశవ్యమును పొందినదిగాను, భూమి
ఆకాశమువలెచనగా సూర్యసూర్యముగలదిగాను, యీతేని
సూర్యకాశములు యెవరికి విపరీతభావముగా కనబడునో
వాడు మృతికొనుచు ॥ (మీ = భూమి, అని కొందరిమతము.
వి॥ = విపరీతముగా తెలియబడిన ఉభయంబు చెప్పబడే
పృథివ్యాకాశములు వకేనారిగా విపరీతముగా కనబడినచోరిష్ట
మగుచు, అరెంటిలోయేదేని యొకటి విపరీతముగా కనబడిన
రిష్టముకాజాలదు అవితాత్పర్యము । ఇట్టిరెండునూ విపరీతముగా
కనబడుట అరిష్టముయొక్కనుహించు । యీసూర్యకాశవిషయ
క అరిష్టములు సామాన్యముగా ఇంద్రియాన్తమునుజెప్పిపి ప్రక
రణమువల్ల తెలియబడుచున్ననూ తరుచు సంభవించుచుండుట
వల్ల ముఖ్యముగా చెప్పబడినవి.)॥21॥

మూ॥ సుశ్యవశ్యనమామాతి మాతతోబరగోచరః॥ అగ్ని
ర్నామాతిచాదీప్తస్తస్యాముః శ్రయమాదిశేత్. 8

టీ॥ యెవనికి, ఆకాశమందు సంచించుచున్న వాయువు
మూర్తియందుగాకనబడునో, యెవనికి, ప్రదీప్తమగు అగ్ని
కనుపించదోవానికి రిష్టముకలుగుచని యెరుంగవలెను॥౯॥

మూ॥ జలేసువిమలేశాల మజాలావతతేతిధా । స్థిరేగచ్ఛతి వా
దృష్ట్వా జీవితాత్పరి ముచ్యతే. 191

టీ. నిర్ణయముచేట్టిన్నవలలులేనట్టిన్న నీలకణమున్నలేక పొ
ననించుచున్న జలమును వలనయెవడుచూచునో వాడుమృతి
నొందును. ఇచటయేర్పిష్టములయందు మరణకాలనియమము
చెప్పబడియుండదో అట్టివాటియందు సంవత్సరకాలమవధి
యని తెలుసుకొనవలెను. అంతకుముందైన కాలావధి యేర్పిష్టము
నియమముగా చెప్పియుండలేదు.

౯

మూ. జాగ్రత్తస్వభియః ప్రితాన్వదక్షాంసి వివిధానివా అప్య
ద్వా పృచ్ఛతంకించి స్మగతనితుమ్హితి 10
యోగ్నింప్రకృతి వర్ణం నీలంవర్ణతినీలంభృతం కృష్ణం
వాయుదివాచుక్లం భృతం వజతివర్ణమిం 11

టీ. యెవడుజాగ్రదవస్థయందుఁబడుచుప్రేరితలన గాని వివిధములగు
ఁబడుతనస్సులను గానిలేకమరియేలద్భుతము నైనను గానిచూ
చునో వాడుమృతినొందును. ఇచటప్రేతాన అనిఁబడువచన
ప్రయోగముచేపక ప్రేతాదిద్యునమురిష్టముకాదనిభావము 1౦
యెవడుస్వభావవర్ణయుక్త మగు అనగాలోహితీశిల వర్ణ
యుక్తమగుఆగ్నినిసీలముగగాని శాంతిహీనముగగాని నల్లగగాని
తెల్లగగానిచూచునో వాడుయేడవరాత్రుని గవవును అనగా
ఎనిమిదవ రాత్రున మృతినొందును. 11

మూ. మనోచీనసత్తోమేఘాన్ మేఘాన్వాప్యనతోబలరైషద్యుతో
వావినామేఘాగే పశ్యన్ మరణమ్మచ్ఛతి. 12

టీ. లేనట్టిమేఘకాంతులనుగాని, ఆకాశమునందు లేనిమేఘము

లనుగాని మేఘములులేకుండా మెరుపులనుగాని యెవడుచూచునో వాడు మృతినొందును. మరీచికి = ఇచట ప్రకరణార్థము మేఘకాలి. మేఘములు లేకుండా మెరుపులను స్వస్థుడెన్నడునూ జూక్షనేకమ. ||

౧౬

మూ. మృణ్మయామివయః పాత్రీం కృష్ణాంబర సమావృతాం
ఆదిత్యగీర్వాణ తేషుద్వచందగివాససజీవతి 13
అపర్వణిమదా పశ్యేత్ సూర్యాచంద్రమసోర్గహం
అవ్యాధితోవ్యాధితోవా తదగతం తస్యజీవితం 14
నక్షత్రసూర్యనురాశ్చంద్రా మనగ్నాధూమ ముద్ధితం
అగ్నింవానిష్ఠ్య భారతౌ దృష్ట్వామరణమృచ్ఛతి 15
ప్రభావః ప్రభాహేనాన్నిష్ఠ్య భాన్వా ప్రభావః
సరావిలింగాన్ పశ్యంతిభాగాన్ భావాన్ జహానవః 16
వ్యాకృతీని వివర్ణానివిసంఖ్యే పగతానిచ | వినిమిత్తాని
పశ్యంతిరూపాణ్యాయుః క్షయేనరాః 17
యశ్చపశ్యత్య దృశ్యాన్వై దృశ్యాన్ యశ్చనపశ్యతి
తాప్రభావశ్చతః క్షిప్రం యమక్షయమసంశయం 18

టీ. యెవడునిర్మలమగు సూర్యబింబమునుగాని చంద్రబింబమునుగాని నల్లనిగుడ్డచే గప్ప బడినమట్టి పాత్రీవలెచూచునోవాడు మృతినొందును.

౧౭

వ్యాధితుడుగాని వ్యాధిలేనివాడుగాని యెవడు సర్వములనగాలమావాస్య పూర్ణిమకానికాలమందు సూర్యచంద్రులగ్రహణములను జూచునోవానిజీవితమంతటితో సంతముందును.

౧౮

రాత్రియందు సూర్యునిజూచినను, సందు, సకలకలకంపక
టికాలయందు చంద్రునిజూచినచూ కాళణమున మన్న లేకయే
కార్యమగుభూమియందు జూచినచూ, రాత్రియంద్విది కాం
తిహీనము జూచినచూ అట్టి నాంధ్యక్రియోనును. ౧౧

కాంతిశీలవాదన. కాంతిహీనములు అని కాంతిహీన వ
వ్యములను కాంతియే తిములుగానాన స్వభావములను స్వకీయ
లక్షణమొక్కములుగానాన, నాణములను విడువకెక్కముగా
నుండు నుచులు చూచుదురు అనగా అట్లుచూచు వారు
మృతినొందుదురని భావము. ౧౨

మృతజులు విమతిముష్కణు నందొందునయమున గూర్చు
గలద్రవ్యములను వివిధాకృతులు మొదలగు భావములకు తగు
కారణములు లేకయే వివిధాకృతులుగల వాల్లనుగాను,
విపరీతస్థములు గలవాల్లనుగాను, సంఖ్యలేనివాల్లనుగాను,
చూచుదురు. అనగా అట్లుచూచువారు మృతినొందుదురు ౧౩.
యెవడవ్యక్త వ్యవస్థములను చూచునో, యెవరికిస్పృశ్యద్రవ్య
ములు స్పృశ్యములుగావో వారరువును కీర్తుముగాయ
మమందొరమునజూచుచు అనగా మృతినొందుదురని భావము.
(శుద్ధం = మెఘములచేఛన్నముకాని. రాత్రొ అనిచెప్పటచేపగటి
యంద్వి కాంతిహీనముగా కలబడుటకష్టము కాదనిసూచించబడి
నది. భావాక = కాళణములనులేక శీతరమిగా పరిణమించిన పం
చమహాభూతములను. సూవాణీ = సూపముగల ద్రవ్యములు) ౧౪

—♦ శోభితోష్ణమును జెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ॥ అశ్వస్యచ యశ్చోతా శబ్దాన్ యశ్చనబుధ్యతే । ద్వా

వప్యేతౌ యథాప్రేతౌ తథాప్రేయా విజానతా 19
 సంవృత్యాంగుళిభిః కర్ణాజ్వాలా శబ్దాయతతురః నశ్య
 చోతి గతాసుంతం బుద్ధిమాన్ పరివృత్తయేత్ 20

టీ|| లేనిశబ్దములను చినువాడుచున్న పుట్టినభస్మనులను గమనిం
 చనివాడున్నా పిరుధయులున్నా ప్రేతతుల్యులుగా నెరుంగ
 వలెను. ౧౯

యేరోగి తనచెవిరంధ్రములను ప్రేళ్ళతో మూసికొని జ్వాలా
 శబ్దమును అనగాతైలపూరిత వర్త్యుడులను వెలిగించు నపుడు
 తైలాగ్నులకు గలిగెడిరసాయన వ్యాపారమందు జ్వాలతోగూ
 డాబుట్టెడి భస్మనివాళిభస్మనినివినకయుండునో అట్టివానిని పిమ్మడు
 రిష్టయుక్తునిగా తెలిసికొని వర్జించవలెను ౨౦

—* ఘోరిశాపిష్టమును జెప్పచున్నాడు *—

మూ|| వివర్యయేన యోవిద్యాత్ గంధానాంసాధ్వ సాధుతాం
 నవాతాన్ సర్వతోవిద్యాత్ లింగవిద్యాద్వి గతాయుషః 21

టీ|| యెవడునుగంధమును దుర్గంధముగాను దుర్గంధమునునుగం
 ధముగాను తెలుసుకొనుచున్నాడో లేకయేగంధమునున్నా
 గ్రహించలేకున్నాడో అట్టివానినిమ్మతినొందువానిగ తెలుసుకో
 వలెను ౨౧

—* రసనాపిష్టమును జెప్పచున్నాడు *—

మూ|| యోరసాన్న విజానాతి నవాజానాతి తత్స్వతః | ముఖపా
 కాద్యతెవక్త్వం తమాహుః కుశలా నరం 22

టీ! యెవడుముఖపాకము అనగా నోటిపూత మెదలగువ్యాధులు లేని సమయమున మధురాదిరసములను గ్రహించలేకుండు నోలేక యధార్థముగా గ్రహించలేకుండునో అనగా వికారముగా గ్రహించునో అట్టిమనుజుని పక్షపక్షులవనిగా అనగా మృతప్రాయునిగా చెప్పుదురు ౨౨

—♦ స్వర్చనాత్మమను జెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ॥ పుష్కానీశీతాన్ ఖరాన్ శ్లత్వాన్ మృదావశీచ దారుణాన్
స్మశ్యాన్ స్మృతాన్ పక్ష్యాన్ స్పృశ్యం మమూక్షుః ప్రేషుః
మన్యతే 23

టీ. చావసిద్ధముగానున్న మనుజుడు ఉష్ణ-శీత శిర (కంతురథావము) -శ్లత్వా- మృదు దారుణ (కఠినము) యీమొదలగుగణములుగలసృశ్యపదార్థములను స్పృశించి అట్టిపదార్థములందు అన్యభావమును అనగా శీతమందు ఉష్ణతను మృదువునందు దారుణత్వమును యీమొదలగు ధర్మములను తలంచుచున్నాడు-౨౩

—♦ సర్వేంద్రియత్వమును సామాన్యముగా జెప్పుచున్నాడు ♦—

మూ॥ అంతరేణ తవ స్త్రీవ్రం యోగం వా విధిపూర్వకం । ఇంది
యైరధికం శక్యం వంచత్వ మధిగచ్ఛతి 24
ఇంద్రియాణామృతే దృష్టేర్నింద్రియార్థాన దోషజాన్
సరసిశ్యతి యః కశ్చిదిందియై ర్న సజీవతి 25
స్వస్థాప్రజ్ఞావిపర్యాసైరింది యార్థేషు నైకృతం పశ్యం
శియే నదృశహశః తేషాం సురణామాదిశేతే 26

టీ. తీవ్రమైనతపస్సు లేకుండాగా నియథావిధిగా చేయబడిన యోగములేకుండాగాని కేవలేంద్రియముల చేత నన్నదామయం గ్రహించెడి ఇంద్రి యాత్మకంబు యెవకభక్తముగాగ్రహించునో పాపముకొనొందును. ౨౪

ఇంద్రియములయొక్క ఉపలబ్ధి ఉపలబ్ధి=యంద్రియములకుండు అర్థగ్రహణ నామర్థ్యము) తో మిక్కిలి లేకుండుగనే వాతాది దోషములవల్ల జనించుట అతీంద్రియాత్మకములను అనగా ఇంద్రియములచేతెలుసుకోశక్త్యముకాని అర్థములను ఇంద్రియముల చేత యెవకు గ్రహించునో అట్టివాడు జీవజాలదు. (-దోషజాన్ అని చెప్పటచే వాతాదిదోషములచే ప్రబ్బులనల్ల ఇంద్రియములకు అశక్త్యముగు అర్థగ్రహణమేదికదో వానిని నిరాకరించుచున్నాడు. అదియెట్లు:- నేలితోనొక బడిన నేలము వాతమాపీతమగుటచే సమీపమందలిపస్తువును ఇంద్రియగోచరమగు వస్తుద్వయముగ చూచును. అట్లనేపిల్ల ప్టమగు నాలుకపులుపుచిని గ్రహించును, మాధుర్యమును గ్రహించజాలదు రీతియెదలగునవి] ౨౫

వికారము కెందని ఇంద్రియములు చూచును కలిగినట్టి వైవిధ్యపురుషులు ప్రజ్ఞావిపర్యాసములచే ఇంద్రియాత్మకమయందు అసత్త్యముగు (అసత్=అయథాభూతివి.) వికారమును అనేక నాల్గుచూచుచుండురో అట్టివాడు వృత్తి నొందుదు. అనేక నాల్గు అని చెప్పటచే సకృద్వర్తనము రిప్తయికాదు (ప్రజ్ఞావిపర్యాసము=శేషీభూతార్థప్రభావ కృతజ్ఞానము) ౨౬

♦ అధ్యాయోప సంహారమును జేయుచున్నాడు ♦

మీఁ ఁ పఠించిరియవివాహం యుక్తికై వివాహం నం నరహం
జీవితం వైవ భవం భవం భవం 27

ఇత్యుక్తి వేదకృతై రం కేచరకృతైరంభుతై

ఇంద్రియనానై ఇంది నాసికం నామ
చక్షుర్దృశ్యాయం.

ఈ యింద్రియ విషయక రిప్రజ్ఞానము దిశ్శబ్దరూప
యే వైద్యుడు గ్రహించుకొ వాడు అర్థ్య మామ దేవ్యుర్య
పురుషుని దిష్టకాన్యేయైక్యన్యగహమయై జీవించు
నూ తెలుసుకొనగలడు.

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” వాణిజ్యంక చలపత్రికాద
వాప్రికృతము “విజయ” యనెడిచరకై
కేంద్రియనాన చక్షురాభ్యా
యాంశిక మునెరు.

ఇంద్రియస్థానము

పంచమాధ్యాయము.

మూ॥ అథాతఃపూర్వరూపీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ।
ఇతిహస్తాహ భగవాన్త్రతేయః 2

టీ॥ ఇంద్రియాగ్రీకమును జెప్పిన పిదప పూర్వరూపరిప్తమును బోధించెడి పూర్వరూపీయమనెడి అధ్యాయమున జెప్పచున్నారము. ఇంద్రియరీప్తమును జెప్పిన పిదప క్రమక్రమము మనస్సుమొదలగువాటి రీప్తము జెప్పవలసియున్నది. అయితే అయ్యదియల్పమగుటచే దానినత్రేమించి చహుగా జెప్పవలసియున్న పూర్వరూపరీప్తమును, పూర్వరూపీయమనెడి అధ్యాయముచే జెప్పచున్నాడు. అయితే ప్రథమాధ్యాయమున అల్పవక్తవ్యములగు మనస్సుమొదలగు వాటిని మిందుజెప్పటయేలయనః—బుద్ధిసాధనములగు ఇంద్రియములను జెప్పి ఆశ్రయంగమున వాటిసాధక్యముగల మనస్సు మొదలగువాటినిగూడజెప్పినని తెలుసుకొనవలెను. వ్యాధి, బహువక్తవ్యమైనదైననూ పూర్వరూప పురస్కరమైనదగుటచే ఇచట పూర్వరూపరీప్తమును మిందుజెప్పచున్నాడు. ప్రథమాధ్యాయమందలి ఉద్దేశ క్రమములో వ్యాధినిమిందుగా స్మరించుట, పూర్వరూపముకంటె పూర్వరూపముచే తెలుసుకోలిగిన వ్యాధి ప్రధానమైనదని వ్యాధిప్రాముఖ్యతను తెలుపుచున్నది॥౧॥
ఇతిహస్తేత్యాగమశుద్ధిబోధకవాక్యము ॥౨॥

—* సర్వవ్యాధినాశారణముగు పూర్వరూపరిప్తమును
ప్రతిజ్ఞా పూర్వకముగా జెప్పుచున్నాడు. *

మూ॥ పూర్వరూపాణ్యనాశానాం వికారాణాం పృథక్పృథక్
భిన్నాభిన్నాని వక్ష్యామః భిషజాంజ్ఞాన వృద్ధయే శి
పూర్వరూపాణి సర్వాణి జ్వరోక్తాన్యతీమాత్రయా
యంవిశంతి విశత్సేనం మృత్యుర్జ్వర పురస్కరః ౩
అన్యన్యపిచ రోగస్య పూర్వరూపాణి యంనరం విశం
త్సేతేన కల్నేన తన్వాపిమరణంభవం ౪

చ॥ అచ్యుతములగు రోగములకు నాశారణ సాశారణ
ఫేదములచే బిన్నములైనట్టి పూర్వ రూపములను వేరు
వేరుగా చెప్పులజ్ఞానముకొరకు జెప్పుచున్నారము. ఇచట
కొందఱుభిన్నాభిన్నాని అను పదమునకు ఉక్తానుక్తము లని
అర్థము చెప్పు చున్నారు. అప్పుడు ఉక్తములు అనగా
జ్వరాది పూర్వరూపములు, అను క్తములనగా “శ్వభిరుష్టైః
ఖరైః, త్యాదిక్రోకోక్తలక్షణములు ॥౩॥ జ్వరమునకు జెప్పబడిన
పూర్వరూపములన్నియు మిక్కుటముగా యేమనుజునకావ
హించునో వానికిమృత్యువు జ్వరముతోగూడ సంభవించును
అనగా అట్టిజ్వరము రోగిని జంపుననిభావము ॥౪॥ యేయితర
రోగముయొక్కఅయినా పూర్వరూపములుపైజెప్పిన రీతినియే
మనుజునావహించునో వానికిమరణమునిశ్చయము॥౫॥

—* ప్రత్యేక వ్యాధికి వేరువేరు పూర్వరూపరిప్తమును
జెప్పుచున్నాడు *

మూ॥ పూర్వరూపైక దేశాంస్తు వక్ష్యామోఽన్యాకసుదారు

ణాః యేరోగా సమబక్షంతి మృత్యుర్వైరినబధ్యతే రి
బలంచహీయతేచుస్య ప్రతిశ్చాయశ్చ వర్తితే తస్య
నారీప్రసక్తస్య శోభాంతామోపహయతే 7

శ్వభిరుష్టైఃఖరైర్వాపియాతియోదాక్షిణాంబిశంస్వప్నై
యత్సాహుస్య నజీవన్నవస్యజ్యతే॥ (పా॥ స్వప్నై
యత్సాహుస్యానాద్య జీవితంసమీయంచతి) 8

ప్రేతస్యహ పిబెన్మద్యం స్వప్నైయా కృష్యతేశునా
సమోరంజ్యరమాసాః నజీవేన్నవస్యజ్యతే 9

లాక్షారక్తాంబరాభం యః సస్యతైరిబరమతికాత్ పర
క్తపిత్తమాసాద్యతేనైవాంతాయశీయతే 10

రిక్తస్యగక్తవర్వాంగోరక్తవానాముశుక్లవస్తి మస్య
ప్రేహాయతేనాగ్నినరిక్తంప్రాప్యశీవతి 11

టీ॥ యేరోగములచే మృత్యువుతప్పక సంభవించునో
అట్టిరోగములు యే పూర్వరూపములచే తప్పకపుట్టుచున్ననో
అట్టి పూర్వరూపములయొక్క ఏకదేశములనున్నాభయంగర
ములగుఇతరారోగములనున్నా చెప్పుచున్నారము॥౧॥ యెవరికి
దినదినమూబలము క్షీణించుచూ పక్షిశమువృద్ధినొందుచుండునో
స్త్రీలొలుకగుయట్టి పురుషులకు శోషరోగము మృత్యువుచు
గల్గించును॥౨॥ యెవరుస్వస్థుడనుచు, కుక్కలు, ఒంటెలు,
గాడిదెలు, వీటి నెక్కిదక్షిణముగాబోవునో వానివిక్షిప్తరోగ
మావహించిచంపును. యీపూర్వరూపముయీవాక్యధినిదానము
లోగూడజెప్పబడినది, అయితే ఇంచటఅధికముగా జెప్పబడిన
దక్షిణ దిగ్గమనము చిప్తబోధకమై నిదాన-రిప్తములను వేరుపె

మమన్నది ౮|| యెవకున్నప్పు గూన పేరతలతో మద్యపానము
చేయనో, కుకలచే లాగించునో వాడుకైనాదిమను ద్వరయు
నుబొంది మృతినొందును || యెవకునమిమందువాకానిమును
లక్కరంబువేయబడిన వత్తమివలె నెర్రగామామనో వాడు
రక్తపిత్త వ్యాధినిబొంది మృతినొందును || ౧౧ || యెవకున్నప్పు
మందు యెర్రని పుష్కరాళికిలు యెర్రని శరీరమున్నా
యెర్రని వత్తమున్న గువాజై పయిమామి పుష్కర శ్రీచేత
శీనుకొనిపోవును నా పిత్తపిత్తరోగమునుబొందిచచ్చును ||

మూ|| నూలాటో వాచికిహజ్జాస్పిహృల్పల్పఃచాతిమాత్రీయా
నఖాదీషుచైవప్రస్థింబి శ్చైనాంతకిరోగహ 12
లతా కంటకీ నియస్య దారుణాహ్వాదిజాయతే స్వప్నే
గుల్మస్తమంతాయ హ్రోగో శతిమానవ 13
కాయేఽల్పమపిసంస్కృప్తం సుభృశంయస్య దీర్యతే
క్షతాదచ సరోహంబుమైశ్రత్సృహానస్థితం 14

నన్నపాన్యజ్ఞాపసిష్టస్యజహ్వాతోఽగ్నిమనర్చిపరిపద్యా
న్యరిసిజాయంతే స్వప్నేఽశ్చైశ్రోనివృతః 15

స్నాతానుక్తిగాత్రేషి యస్మిన్ గృధ్రంతిగుక్షికాః
సప్రమేహేణ సంస్పర్శం ప్రాప్య తేనైవచాన్యతే 16
స్నేహం బహువిధంస్వకే చండా లైస్సహ యపిబా
బధ్యతే సప్రమేహేణ స్మృశ్యేతేంతాయమానవః 17

టీ|| నూల, అటో, మనగా కడుపులోధ్వనితోగూడన
వాతసంచారము, ప్రేమిలనిమట, బలహీనత, ఈ లక్షణములు

విక్రూటముగా గలుగుట, శోష్ణ మొదలగువాటియందువైవ
స్థిము కలుగుట, ఇష్టి శోహము అనిగా లక్షణము మనుజుని
గుర్తురోగముచే జచ్చును. ౧౭

యెవనికి శ్విన్నమందు హృదయముపైని భయంకని
మగు ముష్టితోగూడన తల బుట్టుచో వాని మృత్యుభ్రమకొరకు
కశించును గుర్తురోగము సంభవించును. ౧౮

యెవడు శక్తిరమందు శ్రుతివ్రాదులచే అబ్బముగా
జీల్చబడి గంధీరకగు క్షణముగా పరిణమించునో, యెవనికి
శక్తిరమందలి శక్తియంతగా వెల్లువెగులుచో తొనపరువులు
రోహిణిమను బొందవో అట్లవానికి కుష్టురోగములతో మృత్యు
ప్రసంభవించును. ౧౯

శక్తిరమంతయు చేరిని బాహుకొరి విశములతో
జ్వాలాశదాన్యమగు అన్ని నానాభావము జేయుచుండ అని
వక్షస్థలమందు ఎవ్వములు బుట్టినట్లు స్వప్నమైనవో వాడు
కుష్టురోగముతో జచ్చును. ౨౦

స్నానముజేసి చందనాది పరిమళ ద్రవ్యముల బూసి
కొనిననగా యెవనిశక్తిరమందు ఈగలు వాలుచుండునో వానికి
ప్రమేహరోగము బుట్టి వారిచేతనే వాడు జచ్చును. ఈలక్ష
ణము యీస్థానమందలి రెండియుధ్యాయము కొనను జెప్పి
యు, ప్రమేహముచే మరణము గలుగుననెడి విశేషజ్ఞానసం
పత్తికొని కీచట తిరుగా జెన్నబడినది. ఇందులో ప్రమేహ
పూర్వరూపములతో గూడా యీ లక్షణము గలిగినప్పుడె
ప్రమేహము సంభవించును; లేనివోయేవో మరియొక వ్యా
ధిచే మృత్యువు సంభవించునని తెలియవలెను. ౨౧

స్వప్నమందు యెవడు చూచుచున్నో నానాచక్ర
మూలగు కైలశంబును చానముచేయుచో బంధము పురోబాధ
పుమేహముచే వ్యభిచారిండును. ౧౭

మూ॥ ధ్యానామూలాత్తద్యైః మోక్షానాం మూలం పరిభవతి
 అతి త్వలిహానిర్న వృత్త్యు ర్వాచ్యం వృత్తిః
 తహా ద్యైస్థితిర్నామకా లుప్తచిత్తం వృత్తిం వృత్తిః
 స్థిరోముమూసిత మున్నాజే నాతివాచకా
 లోభనం తాపేనబుధం సత్త్వహానికావన మూ
 రాచపిపానాబహుళంరాష్ట్రసాక్షి వర్జితా
 వృత్తికరత్వేనైవ్వాకం యస్మిన్పరిభవతీవచా
 పృథ్వీశమున్నాదం యాతీలోకమచః
 అసత్తమః పశ్యతియః తే హ్యేర్ష్యవతః స్మృతాక
 బహుకా బహుభావై హ్యేర్ష్యవతః స్మృతా
 బధ్నతే
 మత్తం వృత్త్యంతమాభిధి శ్చేత్తోహం తి యంన
 స్వప్నేహంతితం వృత్త్యంతమాభిధి శ్చేత్తోహం తి
 శ్చేత్తోహం తిబద్ధస్యహామూ మక్తేతహామక్తేయస్యహా
 బహిరామామో గృహీత్వా హస్తస్యయం
 తస్మిన్రస్య పూవాక్నై స్వప్నేజాపతి యోన
 సచేత్తాదృక్పరయః పరిబుద్ధో నజతీ

చీమ చింతి, ఆయాసము, క్షేమ, నిద్రిమి త్తైశ మోహము దేనియందున్నములేకుండుట, బలహీనత, మోహక్షయములు

గలవానికి ఉన్నద పూర్వకముగా మరలించి సంభవించును ౧౨

అన్నదేవుడు మనము నడిచుట, ఉద్దేశ్యము గలుగుట ఇట్టి లక్షణములుగలవాడు భయంకరమగు ఉన్నాడ రోగముచే చచ్చునని తెలియవలెను. ౧౩

అట్లేమూ, అతిభయము గలుగుట, యొకానొక సమయమున నవ్వించుట, మూర్ఛ పట్టి విశేషముగా నుండుట, యీ లక్షణములుగలవనుజులైనా దేవతాదేవతాదులు ౧౪

యెవరు స్వప్నమున, రాక్షసగణములతోగూడ నాట్య మాడుచూ నీట మునుగునో లేక చచ్చునో అట్టివాడు ఉన్నాడ రోగముచేబొంది మరణించును. ౧౫

అమంగళమగు చీకటిని యెవడు జాగ్రదవస్థలోజూచునో, యెవడు అమంగళకరిములైనట్టిన్న నానావిధములైనట్టి బహుధ్వజులను వినునో, వాడు అపస్మాదముచే కీడింపబడును. ౧౬

స్వప్నమందు, ప్రేత, మడించినట్టి నాట్యమాడుచున్నట్టి యేమనుజుని తలక్రిందుగాజేసి ప్రేమకొనిపోవునో అట్టివానికి అపస్మాదపుర్వకమగు మరణము సంభవించును. ౧౭

నిద్రలేచిన యేమనుజునకు హనువులు, మస్యలు, నేత్రములు, స్తంభించునో అట్టివాడు బహిరాయామమను వాతి వ్యాధిచే మృతినొందును. ౧౮

స్వప్నమందు యేమనుజుడు చక్కిలములు, అప్పములు అనడి పిండివంటలను భక్షించి మేలుకొనినపిదప అట్టిపిండివంటలను తినినవాని వాంతివలె వాతిజేసుకొనునో అట్టివాడు జీవి

పజాలము. ఇట్టిసందర్భమున ఛందోవ్యాధిచే వాడు చందోనిలము
నని సుసృతుడు వివరించుచున్నాడు. - 22

మూ. ఏతాని పూర్వరూపాణి యస్మిన్మన్తః పరికృతైః । ఏ
పామనబంధంచ ఫలంచహతుమ్స్మృతిః ॥ 23 ॥
యథిమాంశ్చాపరాన్స్వప్నాన్ హిమశ్చాచుచలకయైశ్చ
వ్యాధితానాం వినాశాయ శ్లోకాయమహతేనైవ ॥ 24 ॥

టీ॥ యీ చెప్పిన పూర్వరూపములను యెవడు చెప్పినా
తెలుసుకొనునో వాడు వీటికనుబంధమును వ్యాధిని పోషించు
మగువృత్తువునున్నా తెలుసుకొన ననుష్ఠించుచున్నాడు. - 22
యెవడు, యీ చెప్పబడినట్టిన్నీ - శంకాచ్యుతబడిచి కతి
ములై నట్టిన్నీ భయంకరిములగు స్వప్నములను కనునొ ల్ప
వాడు రోగిఅయినచో మృత్తుకై నొందును, అచ్యుతబడిచినచో
గొప్పకేశమును పొందును. యీవిభాగము ముగియమఁడ. 0
హరిమందు “ఇత్యేతేదారణా స్వప్నా ” అనెడి శ్లోకమును
జెప్పబడినది. - 23.

మూ. యస్యోక్తమాంగే జాయంతే వంశసంబ్ధులతా
దయః । వయాంశిచక్షేయైః తస్య ప్నేమాన్యైః సయాచ్ఛయః ॥ 25 ॥
గృధ్రాంబూక శ్వకాకాన్యైః స్వప్నైః సయాచ్ఛయః పరివార్యతే.
రక్షః ప్రేతపిశాచ క్షీచంపాల ద్రవితాంధకైః (వా॥ ద్రవి
డాంధకైః; దంశడాదకైః) ॥ 26 ॥
వంశవేణులతాపాక త్కణకంబుక సంకతే । స స్వప్నైః (వా.
ప్రముహ్యతి) హి యః స్వప్నే యోగచ్ఛక్తి ప్రియతమైః ॥ 27 ॥

భూమానానామధానానామో నస్మైకే వాచకస్మసి
స్వేదానాయతర వ్యక్తే స్వప్నేయో నానీత్యసి 31

కలుషేంభసిమంకేవా మాసే వాచకసావ్యతే ! స్వప్నే
వజ్జతి శిశ్నేంభానానా హియితేచయః 32.

స్నేహవాచం లిఖాభ్యంగి ప్రచ్ఛన్నవిశేషనై | హిర
ణ్మలాభ కంహాస్వప్నే బంధపరాజయహా. 33.

ఉపాసమ్యు నాశిన్త్రప్రవాదిః కాంశుచక్రతో | హర్షః
స్వప్నేప్రకృప్తితైః పితృభిశ్చాపభక్త్యసం 34.

దంతిచంద్రాగ్గనక్షత్ర దేవతాపీఠచక్రసం | పరిసం
వాసనాశోవా స్వప్నే భదోనగస్యవా. 35.

రక్తపుష్పంపసం భూమిం వాచకక్మాలయాచితాం |
గుంధకారసంకేతం స్వప్నేయో ప్రవికర్తృపే. 36.

రక్తమాలీహసత్పుష్పైఃక్రిగ్వానా దక్షిణాదిరం |
నాగుణామటవీ స్వప్నేకషియుక్తేనయాతివా | 37.

కాపాయిణా మశామ్యానా నగ్నానాంజంక్షధారిణాం |
క్లిష్టానాం రక్తనేత్రాణాం స్వప్నేకేచ్ఛుతివిర్జనం 38.

క్లిష్టాశాపా నిరాచారా వీధి కేకనభ్రుని | విరాగమా
ల్యవసనా స్వప్నే కాలసశామతా 39.

ఇత్యేతేదామణాః స్వప్నాంగిః మైత్ర్యాతిపంచతాం | అరో
గస్సంకయంగత్వా కశ్చిదేవప్రముశ్యతే 40

టీ. స్వప్నంందు, శిరస్సున, వెదుళ్లు- పాదలు- లతా
దులు- పుట్టుట, వక్షులువ్రాలుట, శిరస్సు ముండితమగుట.
అ. గడ్డలు- గుడ్డగూబలు, కుక్కలు. కాకులు, రాక్షసులు

ప్రేతలు- పితృచక్రీలు- చండాలులు- ద్రవిడ అంధక అనేశి
 మ్లేచ్ఛజాతివారలు- యామొదలగు వారిచే స్వప్నమందు
 తానుచుట్టువారు కొనబడుట. ౨౯. స్వప్నమందు- వెదుగు-
 పేముడొంక- లతలు- తామ్రములు- గడ్డి- ముళ్ళ- యామొద-
 లగు వాటిచే జీబుగానున్న పుదేకమున తాను చిక్కుకొని
 యుండుట లేక నడచుచూ పడిపోవుట ఇచ్చట, వాక్యమువ్యాఖ్య
 అనగా వంశలతాది సంకటమందు చిక్కుకొని యెటుబోవుట
 పూ మార్గము గానకుండుట అనిఅర్థము. ౩౦. ధూళితోగూడిన
 భూమియందుగాని, పుట్టయందుగాని భస్మరాశిలోగాని, శ్మశా-
 నము- బుద్ధాలయము- భూబిలములు- వీటియందుగాని, ప్రవే-
 శించుట. ౩౧. బురదనీటియందుగాని, బురదలోగాని, పీకల-
 లోగూడిననూతిలోగాని మునుగుట, నీటిప్రవాహముచే గొట్టు-
 కొనిపోవుట. ౩౨

తైలపానముచేయుట, తలంబుకొనుట, వమనవిరేచనములుచేసి
 కొనుట, బంగారము దొరుకుట, దెబ్బలాడుట, తానంతై దీగా
 పట్టుబడుట, తనకపరాధయును గలుగుట. ౩౩

చెప్పలుజోడు కలిపిపోవుట, ధూళితోఘృయివిరికాశము
 నుండి వ్విందుట విశేషసంతోషము, కోపించినపితృ దేవతలచే
 తానుభయపెట్టబడుట. ౩౪

దంతములు చంద్రుడు సూర్యుడు నక్షత్రములు దేవతలు దీప-
 ములు నేత్రములు ఇవిపడుటగాని నశించుటగాని పర్వతముల
 దలగుట. ౩౫

యెర్రకపుష్పములుగల అడవియందుగాని పాపకర్మలతోగూడిన

భూమియనుచు విగ్రహమును పోగుగూడిన సహాయము
గాని సృజించుట. 31

యెడని పుట్టునూలలు గలవాడై అట్టహాసము జేయుచూ
దిగంబులై పోయిన గూర్పుండి బట్టి నాముఖుడై భయంకరము
గురికవని బలిజేంచుట. 32

కాని ప్రభావము కూర్మకృతిగలవారు దిగంబరులు దండధా
నులు స్వనిర్యయకాంతిగానై యెరిగినతములు గలవారు
యిట్టివానిమాదుల యాములగు స్వప్నములు దుస్వప్న
ములు గానెన్నుకొనుచున్నది. 33

స్వప్నచక్రస్థి పాపాత్ముడై స్వప్న మరాచారముగలిగినట్టిస్థి
పాపినియన రిజవెంటికిల గొప్ప ప్రసాదము గలిగినట్టిస్థి
నికారపుస్వప్నముగల మూలము వస్తువు గలిగినట్టిస్థిస్వప్నమున
గొబడిన నో కాకాతొయేయని నాకుంగవలయును. 34

ఇట్టిభయంకర స్వప్నములు లోగులకువచ్చిన యెడలవారు
మృతినొందుదురు, లోగములేనివానికివచ్చినచోవాకు చావశిష్ట
లైలట్టివాడగుండి యొకానొకడు మాత్రము బతుకవచ్చును.
నిగిలినవారు మృతిచొందుదునిభావము. ఇచ్చట "కశ్చిదేవప్ర
ముచ్చతే" అని చెప్పబడే లోగములేనివాని విషయములొయీ
స్వప్నములు రిప్తములుకాజాలవు. 35

—♦ స్వప్నమెట్లుకలుగునో దానిని తెచ్చుచున్నాడు ♦—

మూ॥ మనోవహానాం పూర్ణత్వాత్ దోషైరతిబలై స్త్రీభిః
సోతసాందారుణాన్ స్వప్నాన్ కాలపశ్యతి చారుణాన్ 41

అంతిమలిప్తములైనవాతాదిమూడుదోషములచేతమనో
 వహ సోతస్సులు పూరింపబడుటచే మిక్కిలిభయంకరము
 లయినట్టిస్వప్నములు వాటికాలమందు గలుగుచున్నవి. మనో
 చహసోతస్సులు వేరుగాచెప్పబడకున్ననూ మనస్సునకు శరీర
 మాయతనమనిచెప్పటచే సర్వశరీరస్థాతస్సులను మనోవహము
 లుగా గ్రహించవలెను. విశేషముగా మనస్సుహృదయము
 నాశించినదగుటచే నాని నాశ్రయించియున్న దశవిధ
 భయములనూ మనోవహములనిచెప్పబడుచున్నవి, అనియిట్లుచ
 క్రిందప్రకృతించెప్పచున్నాడు. క్రింది త్రిభిరపి=మూడింటి చేతనున్నా
 అనికర్తము. అందుచే మిత్తేతి దోషములచేగూడ సోత. పూర
 ణమును తెలుసుకొనవలెను. ౪౧

—♦ స్వప్న కాలములను జెప్పచున్నాడు ♦—

మూ. నాతిప్రసూప్తి పురుషః సఫలా సఫలానపి | ఇంద్రి
 యే శేన మనసాన్వచ్ఛాకాపశ్యత్యనేకథా 42

టీ. పురుషుడు గాఢమగునిద్రలేని వాడయి యింద్రియ
 ములకు ప్రేరికమయిన మనస్సుతో సఫలనిష్ఫలాది భేదములచే
 అనేకవిధములగు స్వప్నములను జూచుచున్నాడు ౪౨

—♦ స్వప్న ప్రకారములను జెప్పచున్నాడు ♦—

మూ. ఇద్వంద్వశ్చ తాను భూతంచ ప్రాప్తితం కల్పితతథా భావికం
 దోషం చైవ స్వప్నం సప్తవిధం విదుః 43

టీ|| జాగ్రదివ్యలో కంక్షతో చూడబడినది, చెవులతో వింటున్నది, ఇతరేంద్రియములచే యనుభవించబడినది, కోరబడినది మనస్సుచే యూహించబడినది ఇట్లే పంచవిధవిషయములచే స్వప్నములైదువిధములు. ఇవిగాక, భాషభాగ్యసూచకము, ఉద్బాధవాతాది దోషజను, అని మరి రెండువిధములగుల్గు. గానములైదు యేకవిధములు.

౦౩

— శ్రీ స్వప్న పరాధములను జెప్పుచున్నామ. —

మూ. తత్త్రించవిధం పూర్వమథలం భిషగాదిశేత్ | దినా
స్వప్నమతి హృస్వమతి స్థిరంతథైవచ 44
దృష్టా ప్రథమరాత్రేయః స్వప్నస్సాల్పలలోభశేత్
నస్వప్నేస్థిః పునర్దిప్తా సనద్యన్యాన్మహా ఫలః 45
అకిల్బాణమపిస్వప్నం దృష్ట్యాతత్రైవయంపునః | పశ్యే
తస్మిన్ మృత్యుం మభాకారం తస్యవిద్యాచ్ఛభం ఫలం 46

టీ|| ఆయేకవిధములగు స్వప్నములలో మొదటి అయిదువిధములగు స్వప్నములు నిష్ఫలములని వైద్యులు చెప్పవలెను. పరిశేషవ్యాయముచే మిగిలిన రెండువిధములగు స్వప్నములు సఫలములని యెరుగవలెను. పగటికాలమందలి స్వప్నము అత్విల్పస్వప్నము, అతిద్విగ్ధస్వప్నము || ౪౪ || రాత్రియొక్క ప్రథమ యామమందలి స్వప్నము- ఇట్టి స్వప్నములు అల్పఫలములుగలవిగానుండును. స్వప్నమువచ్చి తెలివినవచ్చినవిదప తిరుగానిద్రాణాకముండినచో అనగా తెల్లవారుఘామున స్వప్నమువచ్చిన

చో అట్టి స్వప్నము మహాఫలము నిచ్చును. ఇది అమంగళకరమగు
స్వప్నమువచ్చినచో తిరుగాటరాత్రియందే శుభకరమగు
స్వప్నమువచ్చినచో మంచిఫలమే నలుగును. యీ అధ్యాయ
మున యేదోగములకు స్వప్నరూప నిష్ఠములు పుట్టినచో వే
దెప్పబడినవి. అందుచే గ్రహణ్యమగు స్వప్నరూపము లేదేమ
నియుడుగకూడదు. గ్రహణ్యమగు స్వప్నరూపము లేదు.
గనుక చెప్పలేదు. ౪౬

— ఈ పూర్వరూపీ యాధ్యాయజ్ఞాన
ఫలమును జెప్పుచున్నాడు. —

మూ॥ పూర్వరూపాణ్య ధస్వప్నా యథిమాన్ వేత్తిదారు
ణానసమోహద నాధ్యక్షకర్మాన్య రభజేభివక్ 47
ఇత్యగ్ని శేషకృతే తంత్రోచరకవర్తితి సంస్కృతే
ఇంద్రియస్థానై పూర్వరూపీయేంద్రి
యంనామపంచమేధ్యాయః.

టీ॥ ఈ అధ్యాయమునందు చెప్పబడిన పూర్వరూప
ములనున్న దారుణముగు యీ స్వప్నములనున్న దేవై
ద్యుడు తెలుసుకొనుచో ఆత్మివాడు యజ్ఞానవశముచే అసాధ్య
వ్యాధిలయందు చికిత్స నారంభింపడు. ౪౭

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణీవేంకటాచలపతి
ప్రసాదశాస్త్రికృతముగునుషమ
యనెడిచంకీయేంద్రియస్థాన
పంచమయాధ్యాయాండ్ర
టీకముగిసెను.

ఇందియ స్థానము.

షష్ఠాధ్యాయము.

- మూ॥ అధాతః కతమానిశరీయమింద్రియం వ్యాఖ్యాస్తామః 1
 ఇతిహస్తా హభగవానా త్రేయః 2
 కతమానిశరీరాణి వ్యాధిమంతిమహాముః, యానివైద్యః
 పరిహరేత్ యేషు కర్మనసిధ్యతి 3
 ఇత్యాత్రేయోఽగ్ని వేశేన ప్రశ్నంపృష్టస్సుమర్షచం
 ఆచచక్షేయథాత్మైభగవాంస్తంభోధత 4
 యస్యవైభావ మాణస్య రుజశ్శాన్ధ్యమరో భృశం
 అన్నం చచ్యవతేభు క్తంస్థితంచాపినశ్చర్యతి 5
 బలంచహీయతే యస్యతృష్ణాచాభిప్రవృత్తే జాయతే
 హృదిశూలంచతం భవక్ష్పరివర్జయేత్ 6

టీ॥ పూర్వరూపీయానంతరము, పుట్టబోయెడి వ్యాధినాశ్రయించిన నిష్ఠములను బోధించెడి కతమానిశరీయమనెడి అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానముజేయుచున్నారము ||౧|| “ఇహస్మైతి ఆగమశుద్ధివాక్యము||౨|| మహామునీ! యేశరీరములను వైద్యుడు విడుచునో, యేశరీరములయందుచికిత్ససిద్ధంచనో, అట్టికష్టతమ వ్యాధులుగల యెటువంటిశరీరములు వ్యాధిమంతములని జెప్పబడుచున్నవి? అనగా ప్రాణహారకవ్యాధులుగల శరీరములెటువంటివి? అనిభావము||౩|| ఈతీరునపూజ్యుడగు ఆత్రేయుడు అగ్నివేశునిచే కష్టతరమగు ప్రశ్ననుగూర్చి అడుగబడినవాడై

వాని కాశ్రయముకెట్లుచెప్పెనో దానిని (చెప్పుచున్నాను) తెలుసుకొనుడు||౪|| యెవనికి, మాట్లాడ నర్హు నక్షణమున కూర్చుండుటకు మత్యంతమూ పీడింపబడునో, తిన్నలన్నము అదే సూక్ష్మముగా మలమార్గమునబోవునో, లేక గర్భముందున్ననూ జీర్ణముకాకుండునో||౫|| బిఁముచిరదీపము నశించుచూడప్పి పెరుగుచుండునో, హృదయమును చూలగూడదనించునో అట్టిదోగిని వైద్యుడు విషవవలెను. కతమానికే గాఢాధిక్యత్యై క్త్యతః = కతమానిశీలీయం; అధికత్వానిష్పత్తి నిరూపింపబడినది. యీ అధ్యాయముందు చెప్పబడిన అధ్యాయాధ్యాయములకు మరణ బోధకముగు అరిష్టముతో తుల్యముగా మరణమునుబోధించు ధర్మముండుటచే కలిగిన సాధర్యమును బట్టి అట్టి వ్యాధులను యీ అరిష్ట బోధక ప్రకరణములో చెప్పుచున్నాడు (అవి, వ్యాధులను యీ అరిష్ట ప్రకరణములో చెప్పటకు, వ్యాధ్యాయుగు చక్రదత్తుడు హేతువునుజూపుచున్నాడు) లేక యీ అధ్యాయాధ్యాయములు మరణమునకు పూర్వసూచములుగానున్నవి గాని నిష్వసూచములే అని చెప్పిననూ వీటి సీ ప్రకరణమున చెప్పట దోషము కాదు. అందుచే యీ అధ్యాయమున చెప్పబడిన వ్యాధులకు అరిష్టత్వము మే మంగీకరించుచున్నాము||౬||

—* అరిష్టసాధర్యముగలహిక్కాని వ్యాధులను నిరూపించుచున్నాడు.*—

మూ|| హిక్కాగంభీరజా యస్య శోణితంనాతిసార్యమై సతస్యై భేషజందద్యాత్ స్మరన్నాత్రేయశాసనం 7

తప్పక మృత్యువును నిర్మించునదికాదని చెప్పుచున్నారు. ఇదే తీరున “సంశయ వ్రాత్యమాత్రేయో జీవితం తస్యమస్యతె” ఇత్యాదివాక్యములకుగూడ వ్యాఖ్యానముజేయుచున్నారు. అని యతిర్హితమగుచు మేము పుష్పలికాధ్యాయ చతుశ్లోక వ్యాఖ్యానములో నాస్తికస్య పూర్వకముగా చెప్పియే గుంటిమి. “సంశయ వ్రాత్యమాత్రేయో జీవితం తస్యమస్యతె” అనుదాని కర్తమును యస్య శ్యావనిమిత్తయాధ్యాయమందు ౧౫ వశ్లోకము నజ్ఞేయముంటిమి ||౮|| అనాహనున్నూ, దక్షియున్నూ, దుర్బలుడనీ, యేమనిజనుకు సంభవించునో అట్టివాడు త్వరలోనే మృతినొందును ||౯|| శక్తిమందుబలమున్నూ మాంసమున్నూ క్షీణించిన యేమనుజనుకు పూర్వాహ్లామ దు అనగా దినపూర్వ కాలమందు జ్వరింపవచ్చుచూ భయంకరమగు శుష్కకాస అనగా కఫరూపమగువర్షగు (వాడిదర్షగు) బుట్టునో వాడుప్రేత తుల్కుడు. అట్టివాడు మృతినొందుననిభావము |౧౦||

—*మూత్రపురీషములు- శోఫ పీడినంబుంధమగు

రిషమను చెప్పుచున్నారు.*—

మూ|| యస్యమూత్రం పురీషం చగ్రధితం సంప్రవర్తతేనిరూ
ష్మనో జఠరణః శ్శననో నసజీవతి 11

స్వయంధుర్యశృకుక్షిస్థో హస్తపాదం విసగ్పతిజ్ఞాతినంధుం
సంక్షేప్య తేనరోగేణమాస్యతే 12

టీ||మూత్రము చిక్కబడుట, పురీషము ఉండ ఉండలు

గావెడలుట, శ్వాసవాయువు అతికష్టముగా వెడలుచుండుట, శక్తిరమునందు వేడిమిత్క్రియలు, ఇట్టిలక్షణములుగల జ్వరరోగి బ్రతుకనేరదు||౧౦|| కుక్షియందువాపుపుట్టి కాళ్లకు చేతులకు వ్యాపించినచో అట్టిరోగి, బ్రతుకునేమోయని ఆసచే చికిత్సలు జేయుటలో బంధువులకు విశేషముగా శ్రమనుగలిగించునేగాని తుదకు బ్రతుకనేరదు. అనగా రోగముచే కొంతకాలమువరకూ బాధింపబడి రోగిచచ్చునేగాని రోగముమాత్రము చికిత్సించుటకు సాధ్యముకాదని భావము||౧౧||

—*కోశజ్వరము మొదలగువాటిని సంబంధించిన రిప్తమును జెప్పచున్నాడు.*—

మూ॥ శ్వయంభుర్యన్య పాదస్థః తథాస్రస్తేచపిండికేనీదతశ్చాప్యస్థ
భి శంఖే తం భిషక్ పరివర్జయేత్ 13
శూనపాస్తం శూనపాదం శూనగుహ్యాదరంసరం
హీనవర్ణబలాహీన మాష్మధైర్వోపపాదయేత్ 14
ఉరోయుక్తోబహుశ్లేష్మానీలఃపీతస్సలోహితః | సతతం
చ్యవతేయస్య దూరాత్తం పరివర్జయేత్ 15
వృష్టిరోమా సాంద్రమూత్రఃశూనః కాసజ్వరార్ధితః
క్షీణమూసోన రోదూరాత్వజ్యో వై ద్యేనజానతా 16
త్రయః ప్రకృషితాయస్య దోషాఃకష్టాభిలక్షితాః
కృశస్యబలహీనస్య నాస్తితస్య చికిత్సితం 17
జ్వరాతినారా శోఘంతే శ్వయంభుర్యా తయోః క్షయ
దుర్బలస్య పిశేపేణ నరస్యాంతాయ కల్పతే 18

పాండు రిశ్యశ్మిశో - త్యంత్తస్యమాశ్మోస్తుతః|దంబశి
మపితోహస్యసోహస్యత్యాస్యయో విజానతా 19

18. వాదములయందువాపు, విక్కలుజారి నట్లుండుట కణతలుచెందునూ విశేషమేదతో కూడియుండుట, యిట్టిలక్షణములుగలరోగిని వైద్యుడువిడువవలెను. ౧౩. కాళ్ళు-చేతులు-సుహృదులు-పొట్ట-పీటియందువాపు జనెందుట, బలము-శరీరకాంతి-ఆహారము-ఇవిత్గిహోవులు యాలక్షణములు గలరోగికి దోషభవివ్వంజనము. ౧౪. ఉదస్సునఅనగాలక్షణయా శ్వాసకోశములలో విశేషముగా స్లేష్మముచేరులచే వ్యాధినంభవించి ఆస్లేష్మము నీలవర్ణముగాగాని లోహితవర్ణముగాగాని పీతవర్ణముగాగాని యెల్లస్వదూ నెడలుచుండినయారోగినిదూరముగా విడువవలయును.

౧౫

రోమాంచము గలుగుట, మూత్రము-చిక్కబడుట, శరీరమున శోఫపుట్టుట దగ్గు- జ్వరము-యివికలుగుట, శరీరమందుమాంసముణ్ణీణించుట, యాలక్షణములు గలరోగిని వైద్యుడు దూరముగా విడువవలయును. ౧౬. యెననిశరీరమందు వాతాదిదోషములుసూడున్నూ శ్లేష్మోపించి అసాధ్యములుగానుండునో కృశతత్వము-బలహీనత-గలయట్టిరోగికి చికిత్సయేలేదు. యిచట “కస్థాభిలక్ష్మితాః” అనుచోట “కోస్తాభిలక్ష్మితాః” అనిసాతాంతముగలదు. ౧౭. విశేషముగాదుర్బలుండగు మనుజునకు శోధగలిగి అదిశమించు సమయమున జ్వరము - అతిసారము-అనెడి రోగములుగలిగిననూ లేక జ్వరము-అతిసారము యివి ముందుజరిచి అవిశమించుసమయమున శోఫకలిగిననూమృత్యు

ప్రత్యక్ష సుభవించును. పాలిసోపుట, మిక్కిలికృశించుట, విశేషముగాదప్పి కలుగుట. డంబరిగానుండుట [డంబరీ=రెప, పాటులేకుండా చూచువాడు లేకతోట్రబాటుతో గూడిన వాడు) ప్రకృతిపించినశ్వాసకలుగుట, యీలక్షణములు గలవానిని వైద్యుడువిడువవలయును. ౧౯

—♦ హనుగ్గోహదే రూ. చిప్తమాను జెచ్చుచున్నాడు ♦—

చూ. హనుమన్యగోహా చ్చిప్తాబలహీనాః తిమాత్రయా
పాణాశ్చోరసి వర్తంతేయశ్య తిం పరివర్జయేత్ ౩౦

టీ|| హనుగ్రహము, నునాచ్చంభము, దప్పి మిక్కిలమగు అలహీనా, ప్రాణహీనరోగతములగుట, అనగా కంఠగ్రహములగుట సమీపించుట. యీలక్షణములేరోగికుండునో వానిని విడువవలయును.

“ప్రాణాశ్చోరసివర్తంతే” అనగా వాయువులు ప్రకోపించి ఉరోభాగమందు సంచరించుచున్నవి, అని చెప్పవలెను. అట్లుగాక ప్రాణశబ్దమునకు జీవితిమనోర్థము చెప్పినచో ఉరోగలిచేవితిము గలవాడు, మృతుడేయగును. అందుచే అనమయమున చిప్తలక్షణము చేత సాధ్యమని యెరింగి నోనినిః రిత్యజంచెడి జ్ఞానము వైద్యునకు లేనట్లున్నదిమగుచు. గతకప్రాణశబ్దమునకు వాయువులసత్కర్మము చెప్పవలెను. (అట్లు చెప్పేటలో వైద్యునివరించిన జ్ఞానము లేదనెడి అపయింపు కలుగ నేరదు అనిభావము.) అనియట్లుకొందరు చెప్పుచున్నారు. మెమన్ననాః—సన్ధికాలవారణమునుగలిగించెడి చిప్తమువలనే ఇయ్యది అనగా ప్రాణశబ్దమునకు జీవితమనియర్థ

మహాకవిగారు ములో జోతముచిహ్నమును వ్రాసి లక్షణము
అన్వేషించుచున్నప్పుడు నా శిష్యుడని చూపించుచున్నానను
(అని భక్తులతో) ౨౦

—* నా దీక్ష—పంచమునకే చేయవచ్చును —*

కూడా తాత్పర్యము చూపెట్టి నకించిన వివరము సూచన
 బహుమతి ముద్రాపత్రము 21
 విద్యుదయోగము యొక్క వివరములను చూపుచున్నట్లు
 విద్యుదయోగము యొక్క వివరములను చూపుచున్నట్లు 22
 బలవిజ్ఞానమునాగ్నియొక్క గ్రహణీ మాంసకొండలను సతా
 నియమములను తెలుపుచున్నట్లు 23
 ఆరోగ్యమును తెలుపుచున్నట్లు 24
 సవాచారములను తెలుపుచున్నట్లు 25
 ఇత్యేతాని శరీరానికి వ్యాధిముత్యమును వివక్షయేర్పరచుచున్నట్లు
 రావలెనని నిర్దేశించి దుష్కరములను తెలుపుచున్నట్లు 26
 ఇత్యేతాని వీరకృత్యములను చూపుచున్నట్లు 27
 యుద్ధము కలహమునకు చేరినదియనాము
 పుష్కలము

టీ॥ గ్లానివిభాందుట, అంగవిక్షేపములనుజేయుట, నుఖమును న్వల్పముఁగానైననూపొందిండుట, మాంసము- బలము ఆహారము- యివిక్షేపించుట యీలాక్షణములుగలవాడు త్వరలోనశించును | ౨౧ | పరస్పరవిరుద్ధ కారణములుగలిగినట్టిన్నీ (ఇంతమాత్రమున నోగములువారుణములు కానేరవు, యేమనః—

రోగకారణములయొక్క పరిస్థు: విరోధము స్వల్పముగల
చేగాని ఏకదేశస్థితిమగుటచేగాని అవిరుద్ధోపకృతుములు అనగా
విరోధములేని చికిత్సలుగలవి కావచ్చును, అప్పుడవి సువాధ్యము
లగునుగాన అట్టి ధన్యమును వారించుటకై “కర్మగోపకామా
భ్యశం” అని వెంటనే చెప్పబడినది. యాపిశేషముచే రోగములు
అసాధ్యులైపోయి బడుచున్నది) అత్యంతమున్నూ పరస్పరవి
గుద్ధములగు చికిత్సాప్రకారములు గలిగినట్టివీ, భయంకరముల
గునట్టి రోగములుయెవనికి వృద్ధిమొందునో వాడు శీఘ్రముగా
మృతినొందును | ౨౨ | బలమువిజ్ఞానముఆరోగ్యము గగిహాణికల
(లక్షణచే యీ కలయొక్క శక్తి) మాంసము-రక్తము-ఇవియెవనికి
క్షీణించునో వాడు అతిత్వరలో మృతినొందును. | ౨౩ | యెవనికి
ఆరోగ్యము క్షీణించునో (యెచట “ఆరోగ్యంహియతే” అనునద
ముచే, యీ అధ్యాయోక్త రోగములచే ఆరోగ్యముక్షీణించుట,
ప్రసక్తమయినదియేగాన వీటికిభిన్నములగు రోగములచే ఆరోగ్య
ముక్షీణించుట యెద్దికలదో అదియే గ్రహింప బడినది.) స్వభావ
ము-సుశీలత-యీ మొదలగు ప్రకృతి లేకజన్మతోకూడాయున్న
క్షేమాద్విప్రకృత్యంత రతమగు ప్రకృతి యెవనికి క్షీణించునో అట్టి
వాడు అతిత్వరలో మృతినొందును | ౨౪ | వ్యాధిముక్తములగు
యిట్టి శరీరములను విడువవలయును. యీ శరీరములయందు యె
ట్టి చికిత్సను జేసిననూ యేవిధమైన సిద్ధియూ గలుగనేరదు.
“ఇతి” అనెడిపదము. అధ్యాయసమాప్తి బోధకము. ౨౫.

ఇన్ని “కైగలల్లభ” గాణీ వెంకటా చూడవలె ప్రసాదశాస్త్రి
కృతమగు “సుషమ” యనెడి చరిత్రయొద్దయన్తాన పృథా
ధ్యాయాంధ్రాటిక ముగిసెను.

ఇంద్రియసానము.

సప్తమాధ్యాయము.

మూ॥ పన్నరూపీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యాన్యముః 1
ఇతిహస్మాదాధగవా నాత్యేయః 2

టీ॥ వ్యాఖ్యిరూపకానాతరము వేదనో పద్యవములు
సత్వనస్త్వములు“శూలాటోపాత్రకూజశ్చ” ఇత్యాదిగ్రంథము
చేపంచమాధ్యాయమున చెప్పబడినవగుటచే క్రమప్రాప్తమైన
ఛాయాప్రతి చ్ఛాయారూపవిష్టమును బోధించెడి పన్నరూపీయ
మనెడి యధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారము.
పన్నరూపము నుద్దేశించి చెప్పబడిన అధ్యాయమగుటచే దీనికి
పన్నరూపీయమని పేరుకలిగెను. ౧. ఇతిహస్మేతి వాక్యము
అగమశుద్ధిబోధకము॥౨॥

—* ప్రతిచ్ఛాయా వికృతిని అనగా ప్రతిబింబ
వికృతిని చెప్పచున్నాడు.*—

మూ దృష్టాంతయన్య విజానీయాత్ పన్నరూపాంకుమాఢి
కాఽప్రతిచ్ఛాయామయీమన్త్వైర్నైవమిచ్ఛేచ్ఛికిత్సితుంశి

టీ॥ నేత్రమగదలినల్లగుడ్డుమధ్యనున్న మసూరకళాకృతిగల

భాగమునకులింగమనిశేషునిలింగమందుయెదుటనున్నపద్మాము-
హృతివింబించును. అట్టిహృతివింబము నకు సంస్కృతమున కుమారి
కయనియు ఆంధ్రమున కనియనియును అందును. ఇతి పునినేతి
ములయందు యేకాంశాకమున కనుపించుచో లేకయేకాం-
శతములయందు అట్టికనుచు పయిండులకు కాగాదో అట్టి
లోకానికి చికత్సచేయుచున్నయిదిగాదు, అనిగా అట్టిలోకము
యందునని భావము||

పన్నరూపం = నవరూపం గలిగినట్టి, కుమాకాం =
పురుషులకి నేత్రాంతమగుననుబాద లేకలోకాంత్రాంతమగునను-
పాపన. యమక్తంహంశైః—“అదన్యమనుసంఘాతేనేత్రే నన్య-
కుమారికై” ఇతి. అదన్యమనుగా లోనికి యితరునినేత్రముల
యందు కనుపాపలు కనబడకుండుట; లోకినేత్రములు పిండీభూత
ములై వాటియందు కనుపాపలు కనబడకుండుట||3||

—*యింకొకవ్రతాచ్చ మూవిక్రితినీ జెప్పచున్నాడు.*—

మూ॥ జ్యోతస్స యామాతపేదీపే నలిలాదన్యయోనిః| అంగే
ఘవీరతాయస్య ఛాయా ప్రేతస్తద్ధవసః 4

టీ॥ వెన్నెల-యెండ-దీపపుకాంతి-నీరు- అన్యము-
వీటియందు యెవనియొక్క ప్రతివింబము అంగవికృతిగలదిగా
నుండునో వాసుప్రేతశూన్యమయిచట“అంగేఘ” అనుపదము
నందలిసప్తమికి అధికరణార్థము, అందుచే వ్యస్తస మస్తాంగ
వికృతచ్ఛాయ గోచరచబడినది. కొందగీసప్తమికి విభక్తివిపరి

—* సామాన్యమగు ఛాయాస్వరూపమును అందువల్ల గతి
గెడి రిప్తమును జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన ప్రభయాతథా ! ఛాయా-
వివర్తతే యస్య స్వస్థైః పితృ వీవసః 7

టీ॥ యెవనియొక్క చాచాయా ప్రతిచాయలు అక్కతి
చేతనున్నా పరిమాణము చేతనున్నా మార్పునొందునో; యెవని
యొక్క చాచాయ, వర్ణముచేతనున్నా శాంతిచేతనున్నా
మార్పునొందునో అట్టిచాడు స్వస్థుడైనా మృతినొందును.
అనగా అరిప్తమితికాలములో మృతినొందునని భావము. యిది
ప్రతిచాయకుగూడ వర్తిండ్డెడి సూత్రము. అందులో సంస్థాన
ప్రమాణములచే ఛాయా ప్రతిచాయలయొక్క స్వరూ-
పమున్నా; వర్ణప్రభులచే ఛాయాస్వరూపమున్నా జెప్పబడినది.
ఇచట ఛాయాయనగా జెప్పబోయెడి పంచమహాభూతచాయలని
గ్రహించవలెను 121

—*సంస్థానప్రమాణముల స్వరూపమునున్నా, ఛాయా ప్రతి-
చాయల భేదమునున్నా జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ సంస్థానమాకృతిర్జ్ఞేయానుషమా విషమాచసా మధ్య-
మల్పం మహచ్ఛక్తిం ప్రమాణం త్రివిధం నృణాం.
ప్రతిప్రమాణ సంస్థానా జలాదర్శాతపాదిషు ఛాయా-
యాసా ప్రతిచాయా ఛాయా వర్ణప్రభాశ్రయా 122

యీసునామనగా ఆకృతీయని యెరుంగవలెన . అది
 నమమైనదనిన్ని విషమమైనదనిన్ని చెందుకొనుములు మరుజల
 ప్రమాణము అనగావిమాణము మధ్యమహి-కల్పము, అధి
 కము- అని మూడువిధములు : 1. సేరు-అర్థము- యెడ-యీ
 మొదలగువాటియందు, ప్రతిమాణసంపాదములతో తుల్యము
 గానున్న చ్ఛాయకే ప్రతిచ్ఛాయయనిపేరు అనగా ప్రతిపా
 దము. చానయగుగా వర్ణము (రంగు) సభ (కాంతి) అనువాటి
 నానియించి యుండునది. ఇది మించుకాత్యంతము అందు
 విధములుగానుండును .

—* “ఫాదీనాం” ఇత్యాది నాలుగు క్షములచే వాయు
 విధజించుచున్నాడు*—

మహా ఫాదీనాం పంచమచానాం వాయువివిధలక్షణాః, నాధి
 సీ నిచ్చిలాసీలా సన్నేహా సప్రభేదచ 10
 హూక్మాశ్మవాదుహ యాతు వాయవీ నా హప్రభాః
 విశుద్ధరక్తా త్వాక్నే యా దీప్తా భాద్యసప్రమా 11
 భేదవైదూర్యవిమలా నిర్మల్యాచాః శతీమతా । స్థిరా
 స్థిగ్ధా ఘనా స్థ్లా శ్యామాశ్వేతాచచ్ఛప్తే 12
 వాయవీ గర్హితా త్వానాచత్రేహ స్పృశస్పృశోదయః
 వాయవీతు విరాళాయ స్తేజాయమహాశ్లేపిహ 13

1. కకాశాద సంచమహాభూతములకు వివిధలక్షణము
 లుగలవాయులు సంచవిధములుగానున్నవి అందు, ఆకాశంబం

ధమగుఛాయ, నిర్మలముగను- నీలవర్ణముగలదిగను- స్నేహ-
యుక్తముగను- ప్రకాశించుచున్నదీపలెనుయందును || ౧ || వాయు
సంబంధనగుఛాయ, స్నేహశూన్యముగను- శ్యావారణవర్ణ
ములుగలదిగను- ప్రకాశశూన్యముగనుయుండును. అన్నిసంబంధ
మగుఛాయ, కేవలరక్తవర్ణముగలదిగను- మంచిప్రకాశముగల
దిగను- చూచుటకించైనదిగనుయుండును || ౧౧ || జలసంబంధ
మగుఛాయ, నిర్మలమగుచైదూర్యవణితో తుల్యముగవర్ణము
గలదిగను- రైగవగ్యముగలదిగనుయుండును. పృథ్వీసంబంధ
మగుఛాయ, రైగవర్ణము- రైగవగ్యము- చిక్కతనము- మృద
వము- యీలక్షణములుగలదిగను, శ్యామవర్ణము అనగా నల్ల
కలువరంగు- తెలుపురంగు యీవర్ణములుగలదిగనుయుండును
|| ౧౨ || యీవిధింతో వాయుసంబంధమగుఛాయ పరిచ్ఛమైన
ది అనగా తినుచుకొవ్వజనకమగుచుండును. ఖిలిన నాలుగుఛా
యలు సుఖకాశములుగానుండును. వాయుచయఛాయ, అశా
త్తుగాబుట్టినచో నాశమునున్నూ, జన్మతోకూడబుట్టినచో
కొన్నికేళిమునున్నూ గలిగించును || ౧౩ ||

—*ఇంతవరకు ఛాయాశ్రయమగు వర్ణభేదమును చెప్పి
ప్రభాభేదములను వాటివిష్టములను జెప్పుచున్నాడు*—

మూ॥ స్యాత్తైజసి ప్రభాసర్వా సాతు సప్తవిధాన్మృతా రక్తా
పీతాసి తాశ్యావా హరితా పాండురానితా 14
తానాయాః స్యుర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చవిఫులాశ్చయాః
తాశ్శుభా, హాతుమలినాన్సంక్షిప్తాశ్చశుభోదయాః 15

జీతము విధములగు తీరము అన్ని సంబంధమైనదిగా
ముందును. అది, పరపు- పరిపూర్ణ- కలుపు- దృష్టవర్ణము-
కలుపుచుండ- వాంఛనవర్ణము- నలుపుచుండ- అనేది యెడు
విధములగు తీరమున్నది గల వాటిలో, వికాసము- స్థితి-
విచ్ఛలభావము- మూలముగనుండు గలకాంతలు శుభప్రదములని.
రూపము- మూలము- సంకోచము- మూలముగనుండు గలకాం
తులు, అవిచ్చిత్తముగనుండు మృత్యువునున్నా; సహజము
నైనచో గొప్పకేశమునున్నా కలింపును. వర్ణము- ప్రభవేటిది
గురించి విధమాధ్యాయమున వివేచింపముగా జెప్పబడినది.
అయిననూ చట ఛాయాశయములుగా వర్ణింపబడియుండ
లేదు. (గాన శబ్ద తీరగావివరింపబడినవిని భావము) ॥ ౧౭ ॥

—* ప్రధానాచారములయొక్క- ఛేదము దుఃసహ్య
మగుటచే నాది లక్షింపమున జెప్పదున్నాడు. *—

మూ॥ వర్ణమాక్రమతీచ్ఛాయా భాస్వత్ ప్రకాశినీ అసన్నా
లక్ష్మ్యతే చాచూ ధాః ప్రకృష్టా ప్రకాశతే 16

టీకాఛాయమునది వర్ణమును మగ గుణరచును అనగా
ఛాయాక్రమతీచ్ఛాయా వర్ణము స్ఫుటముగా తెలియరాకుండును.
ప్రభయనునది వర్ణమును ప్రకాశింపజేయును. చాయయనునది
సమీపమందున్నదై గోచరమగును, యెట్లనః— చిత్రపటమం
దలి చాయసమీపమందున్నప్పుడై గోచరమగును, ప్రభయనునది
దూరముగానున్ననూ ప్రకాశించును, యెట్లనః— మాణిక్యము-

శుక్లత్యముమొదలగు వాటికాంతి మూలమునుండి కూడ తెలియ
వచ్చును 1:౧౬.

—మరికొన్ని రిప్తములను దెప్పుచున్నాడు.—

మూ॥ నాఁచచ్చయోనాఁచప్రిభ కచ్చిత్ విశేషాశ్చిహ్నాయం
తితు॥ నృణాశుభాశుభో నృత్తిం వాలెచ్చాయోః ప్రిభా
శ్చయో॥ 18
కామలా క్లిష్టోద్భవం పూర్ణంగండయోర్మృక్తహంసతా
సంతానశోచ్ఛిష్ట గాత్రం చ యస్యతా పరివర్జయేత్ 17
ఉచ్ఛాప్యమానశ్చ మనాత్ స్రమోహం మాతీయోనర॥
ముహూర్ముహూర్న పస్తాహంసజీవతికల్పనః 19
సంస్మృష్టా వ్యాధియోయస్యప్రితిలోమానలోమా
వ్యాపన్నా ప్రిహణీప్రియః సార్థమాసం నజీవతి 20

టీ॥లోకిములో ప్రిభాచ్చాయలులేని పునఃపసహాకడైన
నుండుమఛామూప్రభలయొక్క శుభాశుభరూపవిశేషములుమాత్ర
ముగూర్తునుచేయుచున్నవి. అనగా ప్రతివాడునూ శుభమైనట్టిగాని
యశుభమైనట్టిగాని ఛాయాప్రభలయొక్క రూపవిశేషముతో
:—శియే యుండుననిభావము. ప్రభన ఆశయించిన ఛాయలు
పరిపాకకాలచందుమనుజులకు శుభాశుభమును గలుగజేయును
౧౭. యెవనికి, కామలతో, నేత్రములవలె నేత్రములుపచ్చ
గానుండుట, ముఖమునిండుగాను-గండర్థలములు ముష్కించినవి
గాను “(పా. సంఘయోర్మృక్తమాంసతా” అని; అప్పుడు:—
కణతలుశుష్కించినవిగాను అనిఅర్థము) యుండుట, భయము

మీగుట - శరీరమంతయువేడిగానుండుట - ఈలక్షణములుండు
నో వానిని విడువవలెను. అనగా అట్టివాడు మరలసంపదనిభావము
100 వయనమునుండి వేననెత్తబడెడియేమనుట మాటి
మాటికి పోయినామనుచు పోయెమా పోలినయుత్తరగునో
శ్చవాను యేమియోనైననూ బ్రతుకజాలదు 101. ఉద్ధృష్ట
భోమార్గతన్యములు పరస్పరంబక్షమైయుండుట లేకపర
స్పరసంబక్షదోషజన్యమైయుండుట, గ్రహణీకల వ్యాపన్నమ
గుట - అనగా గ్రహణీకలయందలి శక్తికూన్యవ్రాయునుగుట -
మూలక్షణములుగలవాడు తనచుట్టమానవాలైననూ జీవిం
చుండు, యొకవేళజీవించిననూ అర్థమానకాలానంతరమతస్పక
మరణించును 102.

మూ॥ యేదుష్టస్యచోశేణ కక్షితన్యాలృష్ణతే | బహుమూతీ
పుష్పంన్యతే యస్యతింపపిష్టయేత్ 21
దుష్టా బహుభుంక్తయః పార్శ్వభుక్త్వాఽన్న మ్నాశితః
(103) ప్రాగ్భుక్తాదన్నమాశయః | ఆల్పమూతీపుష్
పస్పయథాపీతస్తైశ్చ 22
శిష్టంచగణ సంపన్నమన్న మశ్నాతియోనరః | శశ్వచ్చ
బలవన్దాభ్యాం కీయతేన నజీవతి 23
పంకూజతిప్రోశ్వతితిథిలింగ, చాతిసార్యతే | బలహీన
శిశునార్తిః పశుస్యాననపవతి 24
హ్రీస్వంచయః ప్రశ్వతి వ్యాధిక్లంప్తందతేచయః |
మృతమేనతమాత్రోయో వ్యాచచక్షే పునర్వసుః 25
తీర్థంగడిత్తుడైన్ద్రస్మీ కృతించినట్టిస్మీ ఆల్పహారమ

అట్టి యేపురుషునకు మలముగిరిములధికముగా నుండునో-
 అట్టి వానిని విచారవలెను||౨౧|| యేపురుషుడు ఆశీర్వాదముగా
 పోగజుట్టవలె పూర్వమును అనగా వ్యాధిపుట్టుటకు పూర్వ
 గుండు అన్నమును (పోగకాలగుండువలె) తిననివాడై ఇప్పుడు
 పోగకాలగుండు) అధికముగా తినుచున్ననూ దుర్మలుకు-
 చు- అల్పమగుమలమూత్రములుగలవాడగుచుండునో అట్టి
 వాడు పేదకుంటున్నాడు అనగా మరణించుననిభావము. చాకాం-
 దుగుండువాడ యీ అధిమే విస్పష్టముగా నున్నది||౨౨|| తన
 విస్పష్టమైనట్టిన్న పథ్యమైనట్టిన్న అన్నమును తినుచున్ననూ యెవ-
 రికి, ఎందుకొకటి కాంతి ప్రతిక్షణమందున్నా తగ్గుచుండునో అట్టి
 వాడు జీవించును||౨౩|| శిథిలముగా అనగా పట్టతిక్కి పట్టుగాకరిము-
 గుండు పక్షి కూతి చుంట్రి కూతి లువినబడుట- అట్లనే అనగా శిథి-
 లముగనే ఎగతాళిపడియుట- అతిస్థానముకలిగియుండుట- శక్తి-
 కలబలము తగ్గిపోవుట- దప్పిచేపిడిగవబడుట- నోరు యెండుట-
 మూలక్షణములుగలవాడు జీవించనేరడు||౨౪|| యెవడు పొట్టి
 గానిట్టూపును విడుచునో, యెవడు కుటిలముగాకదలునో అట్టివా-
 రిని వాత్తేయుడు మృతనిగనే వదించెను||౨౫||

మూ|| ఊర్ధ్వః డీచయః పరిశ్వసిత్తిష్టే మృణాచాఙ్గభూయతే హీన
 పరబలాహారో యోనరోస సత్తవతి 26
 ఉర్వాగ్రేనయనేయస్యమన్యేచారతకంపనే బలహీనః
 పిపాసార్తః శుష్కాస్యోననచినతి 27
 యస్యగడాపుపచితౌ జ్వరకాసాచదామశౌ | శూలీప్ర)
 ద్వేష్టి చాప్యన్నం తస్మై కర్మసనిధ్యతి 28

వ్యావృత్తమూర్ధ జిహ్వస్థః భౌచాయస్యచవిచ్యుతైః
 కంబుకైశ్చాచితా జిహ్వాయథా ప్రేతస్తద్భవనః ॥ ౩౦ ॥
 కేషన్యాత్వంమత్పిత్తంనిస్సృజ్యే నృపశాశ్వతం ॥ ౩౧ ॥
 ప్రేమపరిపర్యాప్తా విక్లితా ప్రేమలతాం ॥ ౩౨ ॥
 విచిత్రయస్యమాం సంస్కారైః త్యగస్థేష్యేనదృశ్యైః
 క్షణస్యానశ్చతస్త్వయామామ్యు పరంభవేత్ ॥ ౩౩ ॥
 శివీంద్రంగమ ప్రాప్యమనక మజ్జవాన్, ఆయుశ్శ్చైవ
 విచిత్రాఖ్యాంభవతే కుశలోజన ॥ ౩౪ ॥

ఇత్యన్వివేశక్తిః తంత్రైశ్చరకప్రతిపంస్కృతైశ్చంద్ర
 యస్థాసైః స్వరూపీయ మింద్రియంనామ
 సప్తమోధ్యాయః ॥

టీ॥ ఊర్ధ్వశ్వాసలుగలుగుట, కంఠమునకు శ్లేష్మముచుట్టు
 కొనట, కంఠకాంతి- బలము- ఆహారము- ఇవిక్షీణించుట, ఇవి
 లక్షణములుగల శుభ్రాశుప్తివింశతీశ్చ ॥ ౨౯ ॥ నేత్రములు
 శర్ధూమఖములుగానుండుట అనగా శర్ధూవృష్టిగలిగియుండుట
 మనః, అవిశ్రాంతిలేకుండు నట్లు అనగా అతితౌందరగాకొనబ్ర
 నుట, బలమింశించుట, దప్పిపిశేషముగాకలుగుట, నోరొక
 ఇట్టిలక్షణములుగలవాడు ఉచింపనేరడు ॥ ౩౦ ॥ చెక్కిల్లువుష్టిగా
 నుండుట, భయంకరములగుజ్వర- కాసలు- గలుగుట, గరి
 మ సదుశూల బుట్టుట, అన్న ద్వేషము, ఇట్టిలక్షణములుగ
 వనుజనియడెట్టి చికిత్సయూఘలించనేరదు ॥ ౩౧ ॥ శిరస్సం
 నాలుక- ముఖము- ఇవిపెనిదిరుగుట, కనుబొమ్మలుజారి నావుం

నాలుకయందును పుట్టుట్టుట, యాలక్షణములు గలవానిని పేర్కొని
 తుల్యపదములను వ్రాసెను || ౨౭ || శిక్షముమిక్కిలమునుచుకొని
 బోయి పృషణములు అధికముగా పైకిపెరిచుట లేక పండుకు
 వ్యత్యయముగా పృషణములు లోనికి బోయి పిన్నముపైకి పసరిం
 చుటయును నది విశాదవృత్తమైనచో పుష్పమగును లే యడిల
 పుష్పముకాజాలదు || ౨౮ || తిండితినక స్త్రీలనుచేడి యేళుర పండుకు
 అస్థులయందు మాత్రము త్వక్కు కనబడునట్లుగా పూంసము
 ధీగించునో లేక మాంసము అధికముగా స్పృశ్యమైదునో చక్ష
 అస్థులయందు మాత్రము త్వక్కు కనబడుచుండునో అట్టివానికి
 పరమాయుష్యము మాంసాలయని యెరుంగవలెను. “సీ” శబ్ద
 కునకు సత్యైథార్థములును చే నెదితమనగా శ్రీరామైశ్వరిని
 అర్థము || ౨౯ || నాన విషమగు యావృత్తిగమును యెవడు
 గుర్తించునో అట్టి నేర్పరిగవాడు ఆయుర్వైదివేత్తయనెడి పేరు
 నుబొందుచున్నాడు || ౩౦ ||

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణీ వె కట్టాచలవతి
 ప్రసాదశాస్త్రి కృతిమగు సుమమయ నెడి
 చరణీ మేదియన్దాన సప్తమా
 ఛాయాంధటికము సెను ||

ఇం ద్రి య సా నం

—

అష్టమాధ్యాయము.

యః! అథాత్మోఽనాక్ష్మీరసీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥
 ఇతిహానాహ భగవానాత్మేయః 2
 అవాక్ష్మీరావాజహ్వ వాయస్యనావిశిరాధకేత్ జంతో
 సూష ప్రతిచా యూనై న మిచ్ఛేత్స్వకీకృత్తుం 3
 జటిభూతాని పక్ష్యాణి దృష్ట్వాశాస్త్రినిగ్మహ్యతై యస్య
 జంతోర్నతం కింకోభేషజేనోపహదయేత్ 4
 యస్యసూనాని వర్త్యాని ననమాయాంతిశుష్యతః చక్షు
 షీనో దిప్యోతే యథాప్రేతస్తథైవనః 5
 భృగోర్వాయదివామూర్ధ్ని సీమంతావర్తకాన్ అహూన్
 అసజా నకృతాన్ వృక్తాన్ దృష్ట్వాపరణమాదికేత్ 6
 త్ర్యహమేతేన జీవంతి లక్షణేనాతురానరాః 7
 ణాం పునఃస్వేతత్వడాత్రం పరమచ్యుతే

టీ॥ పూర్వపాద్యాయఖ్యాపనానంతరము ఉక్తానుక్తరిప్తభో
 ధకములగు రెండధ్యాయములు చెప్పవలసియుండుటచే అందు
 ప్రథమః స, ఛాయారిప్తభోధక సాధర్యముండుటవల్ల యీఅ
 వాక్పూరితయాధ్యాయమును వ్యాఖ్యానముచేయుచున్నాము॥౧॥
 ఇతిహాస్మేత్మాగమశుద్ధిభోధకవాక్యము ॥౨॥ యేవనియొక్క
 ప్రతిబింబము తెలుక్రిందుగాగాని- వక్రముగాగాని- శిరస్సులేనిది
 గాగాని- కనబడనో అట్టివానికి చికిత్సచేయగూడదు. యీవి

షయముఘాతాఽక్రీకరణమున చెప్పదగినదైననూ శీఘ్రమార
కత్వమును తెలుపుటకై యీశీఘ్రమారకర్తిష్ట ప్రకరణమున
నూడ చెప్పబడినది. యీ ప్రకరణమందలి రిష్టములు తస్మిహ
ము(మూడురోజులకాలము) మొదలగు శీఘ్రకాలములయందు
మారకములుగానుండును ||౩|| యెవనికి కనురెప్పవెంట్రుకలు
జడలుకట్టి చూపుసిరోధింపబడునో అట్టివానికి చికిత్సచేయం
దనను ||౪|| కంటిరెప్పలు వాపునది పరస్పరము కలియక
యుండుట శరీరము శిష్మించుట నేత్రములు స్రావ
ముతోగూడియుండుట యీలక్షణములుగలవాడు ప్రేతతుల్యు
డని యెరుంగవలెను ||౫|| కనుబొమ్మలయందుగాని శిష్మ
యందుగాని అకృత్రిమములగు పీటసుల్లు బహుగావ్యక్తము
లైనచో మరణమునుజెప్పవలెను||౬|| ఈలక్షణము కనుపించినపి
దవ, రోగులైనచో మూడుదినములవరకున్నారోగములేనిరైన
యడల ఆరురోజులవరకున్నా పరమాయుష్య ముండునని గ్ర
హించవలెను ||౭||

—*కేరళులనుపురస్కరించి రిష్టమును జెప్పుచున్నాడు*—

మూ|| ఆయస్మాత్పాటితాన్ కేశాన్యోనరోనావబుగ్యతే|
అనాతురోవారోగివాషడ్క్రతంనాతివర్తతే 8
యస్యకేశానిరభ్యంగాద్యశ్చతే భ్యక్తసన్నిభాః| ఉప
బుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వాతంధీరః పరివర్జయేత్ 9

టీ:బలాత్కారముగా తలవెంట్రుకలనూడబెరికినూ
యెవనికితెలియదో అట్టివాడు అరోగియైననూ రోగియైననూ

వానిపరమాముష్య చూరుదినములని గ్రహించవలెను. యీ విషయము “మృతస్య కేశలోమాసీ” ఇత్యాదివాక్యముచే చెప్పబడియున్నది, అయినచూ ఇచట సోగులు- స్వప్ను- అను వాదభయులకున్నూ యీర్ష్యమువర్తించుచు నిత్యముటకు చెప్పబడినది. కనుచ:- “మృతస్య కేశలోమాసీ” అనుచోట “ప్రచ్ఛవేన్” అనుపదముచెప్పబడే కేశములను బలిమినియూడెరుకుచు చెప్పబడలేదు, ఇచట సయ్యదికేశముగానున్నది. యేవని కేశములకు ఆభ్యుజనము జేయక యే నూచూచిన్న కనబడునో అట్టివాని ఆయుష్యము గతించినట్లు తెలిసికొనివానిని విడువవలయును. ౧౧.

—*నాసికాదులను పురస్కరించి కిష్టమున జెప్పదున్నాడు*—

మూ॥ గ్లాఱ్యతెనాసికావంశః పృథుత్వం యస్య గచ్ఛతి | ఆశూచశ్శూచనసంకాశః పితౄత్యాఖ్యేయస్సజానతా 10
అస్యైర్ధవికృతా యస్య యస్య చాత్మకస్థనం వృతా | ఇహావాపరశుష్కావానాసికాని సజీవతీ 11
ముఖంశబ్దశ్రవానోమౌ శుక్లశ్వావాతిలోహితౌ | వికృత్యా యస్య వాసీతాననగోగా గ్విముచ్యతే 12

టీ॥ నాసాదండము (ముక్కుదూలము) బలహీనత నొందుట, వాపునొందకున్ననూ వాపునొందినట్లు పెద్దదగుట యీలక్షణములుగలవానిని పరిహరించవలెను ॥౧౦॥ యేవని నాసికమిక్కుటముగా నైకి వెడలునో లేక మిక్కుటముగాలోని

కిము యుచుకొనిపోవునో లేక వక్రితనందునో లేక యెండిపోవునో
అట్టివాడు జీవింపనేరడు ||౧౧|| యెవనియొక్క- ముఖము-
చెవులు- పెదవులు- యివివికారముచే, జెలుపు- శ్వాసవర్ణము-
మిక్కుటమగుయెగువు- నీలవర్ణము- అనెడివర్ణములనుబొందు-
నోఅట్టివాడు నోగమునుండివిడువబడడు| యీవర్ణములు స్వభా-
వసిద్ధములైనచో చిప్తముకాజాలను||౧౨||

—*దంతజిహ్వచి జనితేర్ష్యమును జెప్పుచున్నాను*—

మూ॥ అస్థిశ్చేతాద్వి జయస్య పుష్పితాః పంకనంవృతాః |
విశృత్యాన సరోగంతం విహాయారోగ్యమశ్నుతే 13
సభా నిశ్చేతనా గురీకఁటకోపచితాభృశం | శ్వావా-
శుష్మాశవాశూనా ప్రేతజిహ్వవిసర్జితే 4
ద్భీముచ్ఛ్వస్య యోహస్యం నరోనిశ్చలస్యతామ్యతి |
ఉపసుదాయుషం జ్ఞాత్యాతంధిర. పరివర్ణయేత్ 15
హస్తావానాచమన్యేచ తాలుచైవాశీతిలం | భవత్యా-
యుఃశ్రయేక్రూర మభవాతిభవేన్మృదు 16
ఘట్టయన్జానుగాజానుం పాదాపున్యమ్య పాతయన్ |
యో పాస్యతిముహుర్వక్త్రమాతురోన సజీవతి 17
దంతైశ్చింతనన్నఖాగ్రాణి నఖైశ్చిందన్ శిరోరుహన్ |
కాఠేనభూమింవిలిఖన్ సరోగాత్ పరిముచ్ఛతే 18
పంతాన్ఖాదతియో జాగ్రత్ అసామ్నావిరుదన్హ-
సన్ | విజానాతినచే దుఃఖంనసరోగద్విముచ్ఛతే 19
ముహుర్హసన్ ముహుఃశ్చైషన్ శయ్యాంపాదేనహం
తియః | ఉచ్ఛేచ్ఛిద్రాణి విమృశన్ఆతురోన సజీవతి 20

బీ. | యెవనిదంతములు వికారముచేత్రస్మితములై యెముకలవలె తెల్లగానుండి వాచితోకూడియుండునో అట్టివాడొగ్గమునవిడిచి కర్రోగ్గమునబొందజాలకుండు || ౧౦ || మొట్టొబ్బది యుండుట - కడలకయుండుట - బహుళగానండుట - ముష్టితాపియుండుట - ముక్కుబురుగుచూపవచ్చుముగలిగియుండుట - యెండిపోవుటలేక వాస్తవంపియుండుట - స్థానమునండ్రికైకేనెడలుట - యీలక్షణములుగలనాలుక చేతజహ్వయంబునను అనగా అట్టిజహ్వంబునవాడు మృతినొందుననిదావము || ౧౧ || యెవడు ప్రియగుణ ఉచ్ఛ్వాసము చేర్చి హర్షమును గట్టుచును. ఎడలెల్లనిబొందునో అట్టివానియాయుషము సమాప్తకై నట్లు తెలుసుకొని వానినివిడువవలయును || ౧౨ || యెవనికి, హస్తములు - పాదములు - మనస్సులు - అగుడుభావము - ఇహలోకప్రవసమును బొంది మిక్కిలికతి త్వమును లేకమిక్కిలిమృత్యుమునుబొందునో అట్టివాడు మృతినొందును || ౧౩ || యెవడు, మోకాటిని కంఠమోకాటితోసాఱుట్టిన జేయుచూ. పాదములనుకైకెట్టి కిందపడినైచుచూ, ముఖమునెటునిటుమాటిమాటికి త్రొక్కుచుండునో అట్టివోగిజీవింపరాదు || ౧౪ || యెవడుదంకములతో గోళ్లను కొరకుచూగోల్లతోతల పెండ్లుకలనూపబెరుగుకొనుచూ, కర్రతోభూమికిగీయుచూయుండునో అట్టివాడు అరోగ్యమును బొందనేరడు || ౧౫ || యెవడు జాగ్రదవస్థలో గట్టిదంకములనుకొరకుచుండుట - యేడ్పుచు - నవ్వుట - తాడనాడిక్రియలవల్ల గలిగెడిదుఃఖమును. తెలియకుండుట - ఈలక్షణములుగలిగియుండునోవాడుమృతినొందును || ౧౬ || మాటిమాటికినవ్వుట - మాటిమాటికి

పెద్ద కేకలు వేయుట - తాను పడుండినిశయ్యను పాదముతో కొట్టు
చుండుట - నా సాకర్ణాదిచ్చిద్రములను గట్టిగానులుపుకొనుట -
యిట్టి లక్షణములు గలరొగి జీవింపనేరడు || ౨౦ ||

మూ॥ యైర్విందతి పురాభావైతైస్సమేతైః పరమాంతరితైః శ్రేవా
రమమాణస్యగ్ధాస్నో ర్మతణ మాదశేత్ 21
విభక్తిశిరోగీవాః సప్తవృంభారమాత్మనః | సహసూ
సింహమాస్యస్థమాతురస్యము మూర్ఛతః 22
సహసాన్వరసః తాపః తృష్ణామూర్ఛాబలక్షయః | విశ్లే
షణంచ సంధీనాం ముమూక్షోరుపజాయతే 23
గోసగైవదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవశేభృతం | లేపజ్వగోప
తస్తస్యదుర్లభంతస్యజీవితం 24
నోపైతికంతమాహారో జిహ్వకంతమువైతిచ | ఆయు
ష్యంతం గతేజంతోర్బలంచ పరిహీయతే 25
శిరోఽక్షిపతేక్రచ్చాల్ ముంచయిత్వా ప్రపాణికా |
లలాటప్రచ్యుతస్వేదో ముమూక్షుశ్చ్యుతబంధనః 26
ఇమానిలింగాని సరేషుబుద్ధిమాన్ నిశామయేతావహి
తో ముమూక్షుషు (పా॥ విభావయేతావహితోఽపః హం
ర్ముహుః) | క్షణేనభూత్వావ్యుపయాంతి కానిచిత్ | స
చాఫలంలింగ మిహస్తికేచన 27

ఇత్యస్మి వేశకృతే తంత్రేచరక ప్రతిసంస్కృతే
ఇందియస్థానే ఆవాశ్చిరసీయమింది
యంనామాప్తమోధ్యాయః

అయేభావములచే పూర్వమంతనగా వ్యాధికిపూర్వ
మందు పరిమితి తీసిబోందునో అవేభావములచేత్రివిధబాధనకై
స్నిగ్ధీకరించుచున్నట్టి మనుజునకు మరణమునుజెప్పవలెను ౨౦.
చావసిద్ధముగానుండువాడు, కింస్సును- మెడకొంకులను- పృష్ఠ
వంశిపిను- వెన్నపూసను! నిలువజాలకు, పృష్ఠం శక్తిగా
గోత్రాగను. అనివ్యాఖ్యాతయభిప్రాయము. తనశక్తిరభారము
నుమోయజాలకు (భావమాతృనః శక్తిశక్తిరము. అనివ్యా
ఖ్యాతయభిప్రాయము) హనువులను- ముఖమునుగూడుమును
అనగా అన్నకబళమును భరింపజాలకు (హనువులను భరింప
జాలడనగా హనునగుదులు పీడిముఖము వివృతమగు- నిభావము,
ముఖస్థి డమును భరింపజాలడనగా ముఖమువివృతమగుచే
తన్నిష్ఠమగు కబళాదులుద్యుతములగుననిభావము ౨౧. చావ
సిద్ధముగానున్నవానికి, అత్యంతముగా జ్వరముతోగూడిన
తాపము- దప్ప- మూర్ఛ- బలహీనత- శరవస- ధులువీడినట్లుం
డుట- యాలక్షణములుగలుగును ౨౨. లేజ్వరముతోఅనగా
స్వల్పశీత్యుక్తమగు కశజ్వరముతోగూడిన యేమనుజునకు
గోనర్గమందనగా ప్రాంతకాలమందు ముఖమునుండి మిక్కుట
ముగా చమటసరించునో అట్టివానికి జీవితము దుర్లభము,
అనగావాడు మృతినొందుననిభావము ౨౩ అహారము కంఠ
మువరకై ననూపోకుండుడ- నాలుకకంఠమునకుబోవుట అనగా
లోనికిమునుచుకొనిబోవుట- శరీరబలమునశించుట- యాలక్ష
ణములు గతాయుష్కునకుసంభవించును ౨౪ శరస్సునుఅతి
కష్టముగాకదల్చుట- ముంజేతులనుకదల్చకుండుట- నొపటినుం
డివిశేషముగా చమట సరించుట- సమస్తసంధిబంధనములు

వీడినట్లు చూపుచు - యీలక్షణములు చావసిద్ధముగా నున్న వానికి సుభవింతురు. ౨౦. ఋషిమంత్రుడగువాడు యీచెప్పిన లక్షణములను చావసిద్ధముగా నున్న మనుజులయందు నావధానచిత్తముతో వివేకమును అనగా తెలుసుకొనగలడు. పిత్రిలోకాన్ని లింగములు క్షణమా? కాలముగానే బుట్టి రో? నాశమయించుచున్నవి. యిచట ఫలమునివ్వని లింగమనునది లేదు అనగా ప్రతి లింగమూ ఫలమునిచ్చునని భావము | ౨౧ |

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” గాణీ వె కబాచలక్షణానాద శాస్త్రీ కృతమగు “సుషుమ”య నెడిచరిత్రయేంద్రుని యన్ధా నచిష్టమాభ్యాసాధిక్రమముగి సెను.

ఇంద్రియస్థానము

నవమాధ్యాయము.

- మూ. అథాత్మేయస్యశ్యావ నిమిత్తీయ మింద్రియం వ్యాఖ్యా
నామ. 1
ఇతిహస్మాహ భగవానాత్మేయః 2
యస్యశ్యావేపరిధ్వస్తే హరితేచాపిలోచనే | ఆనన్నో
వ్యాధిరంతాయజ్ఞేయస్తస్యవిజానతా 3

టీ. అనంతరమందు ఉక్తానుక్తరిప్త బోధకాధ్యాయద్వి
తయాన్యతమమగు యస్యశ్యావనిమిత్తీయమను అధ్యాయమును
వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారము. “యస్యశ్యావే” ఇత్యాదిగ్రం
థోక్తరిప్తమును పురస్కరించి చెప్పబడినదిగనుక యీఅధ్యాయమునకు యస్యశ్యావ నిమిత్తీయమను పేరుగలిగినది. ||౧||
ఇతిహస్మైత్యాగమ పద్ధిబోధక వాక్యము. ౨. యెవని నేత్రము
లకు, శ్యావవర్ణముగలుగుట- బైటికి వెడలుట- ఆకుపచ్చనిరం
గుగలుగుట. యీలక్షణములు గలుగునో అట్టివానిని ఆ ఉప
ద్రవముక్తమగు వ్యాధి నశింపజేయును. 3.

మూ. నిస్సంజ్ఞః పరిశుష్కాన్యః సమృద్ధో [సంవిద్ధో] వ్యాధి
భిన్నయః | ఉపకుష్ఠాయపంజ్ఞత్వా తందీరః పరివర్జ
యేత్. 4

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః |

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 5

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 6

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 7

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 8

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 9

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 10

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 11

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 12

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 13

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 14

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 15

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 16

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 17

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 18

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 19

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 20

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 21

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 22

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 23

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 24

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 25

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 26

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 27

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 28

హరిత్యాస్యసిదాయసం బోధకూపశ్చ సంవృతాః | 29

టే. స్మృతివివరణ - నోరెండు - అనేకి ఉపద్రవముల
తో గూడియుండుట - యీలక్షణములు గంగోగిని పై దుర్బా
విడువవలెను. ౪. యెవనికి సిరలు ఆకుపచ్చవర్ణ మునుబొందుట

రోమకూపములు మూసికొని పోవుట అనగా చమటపట్టుకుంటు
 ట - పులుపురసమునం దధికముగా కోరిక గలుగుట - యీలక్ష
 ణములు గలుగునో వాడు పిత్తముచే మృతినొందును. ౫. యె
 వనికి కరపాదాదులు శోభాయుక్తమై శరీరము మృష్ణించుట
 బలమానశించుట, యీలక్షణములు గలుగునో వాడు రాజయ
 త్నచే మృతినొందును. ౬. భుజశిరస్సులు తాపమునొందుట -
 ఎక్కిళ్లు, రక్తవమనము, అనాహము, పార్శ్వములయందుశూల
 యీలక్షణములుగల శోషరోగి మృతినొందును. ౭. కేవలనాత
 వ్యాధి, అపస్మారము, కుష్ఠరోగము, శోఫ [చా॥ రక్తవ్యాధి,
 ఉదరరోగము, గుల్మరోగము, మధుమేహము, క్షయరో
 గము, ౮. యీ రోగములుగలవారు క్షీణించిన బలమాంస
 ములుగలవారైనచో వారికి చికిత్స జేయగూడదు. ఇతరరోగ
 ములయందుగూడ బలమాంసములు క్షీణించినచో చికిత్స
 చేయరాదు. ౯ విరేచనముచే హఃసబడిన అనాహరోగము
 గలవానికి దప్పితిరుగా కడుపుబ్బరింపుకలిగినచో వాడు ప్రేత
 తుల్యుడని యెరుంగవలెను. ౧౦. కింతము ముఖము ఉరోభా
 గము ఇవియెండిపోవుటచే యెవడు పాన్డాద్రోవ్యమును
 దాగిగుటకు శక్తిలేనివాడగునో వాడు జీవింపనేరడు (చా॥ ఉరో
 భాగము నిరోధింపబడుటవల్ల అని అధికార్థమగుట. ౧౧.
 రోగికి హీనస్వరముగలుగుట, బలవర్ణములు నశించుట, అయి
 త్తమగు మార్గముచే రోగమువృద్ధిజెందుట, యీలక్షణములను
 జూచి వైద్యుడు మృత్యువును నిశ్చయించవలెను. ౧౨. ఉద్ధ్వ
 క్వాస [ఎగఊపిరి] శరీరము చల్లబడుట, గజ్జలయందు శూల

బుట్టుట, యేయ సచారమువల్లనై ననూ సుఖము నొందకుండుట
యూలక్షణములుగల రోగిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు విషువ
వలెను. ౧౩.

మూ॥ అపస్వరంభావమాణం ప్రాప్తం మరణమాత్మనః ప్రాంతా
రం చావ్యశబ్దస్వదూరతః పరివర్జయేత్. 14

యంనరం సహసారోగో దుర్బలం హిమంచతి 7 శయ

ప్రాప్తమాత్రేయో జీవితంతస్యమన్యతే 15

అథచేత్ జ్ఞాతయ స్తస్యయాచేరణ ప్రిణిపాతతః | రసే

నాద్యాదితి బ్రూయాత్ నాస్య కుర్వాద్విశోధనం 16

మాసేనచేన్నద్యక్తేత విశేషస్తస్యశోభనః | రసైశ్చ

వైశ్యహునిధ్నేః దుర్లభం తస్యజీవితం 17

నిష్ఠూతంచ పురీషంచ కేతశ్చాంధిసిమజ్జతి ! యస్యత

న్యాయషఃప్రాప్తమంతమాహుర్మఃషిణః 18

టీ॥ చచ్చిపోవుచున్నాను చచ్చిపోవుచున్నాను అని
వికృతస్వరముతో పలుకుట, శబ్దమునువినెడి శక్తి నశించుట
యీ లక్షణములుగలవానిని దూరముగా విషువవలెను ౧౪.
బలహీనుడగు యేమనుజుని రోగము హఠాత్తుగా వదలునో
ఆట్టివాని జీవితము ఉండునా లేక నశించునా యనెడి సశ
యము మొందునని ఆత్రేయుడు తలచుచున్నాడు ౧౫-అట్టి
సశయప్రాప్తజీవితముగల రోగియొక్క బంధువులుసాష్టాంగ
సమస్కారపూర్వకముగా యాచించి చోవైద్యుడు, రోగికిరస
సేవచేయించవలయునని చెప్పవలెను, గానిశోధనక్రియనుజేయిం
చంజనదు. ౧౬. అట్టిరోగికిమాసకాలమువరకూ నానావిధము

అనుకరించవలచే సుఖవిశేష మేమియుగాననరాకున్నచో జీసి
 యుండు స్థానము అనగా వాడుకీకరము “శోకతారంజీ”
 త్యాదివిష్టమును జెప్పినవిషయ (“యంనం” ఇత్యాదివిష్టమును
 గూర్చి) “సంకయః పాపిస్తమాత్రేయ” ఇత్యాదివిషయముచే
 మూర్ఛిష్టము అయితముగాన ఇచట మరలచుచుగూర్చి ఆత్మే
 యునకు సంశయము లొనగని కొందఱు జెప్పచున్నారు. అవిష
 యములలో; అవిష్టమునకు మరణమృత్యుభీచాపిత్వము లేదని అచార్యు
 డు (చరితము) ప్రయత్న పూర్వకముగా చెప్పియున్నాడు, మేము
 గూడ వానిని ప్రతిపాదించి యేయుంటిమి, ఇంతేగాక సకలించిన
 సర్వసంశయములుగల ఆత్మేయునకు సంశయమ గూడలేదు.
 అందుచే. శిష్యుభానాభివృద్ధికొరకు అచార్యుల సంశయమును
 జూపి అట్లనే నిర్ణయమును గూడ జూపుచున్నాడు; యెట్లనః—
 “వృష్ట్యాః మేహం మధురం సశిచ్ఛం వధూపమః న్యాయో వివి
 ఙ్గో విచారః” (సుధురసము— సిద్ధిలము—తేనెతోతుల్యమగు
 రసం గూర్చి యాలక్షణములుగల ప్రమేహమును జూచి నానాభిచార
 ములగు విచారమ గలుగుచున్నది) ఇత్యాదివిషయములలో
 సంశయమును జూపి పిమ్మనిర్ణయమును జూపినాడు అట్లనే ఇచట
 గూడా; బలహీనునకు రోగము విడుచుట విషయములో దిష్టము
 వికల్పముగా సంభవించును; (యేమనః—) అస్తివిధములచేత
 నూ సంతర్పణక్రియవలన వ్యాధినశించుట వికల్పముగా సంభవించు
 చును, అనెడి యీ రెండువాక్యములచే సంశయముగలుగుచున్నది
 [యెట్లనః— దుర్బలుడగు రోగిని రోగము విడుచుట దిష్టమనెడి
 సిద్ధాంతవాక్యములో; రోగిదుర్బలుడుగాన దుర్బలునకు సంత
 ర్పణక్రియ ముద్భవగుటచే యట్టిక్రియవలన రోగము నశించుట

సంభవమగునక ఆట్లనశించుట రిప్తము కాదు గావున సంకల్పర్యాక
యచేసినచో రిప్తము కలుగనుండునేమో యన నదిస-శయము,
ఇట్లునఃశయమునబుట్టిచి “అభిచేత్ జ్ఞాతయః” ఇత్యాదిశ్లోక
ద్వయముచే స-శయము నుదీర్చుచున్నాడు. యెట్లునః—యే
దర్శలునకు మూఁకాలమువరకూ మాంసరసాదులను సేవించిన
నూపుష్టిమొదలగు శుభలక్షణములు కానరాకుండ నో అట్టిదర్శ
లునవాఁ ధివిడిచిపెట్టుట రిప్తలక్షణమని సంశయమునుదీర్చుచు
న్నాడు] ఇందువల్ల రిప్తమనెడిపక్షమున వరణమవశ్యముగా సంభ
వించును గనుక రిప్తమునకు వరణావ్యభిచారిత్వము సిద్ధమగుచున్న
ది 11.211 యెవనియొక్క, నిష్కూలమనుటగా ఉమ్మి-వలము
లేతస్సు-అనునవిసీటియందును నుగునో అట్టివాడు జీవించడు. 11

—నిష్కూలమిష్టము - శంఖితవ్యాధిమొదలగువానిని
జెప్పుచున్నాడు —

మూ. నిష్కూలతైయన్యదృశ్యం తేవర్ణానామవిధాః పృథక్ | తచ్చ
సీదత్త్యపః పాశ్వనసజ్జీతుమ్ స్థితి 11
పితృమూల్యగం యస్యేవేభావాస్య నిమూల్యభి |
సరోగర్భాః కో నామ్నా తిరా తాదంతిజీవికం 20
సఫేనం రుధిరం యస్య వ హ రాసాత్ ప్రచు చ్యతే |
శూలైశ్చతుద్యతైకుక్షి పత్యాప్యేయస్స తాదృశః 21
బలమాంసక్షయస్త్వోదేగ పృష్ఠోచకః | యస్య
తురియలక్ష్యం త్రేతీన్ పటౌన్ సన నవతి 22
విజ్ఞానానిమనస్మాణామరణే చత్యున్దితే భవంత్యేతా

నిఁనఁగ్నేత్ జన్మాన్మేషవిధానిచ 23
తానినన్వాగేలశ్శ్మంతే గతు సద్వాచమానవతి విశుతి
విశేషమంతః తస్మాత్ బోధ్యానినర్వత. 24

ఇతి శ్లోకే వేదశ్శ్మంతే తం దైవరకపతిసంస్కృతేశ్చ
యన్ధానై యన్మత్సావనిమిక్తి మేం దియంనామ
నవమోఽధ్యాయః

అయిమోఽధ్యాయః శ్లోకైర్వాచము (శ్లోకైర్వాచము) నానావర్ణము
యగులింగ సేవీయ మునును నీవో వాచ్యవిశేషనేరకు యీర్ష్యచు.
మజహవిభిషణ్యద్యోగమంకుటచే పూర్వాక్షరస్థము కలఁబడిన్న
మైనది ||౧౮|| పితృము హేష శ్లోగూశేంభములను [క్షణతెల
ను వ్యాపించినచో ఆరోగమునకు శంభకమనిపేరు యిదిమూ
జురోజులలో మనుజుని జువుచు. యీరోగము సూత్ర, స్థాన
ములోఁబెప్పబడినది ఆయిననూ మరణహూచుగుటచే తిళుగా
యిచటఁబెప్పబడినది||౨౦|| నుకగుతోగూడినరక్తము మాటి
మాటికి నోటనుండివచ్చుచుండుట- కుక్షీయదుశ్శూలచే పీడగ
లుగుట- యీలక్షణములుగల వానినివిడువవలెను ||౨౧||
బలము మాంసము యింకనశించుట- తీవ్రముగారోగము వృద్ధి
నొందుట- అరోచకము- యీలక్షణములుగలవాడు మూడు
పక్షములకాలముకంటె అధికముగాజీవించును ||౨౨|| మనుజు
నకు మరణముచమీపించినపుడు సేత్ర)వికారాది విజ్ఞానములు
అనగాలక్షణములుగలుగును; అప్పుడువీటినిన్నీ యిట్టియితర లక్ష
ణములనున్నూ గమనించవలెను ||౨౩|| ఆలక్షణములన్నియు

నశించెడి యొకే పురుషుని శయించవు గావున నానాపురుషుల
యందువాటిని గమనించవలెను || ౨౪ ||

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణీ వెంకటాచలపతిప్రసాద
శాస్త్రికృతముగు సప్తమ యనెడి చరకేయేంద్రియ
స్థాన సవమోఽధ్యాయాంధ్రీకము సేను.

ఇంద్రియస్థానం

దశమాధ్యాయము

- యో అధాతస్సద్యో మరణోయమః ప్రియంవ్యాఖ్యాస్యామః 1
 తతిహన్మాహ భవానాత్తేయః 2
 సద్యస్తీతిక్షిత. వాఃశా. లక్షణాని పృథక్ పృథక్ 3
 అగ్నివేళ! పవన్మూల సంస్కృష్ట మైర్నజీవతి 3
 వాతాక్షీలానుసంవృత్తాత్మఃతీ దాహణాహృది. తృష్ణ 4
 యాభివేతస్య సద్యోముష్ణాతిజీవితం 4
 పిండికేశిభిలీకృత్య జీహ్వాకృత్య చనాసికాం వాయు 5
 ప్పిండిచరణ సద్యోముష్ణాతి జీవితం 5
 భృకాయస్సచ్యుతే స్థానాత్ అంతర్దాహశ్చదాహణః 6
 తస్యహిక్కాకరోరోగః సద్యోముష్ణాతిజీవితం 6
 క్షీణశోణిత మాంసస్య నాయు రూర్ధ్వగతిశ్చరణ ఉభే 7
 మస్యే సమాయస్య సద్యోముష్ణాతిజీవితం 7

టీక|| అనంతరమందు అనగా వ్యవహితమరణ ప్రతిపా
 దకాఽప్తి కథనానంతరమందు ఆకారణమునుబట్టి ప్రత్యాసన్న
 మరణబోధకమగు సద్యోమరణీ యేంద్రియమును జెప్పుచున్నా
 రము. ఇచట సద్యశ్శబ్దమునకు కొందరు యేషరోజులనియు మరి
 కొందరు చూషరోజులనియు అర్థమును జెప్పుచున్నారు, ౧.

ఇతిహాస్యేతి ఆగమపద్ధిభోధకవాక్యము. 1. అన్ని వేషుడా! అప్పుడే కరీరమును విడిచిపోవును. 2. పంచముగానున్న ప్రాణములను ఓర్పుచున్నట్టి అనగా ప్రాణములు పియములగుటచే వాటిని స్వయముగా నశింపజేయును. 3. కిష్టములేక వాటిబాధనోర్పుచున్న వాడువలెనే మున్నట్టి అనగా నావ సిద్ధముగానున్నట్టి రోగి యొక్క వేరువేరు లక్షణములను అనగా యేలక్షణములు కలిగినవో మనుజుడు జీవించలేకపో అట్టిలక్షణములను జెప్పుచున్నాను. 3. గుండ్రని మూత్రతిగలిగి భయంకరముగానున్నట్టి వాతాత్మ్యలను (బొమ్మగాయివలె నాభికి అధోభాగము మొదలగు ప్రదేశములందు బుట్టెడి గుంధివిశేషము) హృదయమునందు బుట్టుట- తీవ్రమగు రప్పిగులుగుట- యీ లక్షణములుగలవో? వెంటనే మరణించును. 4. జంఘములను [పిక్కలను] శిథిలములుగాజేయుచూ, నాసికను వక్రముగా జేయుచూ శరీరమందు సంపరించెడి వాతము వెంటనే రోగిని జంపును. 5. యెవనికి కనబొమ్మలు స్వస్థానమునుండిజారుట- తీవ్రమగు అంతస్తామి- హిక్కు (ఎక్కిల్లు) యీ లక్షణములు గలుగునో వాడు వెంటనే మరణించును. 6. క్షీణించిన రక్తమాంసములు గలవానికి మన్యలను అయాసజెట్టుచూ (మన్యలను అధికగతి గలవాల్లుగా జేయుచూ) ఔర్ధ్వగతిగల్గవై సంపరించెడి వాతము వెంటనే ప్రాణములను నశింపజేయును. 2.

మూ॥ గుడునాభించాతిరేణ గృహ్ణతి సహసానిలశి కృతస్య
 వంక్షణౌగృహ్ణాన్ సద్యోముస్థాతి జీవితం 8
 వితత్య పర్కు కాగ్రాణి గృణీత్వోరశ్య మారుతః స్తిమి

తస్మాయతాత్రస్యసద్భావస్థానజీవః 9
 హృదయంచగుడయోశ్చశ్మశ్మితా మరతోల్లే
 దుర్బలశ్చక్షేపేషుసంస్థాతేచేతి 10
 వక్షణంచసంహృత్యగ్మితాత్మమూర్తిః 11
 సంసంజనయకఙ్తో. సద్భావమస్థాతేచేతి 11
 నాభీ మూత్రం ప్రిశ్నం ప్రిమం చాపీమూత్రః
 ప్రశ్నిశ్నం జనయకఙ్తో. సద్భావమస్థాతేచేతి 12
 భిక్ష్యతేపక్షణాయస్యవలభ్యస్యపక్షణంభిక్ష్యం
 ప్రిమం తృప్తంచసద్భావనాకాజవతేనః 13
 కస్యతే మారుతేనమాశ్రియస్యకేపిలంభిక్ష్యం
 పం త్రిష్టాంచసద్భావమస్థాతేచేతి 14
 శరీరం శోషితం యస్య వాతిశోశేనదేహిన్ భిక్ష్యం
 పివంత్యిష్టాంచసద్భావజహ్నత్ సజీవితం 15
 ఆమాశయ (పాక్షికాయ) సమత్తనానస్యస్మాత్
 పరికర్తకా త్రిష్టాగుడగ్రహశ్చక్షుః సద్భావజహ్నత్
 సజీవితం 16

టీ॥ వాతము, క్షీణించినవానియొక్క గుడము - నాభి
 వీటి మధ్యభాగమున నున్న, గజ్జలన నున్న పీడించి పాణము
 లను హరించును. ౯. వాతము, రెప్పపాటులేకుండా మూచుచు
 న్నట్టి రోగియొక్క ప్రక్కయెముకలు అగ్రములను వ్యాపించి
 ఉరోభాగమును పీడించి వెంటనే ప్రాణములను హరించును. ౧౦. అలా
 భయమగు వాతము, దుర్బలుడగు రోగియొక్క గుడము - హృద
 యము వీటి నాకర్షించి పీడించి వెంటనే పాణములను

హరించును. ౧౦. బలవంతమగు వాతము, రోగియొక్క గుడము గజ్జలు వీటి నాక్రమించి శ్వాసను బుట్టించి వెంటనే ప్రాణములను హరించును. ౧౧. రోగియొక్క నాభి-మూత్రము-వస్త్రీశీర్షము (అనగా మూత్రపునఃచయొక్క డ్విభాగము) మలము వీటిని వాత మాక్రమించి ప్రచ్ఛిన్నమగు శూలను [అనగా కత్తితో శరీరభాగమును నరుకుచున్నట్లు బాధను కలిగించెడి శూలను] బుట్టించి వెంటనే ప్రాణములను హరించును. ౧౨. యెవనికి వాతశూలలచే గజ్జలు పగులగొట్టబడినట్లుగడుట మలము కొద్ది కొద్దిగా వెడలుచుండుట -దప్పి- యీ లక్షణములు గలవాడు వెంటనే మృతినొందును. ౧౩. శరీరమంతయు శేవల వాతముచే కూడి యుండుట- కొద్ది కొద్దిగా మలము వెడలుచుండుట- దప్పి యీ లక్షణములు గలవాడు వెంటనే మరణించును. ౧౪. శరీరమంతయు వాతశోభ వ్యాపించియుండుట కొద్ది కొద్దిగా మలము వెడలుట- దప్పి- యీ లక్షణములు గలవాడు వెంటనే మృతినొందును. ౧౫. ఆమాశయమందు (పా|| పక్వాశయమందు) పరికర్తక, అనగా కత్తెరతో కత్తిరించినట్లుండెడి బాధ) కలుగుట - దప్పి- భయంకరమగు గుదగ్రహము అనగా గుదద్వారము నిరోధింపబడుట యిట్టి లక్షణములు గలవాడు వెంటనే మరణించును. ౧౬.

మూ|| పక్వాశయమధిష్ఠాయ హత్వాసంజ్ఞాం చమాదతః| కంతే
ఘుర్ఘురకంకృత్వా సద్యోహరతి జీవితం 17
దంతాః కర్దమదిగ్దాభాఃముఖంచూర్ణక సన్నిభం| సిపా
యంతే చగాత్రాణిలింగం సద్యోమరిష్యతః 18

తల్లివ్యాసముని నోగమహాచార్యుల కుబ్జులై
 స్వల్పకాలము జనాత్మక కృష్ణులైనారు 19
 ఏతనిభలు తిండియిచ్చి ముగ్ధులగుచే నడవించు
 ముగ్ధులను ముగ్ధులగుచున్నట్లే 20

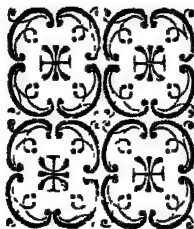
కృష్ణుల పేరకృతే తిండివలెకడతి చుచ్చుతే చిహ్నము

రణేయైంది యు నామ దశమోధ్యాయః

చీ! వాతము, వ్యాధియను నాశ్రయించి, కృష్ణులహరించి కంఠమునందు ఘుమ్మకడ్డనిసి గలిగించి, ఈఘుమ్మకడ్డని, కంఠమునందు శ్వాసతోగూడిన కషముజేరివచ్చుచున్నట్లుదేరును) వెంటనేరోసినిజుచ్చును 102 వాతములు బురదతోగూడియున్నట్లు పాచివట్టియుండుట - ముఖమునున్నమువలెతెల్లగా పాలిపోవుట - శరీరావయవములు సిహిసదివలె చమటలను గొక్కుచుండుట (అనగా శరీరముచుండిచమట, నదీనవాహమువలె బయలువెడలుట; ఇచటచరక్షణసిహిసదీ స్మరణజేయుటచే, సామాన్యముగాఁగలములో యేనదీతీగవాసులాశదీ స్మరణను తప్పువాడుకవచనములందుజేయుచుండురుగాన చరకుడుసిహిసదీప్రాంతీయుడని తెర్కించవచ్చును, అయిననూయితరాధారములనుగూడ గమనించవలెను లేక; ధాతువులకనేకాధములున్నవిగాన “సిహాయంతె” అనగాఁగైధిల్యమును బొందుచున్నవిఅనిగూడఅర్థముజెప్పవచ్చును) యిలక్షణములుగలవాడువెంటనేమృతినొందును 103 దష్టి - శ్వాస - శీతస్పృశందుపోటు - మోహము - బలిహీనత - మూలుగుట - కొద్దికొద్దిగా

మలము వెడలుచుండుట - యీ లక్షణములు గల రోగి వెంటనే మరణించును || ౧౯ || యీ చెప్పిన లక్షణములను యే వైద్యుడు లెస్సగా గుర్తించునో వాడు గుణజాల మృత్యువును నున్న జీవితమును నున్న తెలిసిన వాడగును అనగా యీ ష్టలక్షణములు కనపించినచో రోగి చచ్చుననియు లేనిచో రోగి జీవించుననియు తెలుసుకొనగలడు || ౨౦ ||

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణి వెంకటాచలపతి సాదా శాస్త్రీకృతమగు “సుషాన” యనెడి చరకీయేంద్రియ స్థాన దశమ ధ్యాయాంధ్రటికముగ సెను ||

ఇం ద్రో య స్థాన ము

పాదశాధ్యాయము.

- మూ॥ అథాత్మోఽనుజ్యోతీయః॥ వియం వ్యాఖ్యాస్యమః ॥ 1
ఇతిహస్మాహ భగవాన్ శేషః ॥ 2
అనుజ్యోతిర నేకాగ్రోమశ్చాయోమృతాస్సదా॥ రతిం
నలభ తె యాతిపరలోకం సమాంతరం ॥ 3

టీ॥ అంతరమును అనగా సద్యశికాలనియత దివ్యమును
జెప్పినవిదన కాలవిశేషనియత దివ్యబోధకముగు అనుజ్యోతీయ
మనెడి అధ్యాయమును వ్యాఖ్యానము జేయుచున్నారము.
ఇచట అనుజ్యోతి అనఁపదమునకు యథాశ్చుతరోగము అనగా
అల్పమగునిష్కరోగము అనిర్థముచెప్పరాదు, సంజారమును
అనుకరించనలెను, జ్యోతిస్సు అనగా జతరాగ్ని అని సంజారము
గనుక అనుజ్యోతిగి అనగా ముదాగ్ని, అట్టి అగ్ని మొదలుగాగల
వాటిని అధికరించి చెప్పిన అధ్యాయముగాన యీ అధ్యాయము
నకు అనుజ్యోతీయమనవేరు గలిగినది॥౧॥ ఇతిహస్మితి అగమ
శుద్ధిబోధక వాక్యము ॥౨॥ ముదాగ్ని- వ్యాకులచిత్తము-
చెడిపోయినవలెనకాంతి- మనోదాన్యల్యము- యీలక్షణములు
గలవాడు సుఖమునుబొందజాలక సంవత్సరమధ్యముననే మృతి
నొందును॥౩॥

— బల్లగ్రహణ, అరుంధత్యదర్శన, శోభోపచ యాది
రూపరిష్టములను జెప్పుచున్నాము.

మూ॥ బలింబలిభుజోయస్యప్రణీతినోప భుజతే లోకాంత
రగతఃపిండం భుక్తేనంవత్సి కేణః 4
సప్తక్షణం సమీపస్థాయోన పశ్యత్యరుంధతీం | సంవ
త్సరాంక్షేపంతుస్సన్సంపశ్యతిమహత్తమః 5
విశ్రాంత్యావిమిత్తయః శోభాముపచయందనం | పృ
ష్ఠోత్పత్తోవావిభంశం సమాంతంననజీవతి 6

టీ॥ యెవనిచేవిధిపూర్వకముగా యివ్వబడిన బలినికాకు
లుతినకుండునో అట్టివాడు సంవత్సరములో మృతినొందును ౪.
సప్తక్షణమండలమునకు సమీపమందున్న అరుంధతీనక్షత్రము
యెవనికికానరాదో అట్టిదోగినవత్సరములోమహత్తమనష్టము
అనగా మృతిరూపమును గొప్పతిమన్నును పొందును ॥౫॥
విశ్రాంతిచేతిగాని అనగా ప్రసిద్ధములగుధనాగమనాది కారణము
లేకుండాగాని, నిమిత్తములేకుండా అనగా ధనాగమనాదినూచ
కమగు శరీరమందలి నాముద్రాకలక్షములు లేకుండాగాని, యే
పురుషుడు, శరీరశోభను- శరీరవృద్ధిని- ధనమును- పొందునో
లేక పీడికి వృత్త్యాసమును అనగా శరీరశోభనశించుట- శరీర
ముశుష్కించుట- ధనమునశించుట- పీడినిపొందునో అట్టివాడు
సంవత్సరములోపలనే మృతినొందును. అనిమిత్తముగాగలిగెడి
ధనాద్యుపచయమురిష్టజనక మనిప్రతిమాధ్యాయమునందే జెప్ప
బడినది ॥౬॥

—♦ భక్త్యాది నాశమాపరిష్కమును జెప్పమన్నాడు. ♦ —

మూ॥ భక్తిశ్రేణుః శ్రుతిస్తానో బుద్ధిర్బలమహేతుకం । వడే
తానిదివర్తంతే షష్ఠీస్మైన్మరిష్యత 7

టీ॥ భక్తి - మందిస్తాభావము - జ్ఞానకళక్తి - దాత్పత్వము -
శ్రద్ధుది - శ్రీలలము - యీ ఆరున్నా నిష్ఠమిత్తముగాయెవనికి
నశించునో వాడు. అనునాసములలో మృతినొందును॥ భక్త్యాది
నామనిచ్చేయుచేతనే ఆ సేవంబుడలబ్ధమగుచుండగా “షట్”
అని వేరుగా చెప్పటచే యీ భక్త్యాదులారున్నా సమిష్టిగానాశ
మునుపొందినవో నిష్ఠమగునని తాత్పర్యము॥ ౭॥

—♦ భమచలు, వక్రరేఖలు, బంధుద్వేషము
మొదలగువాటిని గూర్చినవిష్టమును జెప్పమన్నాడు. ♦ —

మూ॥ భమసీరాను పూర్వాణాంజాలమత్స్యశోభనం । లలాటే
దృశ్యతే యస్యషడ్మాసాన్నసజీవతి 8
లేఖాభిశ్చంద్రావకాభిర్లలాట ముసచీయతే । యస్యత
స్యాయుష్షష్ఠీస్మైన్మరితంసమాదిశేత్ 9
శరీరకంపస్సమోహోగతిర్వచనమేవచ । మత్తస్యేవో
పలభ్యతే యస్యమానసజీవతి 10
రేతోమూలేపురీషాణి యస్యమజ్జంతిచాంభసి । సమా
నాత్ స్వజనద్వేష్టాత్మత్యువారిణిమజ్జతి 11

టీ॥ పూర్వముమలేనట్టి భమచలయొక్క అతిసుందరమగు

జాలము (వల) యెవనిలలాటమందుకనబడునో వాడు ఆగు
మానసః పరిక్రమించకమును పెమరణించును ||౧౮|| యెవనిలలాట
మాబాలచంద్రునివలె వంకరయైనరేఖలచే వ్యాప్తమగునో వాని
కాయః స్వచ్ఛమగుమానమలతో సమాప్తమగునని చెప్పవలెను
||౧౯|| శరీరమువణకుట- వ్యామోహము- గమనము- వాక్కు-
అనునవి మత్తుడగువానికివలెనే యెవనికిసంభవించునో వాడు
మానకాలములో మృతి నొందును ||౧౦|| తన బంధువులతోద్వే
షించెడియేమనుజునియొక్క, రేతస్సు- మూత్రము- మలము-
అని నవినీటియందుమునుగునో వాడు మానకాలములో మృతి
నొందును || “రేతః” ఇత్యాదిర్విష్టము “నిష్క్యాతంచ పురీ
షంచ” ఇత్యాదిగ్రంథముచే (౯౮. ౧౮శ్లో.) చెప్పబడియే
యున్నది. అయిననూయిచట సమాసమునందుండుటచే రేతస్సు
మొదలగువాటిసముదాయ మజ్జనము స్వజనద్వేషము కలిగిన
ష్ణుచూరకమగుననిభావము || ౧౧ ||

— హస్తపాదాది శోషరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు —

మూ॥ హస్తపాదం ముఖంచోభే వికేషాద్యస్యశుష్కతః | శుష్క
తైవావినాదా హత్ సచమాసంనజీవతి 13

— నీలరాజరూప రిష్టమును జెప్పుచున్నాడు —

మూ॥ లలాటేమూర్ధ్ని వస్తాచనీలా యస్యప్రకాశతే | రాజీ
బాలేందుకుటిలాన సజీవిశుమర్తతి 13

—♦ మనునాంకాంతమును జెప్పచున్నాడు. ♦—

మూ॥ ప్రవాళపాతకాధానా చక్రగాత్రేహనుంకాః | జెత్స
దాన్తిగు విశ్వంతినిరాత్మవిశ్వతి 14

—♦ శ్రీవావమద్దాదివిష్టమును జెప్పచున్నాడు. ♦—

మూ॥ శ్రీవావమద్దోలవాః చక్రస్వయంశురేవచ | బ్రహ్మ
శ్చగళపాకశ్చయస్త్వక్వింతిమాసి కేతే 15

—♦ సంభ్రమాదిరూపిష్టమును జెప్పచున్నాడు. ♦—

మూ॥ సంభ్రమోఽతిస్థిలాపోఽతిభేదోఽస్థామతిదారుణః
(వా॥ పర్వభేదస్థిదారుణః) | కాలపాకపరీత్య త్రయ
మేతత్ప్రవర్తతే 16

—♦ సమోహ - కేకలుంధనాదిరూపిష్టమును
జెప్పచున్నాడు ♦—

మూ॥ సముహ్యలుంధయేత్ (వా॥ సముహ్యస్సంచయః) |
కేశాన్ పరిగ్రహ్యత్కతీవచ | సరస్వస్థవదాహంకరంబలి
కాలచోదితః 17

టీ॥ హస్తపాదములు - ముఖము అనుయారెండున్న
శోషించుట - లేక హస్తపాదములుగాని ముఖముగాని తాము
లేకుండా శోషించుట - ఇట్టిలక్షణములుగలవాడు మానకాలము

లోగామతినొందును “ఇచట” ఉదే! అనువచనము ముఖము నుండి వాస్తాదులకు వ్యాపించెడిశోపను సూచించుచున్నది ||౧౨|| యెవనికి, లలాటమందు- కేంస్సునందు- పొక్తేకడుపునందు- బాలచంద్రునివలె వక్రముగను నీలవర్ణముగను యుండెడి శేఖిబుట్టనో అట్టివాడు మృతినొందును ||౧౩|| యెవనిదేహమందు పగడుగుటకలవలె మశూచికవృథాక్కులుబుట్టి త్వరలోనే నశించునో అట్టివాడు త్వరలోనే మృతినొందును ||౧౪|| బలీయమగు కంఠమందలిపీడి, నాలుకయందువాపు, గుదమా, ముఖము, గొంత క పీటియొక్క పాకము. యీలక్షణములుగలవాడు మృతినొందునని చెప్పవలెను ||౧౫|| అతీనంభ్రము- అతిప్రలాపము- యెముకలు విరిగినట్లు భయంకరమగుపీడి (పా|| భయంకరమగువర్షభేదము) యీమూడున్న చావనిస్థముగా నున్నవానికి సంభవించును ||౧౬|| మోహము నొందుట- తలవెంట్రుకలను- కైంపుకొనుట- ర (పా|| తలవెంట్రుకలను పొగుజేసుకొనుట) స్వస్థునివలె అహారమును తినుట- అట్లు తినిన నూబలహీనుడుగా నుండుట- యీలక్షణములుగలవాడు మరణించును ||౧౭||

—♦♦♦ పృష్టిః పయకరిప్రమును జెప్పచున్నాడు. ♦♦♦—

మూ సమీపేచక్షుఃపోః కృత్యామృగయేకాంగళీకరః | స్థ
యతే పిచకాలాంధ ఊర్ధ్వగానిమిషేక్షణః | 18
శయనాదాసనాదంగత్ కాష్ఠాత్కుడ్యాదధాపివా
అసన్మృగయతేకిచిత్ సమఃస్మాక్ కాలచోదతః | 19
టీః రెప్పపాటులేని ఊర్ధ్వదృష్టిగలవోగి, ఉంగరముతో

గూడినచేతిని తననేతెలియకును భావముననుచుకొని చూచు
చూచూడా మృత్యువుచే కంఠమునకు వలచును. అనిగానరాక వెదక
వారంభించును. దానినెట్లెట్లులో గమనము జేసినచో ఆత్మర్థ
మునొందును. అనగా యిట్టి క్షణములుగలవాడు మరణించునని
నిధావము ॥౧౮॥ కరుణము - ఈ నమునొందును. కర్మ-గోడ-
యిలామొలగువాటివల్ల అనగా వాటియందు, దేదోయొక
లేనిదార్థమును మృత్యువుచేమోహమున జేరినచో, వెతుక
వారంభించును, అనగా ఇట్లు వెదకెడిచో మరణించునని
భావము ॥౧౯॥

—♦అనిమిత్తమునకు - కీర్తన దానిననుసరించుచు
జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ అహస్యహాసీనమునకును ప్రలేఖితశవచ్చదా॥ కీర్తన
దకరోచ్చాసా యోనరోన సజీవతి 20

—♦దృగ్భవమహాపరిష్కమును జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ ఆహ్వాయంతంతునాపథం స్వజనంజనమేవవా॥ నుహ
మోహవృక్షమనా పశ్యన్నక్షిపశ్యతి 21

—♦ఇంద్రియార్థాయోగాది మానసికమునుజెప్పు
చున్నాడు♦—

మూ॥ అయోగమతియోగం వాశకీరేమతిమాభిషక్ ఖాదీ
నాయుగపద్మప్యాభేషజంనావచారయేత్ 22

టీ॥నవ్వుటకుతిగినంతకారణములేక యేవవ్వుట, మోహ

మునొందుట, పెదవ్రలనుమాటిమాటికి నాకుచుండుట, పాద
ములు-హస్తములు-నిశ్వాసవాయువులు-యివిచల్ల గ నుండుట,
యీలక్షణములుగలవాడు మరణించును. ౨౦. మహామో
ముచే అనగా మరణకాలమందు బుట్టెడిమోహముచే ఆనందప
బడినమనస్సుగలరోగి, సమీపమనున్న బంధుజనమునుగాని
జనసామాన్యమునుగాని దూరమందున్న వానిని లెపిలుచును.
కండ్లతోచూచుచున్నవస్తువును గ్రహించకేకుండును, అనగా
యిట్టిలక్షణములుగలవాడు మరణించుననిభావము. ౨౧. రోగి
శరీరమందు ఖాదికార్యములగు శ్రోత్రాదీద్రీయమలొక్క
మారుగాఅయోగమును గ్రహించలేనివిషయమును గ్రహించలే
కుండుట)గానిఅతియోగమునుగానిబాందినచో అట్టిరోగికివైద్యు
డుచికిత్సజేయగూడదుఅనగాఆరోగిమరణించుననిభావము ౨౨॥

—♦రోగప్రవృద్ధి-మనోబలక్షయాదిరూపప్రమును

జెప్పచున్నాడు.♦—

మూ॥ ఆతిప్రవృద్ధ్యారోగాణామనసశ్చ బలక్షయాత్ | వాన
మత్స్యజతిక్షిప్తంశరీరీదేహసంజ్ఞకం 23

—♦ వర్ణ-స్వర-అగ్నిరాశాదిరూప రిప్తమును
జెప్పచున్నాడు.♦—

మూ॥ ర్ణస్వరావగ్నిబలంవాగ్నిద్రీయమనోబలం | హీయతే
సుక్షయేన్దిదానిత్యాభవతివానవా 24

టీ॥ రోగములు మిక్కుటముగా వృద్ధిజెందుటచేతను
న్నామనోబలమున్నూ చకారముచేశరీరబలమున్నూ నశించుట

జేతనున్న జీవాత్మ తిళు గృహమువలె వాసయోగ్యముగా
నున్న శరీరమును ఆతిత్వరగా విడిచివెట్టును! ౨౩|| ప్రాణములు
నశించునమయమున, శరీరకాంతి కంతస్వరము- జతరాగ్ని
బలము- వాగ్బలము- కంఠదీయబలము- మనోబలము-యివిన
శించును, విద్యుత్తులముగానుభవించును, లేక బాష్పిగావ్యస
ప్తమందును! ౨౪||

—◆ భిషగ్గే పజాదిద్వేషరూపరిష్టమునుజెప్పించున్నాడు. ◆—

మూ॥ భిషగ్గేషజపానాన్న గురుమిత్రద్విషశ్చయే! వశగాన్య
ర్వసవై త్సోఽన్యవ్యాన్యమవర్తిన 25

—◆ భిషగాదిద్వేషల రోగమనాభ్యమనియూహరి
అన్నాదులనుగ్రహించువానికిగూడ రిష్టముగలుగునని
యూజెప్పుచున్నాడు.◆—

మూ॥ ఏతేషురోగః క్రమతే భేషజప్రతిహన్యతే! నైషామ
న్నాని భూజితచవోదకమపిస్ఫుకేత్ 1261

టీ॥ వైదుక్కు- బౌషధము- పానయోగ్యద్రవ్యము-
అన్నము గురువు... స్నేహితులు-వీటినిద్వేషించినవారుయము
నకువశవర్తులగుదురు అనగా మృతికొందురు! కొందరు
సమవక్తృశబ్దముచే కాలమృత్యువును జెప్పుచున్నారు;చకార
ముచే చెప్పి- చెప్పుబొయ్యెడి. సర్వారెష్టములనుగ్రహించు
చున్నారు; అందుచే సర్వరిష్టములు కాలమృత్యువునకు సంభ

నించుననిర్విషమునవర్జించుచున్నాడు॥౨౫॥ యీవైద్యాదులను
దేవేషించినవాఁడుఁడుయీదేవేషముగలిగినవెంటనేరోగముప్రా
రంభమగును, వీరియందు బాగుగాయోగింపబడినబౌద్ధము
కూడా పనిజేయుచాలదు. వీరిఅన్నమును సరిగ్రహించుకూడదు
నిటినిగూడా తాళకూడదు, అట్లుచేసినచో చేసినవారికిగూడ
3రచుగాఁగిచ్చునుఁ సుఖమునును ౨౬!

—* ఆయుస్సద్ధావప్రామత్యతనుజెప్పుచున్నాడు. *

మూ॥ పాదాస్సమేతాశ్చత్వారస్సం పన్నాస్సగ్ధకైర్గురైః ।
వృద్ధాగతాయుషో, ద్రవ్యవిनाనాస్తి గుణోదయః 27

శ్లో॥ చికిత్సయొక్క నాలుగు పాదములున్నూ శ్రుతావదాత
త్వాది పదహారుగుణములతో కూడుకొన్నవైననూ గతాయు
ఘ్ననియందు నిర్దిష్టములగును, యిందులకు కారణమేమనః—
కారణభావమును కార్యాభావమును పనుగాన, కార్యభూతిమగు
3రోగ్యునెడి గుణముయొక్క ప్రామగ్భావము కారణభూత
మగుతయుష్యమనెడి ద్రవ్యములేకుండినచో కలుగనేరదు, అట్టి
3యుష్యమః యీ 3తాయుష్కునకు లేమగునక వీనియందు
3కిత్సఫలించనందు ॥౨౭॥

—* ఆయుర్జ్ఞానఫలమును జెప్పుచున్నాడు. *

మూ॥ పరీక్ష్యమాయుష్యజానీరుజన్యాతురస్యచ| ఆయుర్ జ్ఞా
నఫలంకృత్స్నుమాయుష్యోనవర్తతే 28

తీ|| అహోగృహంతునకున్నూ రోగికిన్నీ దైద్యుడు ఆయుష్యమును పరీక్షించవలెను. అట్లు పరీక్షించుటవల్లగలిగిన ఆయుర్జ్ఞానమునకు ఫలభూతమగు సర్వాయుష్యమును పురుషుడు పొందుచున్నాడు, యెట్లన:- ఆయుర్జ్ఞానమునగా, పీడుగ తాయుష్కుడు, పీడుఅగతాయుష్కుడు- అనెడిజ్ఞానము, అట్టిజ్ఞానమువల్ల అగతాయుష్కునకు చికిత్సచేసినచో వానిఆయుష్యమురక్షింపబడుట మూలమునవాడు సర్వాయుష్యమును పొందుచున్నాడు. గనుక ఆయుర్జ్ఞానమునకు ఆయుష్యము ఫలమనిచెప్పెడిమాట సంగతముగానున్నది || ౨౦ ||

—♦ అరిష్టలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు. ♦—

మూ|| క్రియాపథమశిత్రాంతాః కేవలం దేహమాశ్రితాః | చిహ్నం
కుర్వంతితద్దోషాయదరిష్టం నిరుచ్యతే 21

ఇత్యగ్నివేశకృతే తంత్రేచరకప్రతిసంస్కృతే అణుశ్లో
తీయేంద్రియంనామ ఏకాదశో ధ్యాయః ||

టీ|| చికిత్సామార్గము సతిక్రమించినట్టిన్నీ అనగా చికిత్సకుసాధ్యముకానట్టిన్నీ కేవలము దేహమునాశ్రియించినట్టి వాతాదిదోషములు, యేలక్షణమునుబట్టించునో అట్టిలక్షణములరిష్టమనిజెప్పబడుచున్నది || ఇయ్యదిదూతాది గత్యిష్టమునకు లక్షణముకాబాలదు, కానిశరీరదిష్టలక్షణమగుచున్నది. అందుచేలక్షణమునకువ్యాప్తిని అనగా సాహచర్యనియమమును చెప్పవలెను లక్షణము

నగలింగము, అదిసర్వర్షములకున్నా వ్యాపకముగా అనగా నియతముగానున్నది. యెట్లన:- “అంతర్గతస్యలింగం” ఇతి (అవ్యక్తమగుర్షమునకు లింగమనగా సాధ్యసాధకహేతువు యేకకలదో) అది “ఇంద్రియము” అనెడిపదముచే జెప్పబడినది ఇంద్రియపదమునకు ప్రథమాధ్యాయారంభమునవ్యాఖ్యచేయ బడెను. (యింతవరకు చెప్పినవాక్యములభావమేమిట:- యెచ్చటెచ్చటలింగము అనగా యింద్రియము లేకలక్షణముండునో అచటచ్చర్షమున్నదిఅనెడి వ్యాప్తిఅనగా సాహచర్యనియమముగలుగుచున్నది. యీవ్యాప్తిజ్ఞానముచే దూతాదిగతర్షములు శరీరర్షములుగూడ సాధ్యములగుచున్నవి. ఆసాదర్శమునమూలమందలి “కేవలందేహం” అనుపదమునకు లింగ శరీరమున్నూ “దోహం” అనుపదమునకు అధర్మాదులున్నూ ఉపలక్షకములగుచున్నవి. అందుచేవైవక్యతములగు దూతాదిగతర్షములుపై జెప్పినవ్యాప్తిజ్ఞానముచేసాధ్యములగుననిభావము ఓయి! రిప్తమనునదినిర్నిమిత్తముగా బుట్టుననిఇదివరలోజెప్పింపబడిచట దోషమువల్లబుట్టుననిజెప్పట విరోధముకాదాయను శంక గలుగవచ్చును, అయితే, నిర్నిమిత్తపదమునకు అవిజ్ఞాతనిమిత్తమని యర్థముజెప్పినచో కారణముండియూ లేనట్లుభాసించుచున్నదే గానివాస్తవమున కారణములేకపోలేదని అర్థముగమనించును. అందువల్ల విరోధపరిహారనుగుచున్నది॥ ౨=॥

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణీ వెంకటాచలపతిప్రసాద శాస్త్రీశత్రుమగు “సుషమ” యనెడిచరిత్రకీయేంద్రియస్థానకాదశాధ్యాయాంధ్రతీకముగిసెను.

ఇంద్రియస్థానము

స్వాదిశాభ్యామసా.

మూ॥ ఆధాత్తో గోవయః చూర్ణాయ మింద్రియం వ్యాఖ్యా
స్యామః 1

ఇతిహస్మాహభగవాన్ప్రతేయః 2

—♦గోమయచూర్ణాభి చూర్ణవిషయకరిష్టమును
జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ యస్యగోమయచూర్ణాభిః చూర్ణం మూర్ధనిజాయతే
సస్నేహంభ్రశ్యతేచైవమానాంతంశిశ్యజీవితం 3

—♦వికృతిభావనరూపరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ నికర్షన్నివయః సాచ్యతాంసః పరిధావతి విక్రస్య
ననలోకేఽస్మిన్చిరంవసతిమానవః 4

—♦ప్రాగ్గురశ్శోషరూపరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు♦—

మూ॥ యస్యస్నాతానులిప్తస్యపూర్వం శుష్కత్యులోభృశం
అద్దైష్యసర్వగాత్రేషునాఽర్థమాసంపత్తివతి 5

♦ అనుతిరమందు అనగా అణుజ్యోతియేంద్రియమును

స్థిరపిదప పాదశేష్యమగుటచే అనగా మిగిలినదగుటచే గోమయ
 చూర్ణాయమును జెప్పచున్నాడము (గోమయచూర్ణమువంటి
 శిరస్సునందలిచూర్ణమును పురస్కరించుకుని యీ అభ్యాయము
 చెప్పబడినదిగాన దీనికిగోమయచూర్ణాయమును పేరుగలిగెను॥౧॥
 ఇతిహస్తేతిగమశుద్ధిభోధకవాక్యము॥౨॥ యెవనికిశిరస్సునం
 దుగోమయచూర్ణమువంటి చూర్ణము (చుండు) చమురుతో
 గూడినదిగా బుట్టిరాలచుండునో వాడుమాసకాలములోమృతి
 నొందును॥౩॥ యెవడుజారిసభుజశిరస్సులుగలవాడై పాదములు
 పరస్పరము ఒరిపిడిచేయునట్లువికారిముగా పరుగెత్తునో అట్టివా
 డుయీలోకిమునచిరకాలము బ్రతుకనేరడు అనగా మరణించు
 ననిభావము॥ వికృత్యాఅని చెప్పటచే పాదాద్యవస్తువునాదు
 లను నిషేధించుచున్నాడు ॥౪॥ స్నానముచేసి శరీరమంతకూ
 గంధముపూసికొనినయేమనుజునకు ఇతరశరీరభాగములు చమ్మ
 గానున్ననూ వక్షస్థలముముందుగనే మిక్కుటముగాయెండిపోవు
 నోఅట్టివాడుపది పేను పోవులుకూడాజీవించుటమర్లభము॥ పూ
 ర్వమురశ్మివ్యతి అనువచనముచేతనే మిగిలినశరీరభాగముచమ్మ
 గానుండునని తెలియుచుండిగా తిరుగా“అర్ధేషుసర్వగాత్రేషు”
 అనిచెప్పటవల్లమిలిచశరీరభాగమందలి అర్ధభావము విశేషము
 గానున్నట్లునూచింపబడుచున్నది॥౫॥

—శ్లోషధవిషయకరిప్తమును జెప్పుచున్నాడు.—

మూ॥ యముద్విశ్యాతురంవైద్యః సంవర్తయితుమాషధం
 (పా॥సంపాదయితుమాషధం)॥ యతమానో నశక్నోతి

దుష్టభవతస్య జీవితం

6

ఽజ్ఞాతం ఽహంకారో సిద్ధం విధిసేచ్ఛా వచాచితం |
చస్యైత్యేషామధ్యస్థనా స్థితస్య జీవితీయం

7

—♦ఆహారవిషయకరిష్టమును జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ ఆహారముపయంజనో భిషజాసూచకత్విరితి యః ఫలం
తస్య నాపౌతి దుష్టభవతస్య జీవితం

8

టీ॥ యేరోగినిగూర్చి నైద్యుడు ఔషధమును సాధించుటకు (నా | సంపాదించుటకు) తగుయత్నముచేసి యూచితఫలప్రయత్నముగలనో అట్టిరోగి బ్రతుకుట దుష్టభవము అనగా మరణించును. ౯॥ శాస్త్రముచేత తెలుసుకోబడినట్టిన్నీ బహువిధకారములుగా సిద్ధమైనట్టిన్నీ అనగా స్వరూపస్వభావములచే తెలుసుకోబడినట్టిన్నీ యథాశాస్త్రముగా ఉపయోగించబడినట్టి ఔషధము యేరోగికిరోగమును బోగొట్టజాలదో అట్టిరోగికి చికిత్స యేలేదు అనగా వాడు మరణించునని భావము ॥ ౧౨॥ యేరోగి, నైద్యుడు చెప్పినట్లుగా వధ్యకరముగు ఆహారమును సేవించుచుండియు దాసిఫలమును అనగా అరోగ్యమును పొందజో అని వాడుచీవించుట దుష్టభవము అనగా మరణించును. యీశ్లోకము రోగివిషయముగలచే “ఇష్టంచగుణశంపన్నం” ఇత్యాదివృద్ధవిషయకనచనమునకు పునరుక్తదోషముపట్టజాలదు ౧౩॥

—♦దూతాధికారమును జెప్పుచున్నాడు.♦—

మూ॥ దూతాధికారేవ త్రామో లక్షణాని ముమూర్షతాం |
యానిదృష్ట్యా భిషక్ ప్రాజ్ఞః ప్రత్యాఖ్యానోదనశ్చయం

ముక్తికేశే ధవానగ్నేరుదతి(పా॥ వ్యజతి) అప్రయతే
ధవా॥ భిషగఖ్యాగతం వ్యష్టాదూతంమరణమాది
శేత్ 10

సుతైభిషజయే దూతాఃఛిందత్య పిచభిందతి॥ ఆగచ్ఛం
తిభిషక్తేషాం నభరారమనువ్రజేత్ 11

జహ్వత్యగ్నింతథాపిండం పితృభ్యోనిర్వపత్యపి వైద్యే
దూతాయుతాయాంతితేఘ్నంతిప్రజిఘాంసవః 12

టీ॥ వ్రాజ్ఞుడగు వైద్యుడు యేలక్షణములనుజూచి రోగిని
సంశయములేకుండా వ్రత్యాఖ్యా నముజేయునో అనగా రోగి
బ్రతుకడనినస్సంజేహముగాజెప్పనో అట్టిముమూర్షులక్షణముల
నయిదూతాధ్యాయములో జెప్పచున్నారము॥౯॥ వైద్యు
డు; తలవిరబొనుకొనినపుడుగాని- దిసమొలగా యున్నపుడు
గాని- యేడ్చుచున్నపుడుగాని- (పా॥ శ్రమపడివిశ్రాంతితిసు
కొనినసమయమునగాని) అవవిశ్రాడుగానున్నపుడుగాని వచ్చిన
దూతనుజూచిరోగికిమరణముకలుగుననిశ్చయించవలెను॥౧౦॥
వైద్యుడు; నిద్రబోవునపుడుగాని- దేనినైనా నరకునపుడుగాని
లేకబద్ధులకొట్టువునడుగాని- దూతలువచ్చినయడల వైద్యుడు
రోగికుకుబోవ జనదు అనగా రోగిమరణించుననిభావము॥౧౧॥
వైద్యుడు; అగ్నియందుహోమము చేయునపుడుగాని పితృదే
వతలకుపిండములనిచ్చునపుడుగాని-యేదూతలువచ్చెదరో ఆదూ
తలుఘాతకులువలెనేరోగినిబంపెదరు అనగాఅట్టిసమయములలో
దూతలువచ్చినచోరోగిమరణించుననిభావముదూతలురోగికిఘాత
కులుకానేరదు, తమశక్తిచేతరోగినిచంపనేరదు, అయితేఅట్లు చెప్ప

టయెందుకనగా:-దూతలురోగియొక్క హితవునేకోరుచుందురు
అయిననూ రోగియెట్లునశించునో అప్రకారము రోగియొక్క
దైవముచేతనే ప్రేరితులైవచ్చినట్టి ఆదూతలు ఘాతకులువలె
(రోగిమరణమునను నూచకులగుటమూలమున) రోగినిజంపుచు
న్నారు. అందుచే “ఘ్నంతిప్రజఘాతవ” అని ఆపాతదృష్ట్యా
చెప్పబడినది! గనుక “ప్రజఘాతవశవ” అనిశవశబ్దము అవ్యక్తముగానున్నదని గ్రహించవలెను॥౧౨॥

మూ॥ కథయత్యప్రశస్తానిచింత యత్యధవాపునః॥ వైద్యేదూతా
మనుష్యాణామాగచ్ఛంతీముమూతాం 13
మృతదగ్ధవినష్టాని భజతివ్యాహత్యపి॥ అప్రశస్తానిచా
న్యాన్తివైద్యేదూతాముమూతాం 14
వికారసామాన్య గుణేదేశికాలేధవాభిషక్॥ దూత
మభ్యాగతుదృష్ట్యానాతురంతముపాచకేత్ 15

టీ॥ వైద్యుడుఅమంగళవచనములను చెప్పుచుండగా గాని లేక
ధ్యానించుచుండగాగాని దూతలువచ్చినచో రోగిమృతినొం
దును ॥౧౩॥ మరణించెను, కాలిపోయెను, నశించెను, యీము
దలగుఅమంగళవచనములను వైద్యుడు పలుకుచుండగాగాని
అమంగళక్రియలుచేయుచుండగాగాని దూతలువచ్చినచో రోగి
మరణించును ॥౧౪॥ వైద్యుడురోగసమాన దేమందుండగాగాని
(అనగారక్తపిత్తరోగమనిదూత తెలుపవచ్చిన సమయములో
వైద్యుడు అగ్నిసమీపమునందుండుట) లేకరోగతుల్యకాలము
(అనగా రక్తపిత్తరోగమును తెలుపుటకు దూత వైద్యునికి శకు
నచ్చినకాలము సుధ్యాహ్నమగుట) అట్టికాలమందుగాని దూత

లువైదునికడకు వచ్చిరేని యేరోగిను ద్రేశించి దూతలువచ్చి
రో ఆరోగికిచికిత్సజేయగూడదు, అనగా ఆరోగిమృతికొందునని
భావము గలిగి॥

—♦దూతలనాశ్రయించిన దోషములను జెప్పుచున్నాం.♦—

మూ॥ దీనభీతద్రుతత్రస్తాం మలిహమనశిఃశ్రీయం॥ త్రాన్ వ్యా
త్తతాంశ్వసండాంశ్వదూతాన్ విద్యాన్ముమూన్తతాం॥
అంగవ్యసనినం దూతులింగిం వ్యాధితతథా॥ సంప్ర
క్త్యచోగకర్మాణంన వైద్యోగతుమ్హతి 17
ఆతుర్దామను ప్రాప్తంఖరోప్తరథవాహనం॥ దూతా
ద్భుచ్చాభిషక్ విద్యాత్ ఆతురస్యపరాభవం 18
చలాబుషసినా (పా॥ మాంసా) స్థికేకణోమసఖద్వి
జాన్॥ మాప్తసింముచలంహూర్పుం శివానచ్చచ్చలిచ్యుతిం
19

తృణకావతుషాంగారం స్పృశంతో లోప్తమశ్మినః॥
తత్సూర్వదర్శనేదూతా వ్యాహుతినుమూన్తతాం 20
యస్మింశ్చదూతేబువతి వాక్యమాతుర సంశయం
పశ్యేన్నిమిత్త మశుభంతంచనాను ప్రజేద్భిషక్ 21
తిథావ్యసనినం ప్రేతంప్రేతాలం కారమేవవా॥ భిన్నంద
గ్గవినష్టం వాతద్వాదీని వంచాసివా 22
రసోవాకటుకస్త్రోగంధోవాకాణపోషహాన్॥ స్పర్శో
వావిప్రళిః కురోయద్వాన్య దశుభంభవేత్ 23
తిత్సూర్వమభితోవాక్యం వాక్యకాలేధవాపునః దూ
తానాంవ్యాహృతం శ్రుత్యాధీరో మరణమాదికేత్ 24

టీ! వైస్యము- భయము- తోందర- బెడరుట, మాలి
 న్యము, అమా-గళ్యము, యీలక్షణములుగలిగి దూతగావ
 చ్చిన స్త్రీయున్నా, మూడుసంఖ్యగలదూతలున్నా అనగాముగ్ధు
 రుదూతలున్నా, వికారాకృతిగల దూతలున్నా, నవుంసక
 మాతలున్నా, వీరలు చావసిద్ధముగానున్న రోగియొక్కదూత
 లని గ్రహించవలెను అనగా ఇట్టిదూతలనుబట్టి రోగిమరణించున
 నితెలియవలెను ||౧౬|| అంగవైకల్యముగలవాడు, పాపండుడు,
 వ్యాధిగ్రస్తుడు, మారికాయమొదలగు ఆకార్యములను జేయు
 వాడు, యిట్టిలక్షణములుగల దూతనుజూచి వైద్యుడురోగికడకు
 బోవంజనదు||౧౭|| గాడిదె- ఒంటె- వీటి నెక్కివచ్చినదూతనుజూచి
 వైద్యుడురోగియొక్క శరాభవమును తెలుసుకొనవలెను అనగా
 రోగిజీవించుచు యెరుంగనలెను||౧౮|| పూరికర- యమక- సీస
 యు(పా||మాంసము)ఎముకలు- తలవెంట్రుకలు- రోమములు
 గోళ్లు- దంతములు- చీపురుకట్ట- రోకలి- చాట- చెప్పులుజో
 డు- చర్మము- చేతిగుండిజారినిదవ్యము గడ్డిపరక- కర్ర-
 పొట్టు- నిప్పులు- మట్టిపెల్లు- రాయి- యీద్రవ్యములను
 దూతలు వైద్యుని ప్రథమదర్శనమందు తాకుచూ రోగినిగూర్చి
 యేదేనిచెప్పిరేని ఆరోగిమరణించును ||౧౯- ౨౦|| దూతరోగి
 నుద్దేశించి వాక్యమునుజెప్పుచుండగా వైద్యుడుదుశ్శకునమును

జూచినచో రోగివద్దకుబోవంజనదు || ౨౧ || ఆదుశ్శక్తనములెవ్వ
యనిన:-దుఃఖముతో నూడినవాడు- శవము- శవమునకలం
కరించెడి అలంకారము- బ్రద్దలై- లేక కాలిన లేక సశించిన
పదార్థము- వీటినిచూచుట, ఇట్టిద్రవ్యములను బాధించెడిమా
టలనువినుట, కారమైనట్టిస్థి ఇందియములకు ద్వేజకమైనట్టి
రసము నాస్వాదించుట, సహించరాని శవగంధము నాఘ్రా
ణించుట, తీవ్రమైనట్టిస్థి ఇందియోద్వేజకమైనట్టి స్పర్శము
ననుభవించుట, ఇంకనూ, యిట్టికూరినైన శకునముగలు
గుట, ఇవన్నియు దుశ్శక్తనములనంబడును. యీదుశ్శక్తనము
లు, రోగినిగూర్చి దూతచెప్పెడివాక్యమునకు ముందుగాగాని
పూర్వాపరములయందుగాని వాక్యసమకాలముందుగాని కను
పించినచో అట్టివాక్యమును విని బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు రోగి
కిమరణమును నిర్దేశించవలెను . ౨౨-౨౪

— పథ్యము-రోగులు, వీటిఉత్పత్తిములను జెప్పచున్నాడు —

మూ|| ఇతిదూతాధికారోఽయముక్తః కృతోన్నము మూర్ఛ
తాం | సద్భ్యాతురకులానాంచ వక్ష్యామ్యాత్పాతి-
పునః 25
అవత్సుతమధోత్కృష్టం స్థఖిలనం పతనంతథా | ఆక్రోశ
స్సం ప్రహారోవా సతిషేధోవి గర్హణం 26
వస్త్రాస్త్రాజిత్రాణాం గచ్ఛత్రోపా నద్యుగాశ్రయం | వ్య
సనా దిరసం చాపి మృతవ్యసనిరాంతథా 27
చైత్యధ్వజ పతాకానాం పూర్ణానాం (పా. చూర్ణా

నాం) సతనానిచ | హతానిష్ట ప్రవాదాంశ్చభూషణం
భస్మపాంశుభిః 28

పథిచ్ఛేదోబిడాలేన శునాసర్వేణవాపునః | మృగద్విజా
నాం కూరాణాం గిరోద్గీప్తాందిశం పృతి 29

శియనాసనయా నానాముత్తానానాం ప్రదర్శనం | ఇత్యే
తాన్య పృశస్తాని సన్యాన్యాహుర్మగీషిణః 30

ఏతాఃపథి వైద్యేన పశ్యతా ౭ తురవేశ్మని | శ్మణ్వి
తాచనగంత వ్యంతిచాగారం విపశ్చితా 31

ఇత్యేత్పాతిక మాఖ్యాతం పథివైద్య విగర్హితం | ఇమా
మపిచబుధ్యేత గృహవస్థాం ముమూర్షతా 32

టీక ఇట్లు చావశిద్ధముగానున్న రోగులయొక్క దూతల
నుద్దేశించి చెప్పతగిన విషయమును చెప్పితిని; ఇటుపిమ్మట,
పథ్యము-రోగికుటుంబము వీటినిగూర్చి జాత్యాతికమును అన
గారిష్టసూచక నిమిత్తములనుగూర్చి చెప్పతగిన గ్రంథమును
జెప్పుచున్నాను || ౨౧||. తుమ్ము - భయముజెంది యేడ్చుట -
తొట్టుబొటుపడుట - క్రి దబడుట - తిట్లుతిట్టుట - దెబ్బలా
డుకొనుట - వెళ్ళవద్దు, చేయవద్దు యీ మొదలుగాగల నిషే
ధవాక్యము - నిందించుట || ౨౨|| వస్త్రము, తలపాగా, ఉత్త
రీయము, గొడుగు, చెప్పులతోడు వీటి నాశ్రయించిన వ్యసన
ములనగా చిరిగిపోవుట కాలిపోవుట మొదలగునది - శవమును
చూచుట-వికలాంగులను లేకకలహించువారలనుజూచుట|| ౨౩||
చైత్యవృక్షములు (అనగా గ్రామోపకంఠమందు గ్రామస్థులు
కూర్చుండుటకు సాతబడిన వృక్షని మాన్యములు వీటినేచ్చ

చెల్లందుడు)-ధ్వజ స్తంభములు - జండాలు- పూర్ణ కంభములు
(పా|| ధూళులు) ఇవిపడుట - మరణచార, అనిష్టవార్త, ఇవి
వినవచ్చుట-తనశరీరమందు దుమ్ము, ధూళి ఇవిపడుట ||౨౮||
పిల్లి, కుక్క, సర్పము ఇవితన మార్గమున కడ్డముగాబోవుట-
కూరములగు మృగములు, పక్షులు (అనగా నక్కలు, గద్దలు
మొదలగునవి) వీటికూతలు వినబడుట - తాను దీప్తదిక్కుగా
బోవుట (దీప్తదిక్కు- అనగా సూర్యుడున్న దిక్కు లేక దక్షిణ
దిక్కు) ||౨౯|| మంచము మొదలగు శయనములు, పీటమొ
దలగు ఆసనములు, రథములు యివి శూన్యములుగాగనబడుట
యీ చెప్పినవన్నియు అమంగళకరములగు ఉత్పాతములు||౩౦||
ఇట్టిఉత్పాతములు మార్గమున కనపించిననూ లేక రోగియింట
సంభవించినట్లు విన్ననూ వైద్యుడు రోగివద్దకబోవలసినచు||౩౧||
వైద్యులచే నిందింపబడినట్టిన్నై వైద్యుడు రోగియింటికి బోవున
మయమున గలుగునట్టి ఉత్పాతగణము నిట్లు చెప్పితిని; ఇటుపి
మ్మట యీ చెప్పబోయెడి, చావసిద్ధముగానున్న రోగియొక్క
ఇంటి అవస్థను తెలుసుకొనవలెను ||౩౨||

—♦ చావనిష్ఠముగానున్న రోగియొక్క గృహక్షణము
జెప్పుచున్నాడు. ♦—

మూ॥ ప్రవేశపూర్ణ కుంభాగ్ని స్మద్దీప్తజఫల సర్పిషాం । వృష
 బ్రాహ్మణ రత్నాన్న దేవతానాం వినిర్గతిం ॥ ౩౩
 అగ్నిపూర్ణాని పాత్యాగ్రిభిన్నాని విశేఖానిచ (పా॥ విశి
 కానిచ) । భిషజ్జుమ్నూర్నతాంవేశ్యహవిశన్నే వపశ్యతి ॥ ౩౪

భిన్న భిన్నాః దగ్ధానిభిర్గానిమృదితానిచ । మర్త్యలాని
 చ సేవంశేము మూర్ఖైశ్చైశ్చికాజనాః ॥5॥
 శయనం వసనంయూ సేవనంవాపి పరిచ్ఛేదం । ప్రేమ
 ద్యోగ్య కర్వంతిసుహృదః ప్రేమివసాః ॥6॥
 అన్నంవాసద్యతే త్యక్తం జ్యోతిశ్చైవోపశామ్యతి ।
 నివాతే సేధనం యస్య తిస్యచాస్తి చక్రిశ్చితిం ॥7॥
 ఆతురస్యగృహేయస్య భీష్యం తెవాపతః తివా । కలిమా
 శమ మత్రోణి దుష్టభంభస్యజీవితం ॥8॥

టీ|| వైద్యుడు రోగియింట ప్రవేశించునపుడు, వూర్ణ
 కుంభః - అగ్ని - మన్న - పంచములు (విత్తులు) - ఫల
 ములు - నెయ్యి - వృషభము - శ్రావ్యములు - రత్నములు -
 అన్నము - దేవతలు - యివి రోగియింటనుండి బైటకుపోవు
 చుండుట ॥33॥ వైద్యుడు రోగియింట ప్రవేశించితోడనే,
 అగ్నితోనింపబడిన పాత్రలు - బ్రద్దలైన లేక ముక్కలైన
 (వా|| సూన్యములైన) పాత్రలు - యివి కనబడుట యీ లక్ష
 ణములనుబట్టి రోగి మరణించునని తెలియవలెను ॥34॥ రోగి
 యింటనున్న పరిజనము, భిన్నమైన - బ్రద్దలైన - దగ్ధమైన -
 విరిగిపోయిన - నలిగిపోయిన - జీర్ణమైన - యిట్టిలక్షణములు
 గల పదార్థములను సేవించుటనుబట్టి రోగి మరణించునని యె
 రుంగవలయును ॥35॥ మంచము - వస్త్రము - యాసము -
 ఇతరఉపకరణములు - యీ మొదలగువాటిని రోగియొక్క
 స్నేహితులు ప్రేతకు చేసినట్లు యేరోగికి చేయుదురో అట్టిరోగి
 ప్రేతయే యని యెరుంగవలెను. అనగా రోగి మరణించునని

భావము “నుహ్మదః అని చెప్పటచే శత్రువులచే ద్వేషమువల్ల చేయబడిన ప్రేతకృత్యములు రిప్తములు కాజాలవని సూచించబడినది” ||3౬|| యేరోగియింట, అన్నము (యీషదము క్షీరాదులకుకూడ ఉపలక్ష్యము) నాశమును బొందునో - జ్వాలను చల్లార్చుటకు తగిన గాలిలేని సలమందు ఇంధనములతో కూడియుండియు అగ్ని చల్లారునో అట్టిరోగికి చికిత్సలేదు. అనగా రోగి మరణించునని భావము ||3౭|| యేరోగియింట, మూకుడుగిన్నె - మొలగుపాత్రలు మిక్కుటముగా బ్రద్దలగుట - పడిపోవుట - సుఖమిమనో వాడు జీవించనేరడు ||౩౮||

— ఇతవకూ 12 అధ్యాయములలో జెప్పిన విషయమును సంగ్రహముగా సుబోధకొరకు చెప్పుచున్నాడు. —

మూ॥ యద్వ్యాకదభి రధ్యాయైర్వ్యాసతః పఠీర్ధితం | ముమూర్షితం మరుష్మాణాం లక్షణంజీవితాంతకృత్. ౩9
తత్సమాసేనవక్ష్యామః పర్యాయాస్తరమాశ్రితం | పర్యవచనాహ్నార్థ విజ్ఞానాయోపపద్యతే. 40
ఇత్యర్థం పునరేవేయం వివక్షానో విధీయతే | తస్మిన్నేవాధికారేయత్ పూర్వ మేవాభిశబ్ధితం. 41

టీ. చావసిద్ధముగానున్న మనుజులయొక్క పాణినాశకముగు యేలక్షణజాతము 12 అధ్యాయములో విపులముగా చెప్పబడినకో ||3౯|| దానిని పర్యాయపదములతో సంక్షేపముగా జెప్పుచున్నాము. ఒకమారుచెప్పినదానికి పర్యాయములను

జ్ఞేయః; శబ్దమదలి అనేకార్థభావక సామర్థ్యమునుబట్టి మొద
ట చెప్పిన వాక్యములందు గలిగిన సందేహమిధ్యాజ్ఞానాదులు
నగించి అర్థవిజ్ఞానము కలుగుట కొరకేయని తెలియవలెను,
(ఇందువల్ల పునరుక్తదోషములేదని యెరుంగవలెను.) ౪౦ ఇం
చునిమిత్తమై ఆలక్షణజాత విషయక అధికారముందు ప్రథమము
న యేవిషయము (మాచే) చెప్పబడినదో దానినిగూర్చియే
తిరుగా యీ మావివక్ష, చేయబడుచున్నది. అనగా దానిని
తిరుగా చెప్పచున్నామని భావము. ౪౧

మూ॥ వసంతాచరమంకారం శరీరేషు శరీరణాం । అభ్యుగ్రా
ణాం వినాశాయ దేహేభ్యః ప్రవివత్సతాం 42
ఇష్టాం సితితృతాం ప్రాణాం కాంతంవాసంజనసతాం ।
లింగత్రయంత్రేషు భిన్నేషుతమోఽంత్యం ప్రవివత్సతాం
వినాశాయే హరూపాణి యాస్యవస్థాంతరాణిచ । భవం
తితానివత్క్యామి యథోద్దేశం యథాగమం. 43
ప్రాణాస్సమపతప్యంతే విజ్ఞానము పరుధ్యతే । వమతి
ఒలమంగాని చేష్టాన్యరమంతిచ 45
ఇందియాణివినశ్యంతి ఖలీభవతిచేతగా జౌత్సుక్యంభజ
తేనత్వంచ తోభీరావిశత్యపి 46
స్మృతిస్త్వజతిమేధాచప్రాశ్రియా చాపనర్పతః ఉపప్ల
వంతేవాప్నూనః ఓజస్తేజశ్చనశ్యతి 47
శీలవ్యావరతే త్యర్థభక్తిశ్చపరివర్తతే వికీయంతే
ప్రతిచ్ఛాయాశ్చ యాశ్చక్యతిప్రతి 48

శుక్రంప్రచ్యవత్కానాదున్మార్గంబజతే నిఃక్షయంమాం

సాసేగచ్ఛంతి గచ్ఛంత్యస్సగువక్షయం 49

ఊష్మాణఃప్రళయంయంతి విశ్లేషంయంతి సంధయః

గౌఢావికృతితాయా తిభేదంవర్ణస్వరౌతథా 50

వైవర్ణ్యం భజతేకాయః కాయశ్చిద్రం విశుష్కతి ధూమ

స్పృజాయితే మూర్ఛి దారుణాఖ్యశ్చచ్ఛూకః 51

సతతస్సంధనా దేశాశరీరేయే భిలక్షితాః త్రైపుటాను

గతాస్సక్త్యేచలతికథంచర 52

గుణాశ్శరీర దేశానాం శీతోష్ణచ్ఛుగువారుణాః విపర్యా

సేనవర్తంతే సానేష్వనేషు తద్విధాః 53

నభేషుజాణుతే పుష్పం పంకోపంతేషుజాయతే నచా

పక్షుసుజాయంతే సీమంసాశ్చాపి మూర్ఛి 54

భేషజానినఃసంవృత్తిం సాగ్నిష్టువంతి యథారుచియాం

చాప్యవపవర్ణంతే తేషాంవీర్యం ససిన్ధ్యతి 55

నానాప్రకృతయో ఘోరాః క్రియాశ్చవి విఘాపభాః

క్షీప్రం సమభివర్తంతే ప్రతిహత్యబరౌజసే 56

శబ్దోన్మూర్ఛో రసోఘాతం గంధశ్చేష్టావిచింతితం ఉత్ప

ర్యంతే శుభాన్యేవ ప్రతికర్మ ప్రప్రతిఘ 57

దృశ్యంతే దారుణాస్సృష్టా దౌరాశ్మ్యముపజాయతే,

ప్రేమాఘ్నః ప్రతీపతాంయూంతి ప్రేతాకృతీ రుదీర్యతే 58.

వృకృతిస్త్రీయతే త్యర్థం వికృతిశ్చాభివతతే కృత్సై

వశాత్సృతికం మోరమరిష్ట ముపలక్యతే 59

ఇత్యేతాని మనుష్యాణాం భవతి వినశిష్యతాం లక్ష
ణాని యథోద్దేశం యాన్యక్తాని యథాగమం 60

టీ. విశేషకముచే ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాడు (విశేషక
మనగా శ్లోకత్రయాయమః) దేహములయందు చరమకాల
మున వసించుచున్నట్టిన్నీ అనగా పక్కదశని వాంఛినట్టిన్నీ దేహ
నాశముకొరకు శరీరములనుండి లేచిపోవుటకు సిద్ధముగావున్న
ట్టిన్నీ అట్లనే శరీరములనుండి ప్రాయాణప్రయత్నిములు చేయు
చున్నట్టిన్నీ || ౮౨ || మిక్కిలి ప్రియములుగానుండి దేహమును
వదలిపోవుటకు సిద్ధముగావున్న ప్రాణముల బాధను తప్పుచు
న్నట్టిన్నీ (10 అన్యాయముః శి శ్లోకము చూడుము) ప్రియ
మైన తనదేహమును వదులుటయం దిచ్చగిలిగినట్టిన్నీ తంత్ర
మనగా శరీరము అందలి యంత్రములు అనగా సిగాన్నాయ్వా
దులు అవి వైకల్యమును బాండుచూడగా అంత్యశ్రిమస్సును
అనగా మరణమునుబొందనద్యుక్తులై నట్టి || ౪౩ || కర్మలయొక్క
నాశముకొరకు సంభవించెడి ప్రాణసముపతాపాది రూపము
లనున్నూ ఇంకా ఇతరములగు అవధులనున్నూ ఉద్దేశము
శాస్త్రము వీటి ననుసరించి చెప్పుచున్నాను ఇచట “కాంతా
వాసం” అని చెప్పుటచే నమస్తపామలకూ సర్వాచార్యులయం
దున్నూ శరీరము క్రియమైనదిగా నున్నదని తెలియబడుచు
న్నది, శరీరరూపముగు నివాసస్థానముగాని జీవితముగాని తనకు
ప్రియమైనదై కర్మచే బలవంతముగా తననుండి విడిపించ బడిన
దైననూ ఇచట ఔపచారికముగాగాని “ఇవ” శబ్దలోపమున్న
దని భావించుటచేగాని “విహాసతాం” “తిక్తతాం” అని

యీ మొదలగు శబ్దములు స్వతంత్రముగా అనగా కర్మయందు కర్మత్వముంచక జీవునియందే కర్మత్వమును తెలుపునవిగా ప్రయోగింపబడినవి (అనగా జీవునిచేచేయబడిన దైవమనెడి కర్మచే శరీరము నశించుచున్నదిగాని జీవుడు శరీరము తనకు ప్రియమైనదగుటచే తాను స్వయముగా దానిని నశింపజేసుకొనడని భావము) రర(వ్రతిజ్ఞానుసారము లక్షణములను జెప్పుచున్నాడు:— ప్రాణములు అత్యంతము ఉపతాపమునబొందుట కలాకౌశల్యమునశించుట అవయవముల బలము పోవుట శరీర వ్యాపారములు శాంతినిబొందుట ||౪౫||

జ్ఞానేంద్రియములు నశించుట బుద్ధిగుంతితమగుట అనగా తిష్ఠతో¹వలను గ్రహించుట మనస్సుబేత్కంత్యమును బొందుట చిత్తమునందు భయము ప్రవేశించుట|౪౬| స్మృతి అనగా వ్యతీతవిషయము గు బుద్ధి మేధయుగా భారణా శక్తిగల బుద్ధి, లజ్జ, కాంతి, ఇవి నశించుట కునాది పాపజనిత రోగములు, అధర్మవ్యాపారములు. శరీరము నావహించి బాధించుట ఓజస్సు, తేజస్సు. ఇవి నశించుట |౪౭| మంచి స్వభావము, భక్తి ఇవి హల్లిపోవుట తనశరీర ప్రతిబింబములు వికారమునబొందుట తన సంబంధమైన పాంచభౌతికచ్ఛాయలుగూడా ప)త్యేకముగా వికారమునబొందుట .౪౮. రేతిస్సు స్వస్థానమునుండి జారిపోవుట వాతము ప్రకోపించుట శరీర మాంసములు, రక్తము, ఇవి నశించుట .౪౯. శరీరమందలి త్రయోదశాగ్ను లంతర్ధానము నొందుట సర్వసంధులు విడిపోయిస్కలుండుట శరీరమందు వికారగంధములు బుట్టుట శరీర

వర్ణము, కంఠధ్వని, ఇవి భేదమును బొందుట .గౌ. శరీరము వివర్ణభావము నొందుట శరీరమందలి రంధ్రములు అనగా నవ రంధ్రములు యెండిపోవుటశిరస్సునుండిస్వభావసిద్ధమగు ఆవిః వెడలక విశేషముగా ధూమము జైలువెడలుట “యస్యగౌ మయ చూర్ణాభం” ఇత్యాది గ్రంథముచే చెప్పబడిన దారుణ మనెడి (అనగా చుండులనెడి) పేరుగల చూర్ణకవ్యాధి శిరస్సున బుట్టుట .గౌ. శరీరమందెల్లస్థమన్నూ కదలుచుండెడి భాగములన్నియు స్తంభించి యేవిధముగనూ కదలకయుండుట .గౌ. శరీరముయొక్క వేరువేరు భాగములయందుండెడిశీత ఉష్ణ; మృదు, దారుణ, గుణములు వ్యత్యాసముగానుండుట అనగా శీతముగానుండెడి శరీరభాగము ఉష్ణముగాను ఉష్ణభాగము శీతముగానుండుట, ఇత్యాది వ్యత్యాసము గలుగుట ఇతర శరీరభాగములయందుగూడ ఇదేతీరిని స్నేహిది గుణములు వ్యత్యాసము నొందుట .గౌ. నఖములయందు పుష్పముపుట్టుట దంతములయందు పంకము (పాచి) పుట్టుట కంటిరెప్ప వెంట్రుకలు జటలుగట్టుట శిరస్సుయందు సీమంతములు [పాపిటలు] పుట్టుట .గౌ. రోగికిరతు చేయబడెడిఘోషధములు సిద్ధమగు చపుడుపుండవలసిన రుచినిపొందకయుండుట- ఒక వేళయుండవలసిన రుచినిపొందిననూ రోగహరణ నామర్చ్యము నొందకయుండుట. .గౌ. పరస్పరవిరుద్ధ స్వభావములు గలిగినట్టి ప్రతికేమలున్నూ అనగాదికత్నలున్నూ నానావిఘోషధములున్నూ రోగియొక్కబలమును ఓజస్సును శీఘ్రముగానశింపజేసి కూరములగుట అనగాప్రాణములను తీయునవి గాయగుట .గౌ. చికిత్స ౭

జేయబూనిన సమయము లయందు శబ్దము స్పర్శము రసము
రూపము గంధము చేష్ట ఆలోచన ఇవన్నియు ఆమంగళవ్రదము
లుగనే పుట్టుచుండుట ౫౭ రోగీశభయంకరము లగు స్వప్నములు
గలుగుట- చార్జన్యము జట్టుట రోగి యొక్క పరిచారకులు రోగి
శిష్యులీకేముగా ప్రవర్తించుట రోగికి ప్రేతకళ సంభవించుట ౫౮
స్వభావము అనగా స్వభావపీఠ్య లక్షణములు మిక్కిలి ముగ సశీం
చిబోనట, వికృతీ అనగా వికారిములు మిక్కిలి వాస్తవములు,
చైతన్యతేజమైనట్టి అనగా ఆకస్మికముగా బుట్టి పట్టి భయంకర
మైన సమర్థివ్రములు రోగి యందు కనబడుట ౫౯ ఉద్దేశము
శాస్త్రము: పీటిననుసరించి పై జెప్పిన యాలక్షణములు చావో
స్థిమి: గాన న్న మన జాలకు సభావించును. ౬౦

—* తెలిసిన టిప్టమును యెంతవరకు వెల్లడి

జేయతగు నోదానిని చెప్పుచున్నాడు. —

మూ॥ మరణాయేహ రూపాణాశ్చ తాపి భిషగ్విదాః | అపృమైస
నవక్తవ్యం మరణం ప్రత్యుపస్థితం 61
పృష్టేనాపిచ వక్తవ్యంత్రత్రయ త్రోక ఘాతకం | ఆతురస్య
భవేద్దూళి మధవాన్యస్య కస్య చిత్ 62
అబ్రుచన్ మరణంతస్య నైమిచ్చేచ్చి కిత్తితుం | యన్య
వశ్యేద్విదాశాయ లింగాని కుశలోభిషక్ 63

టీ॥ విద్వాంసుడగు వైద్యుడు మరణబోధకములగు లక్ష
ణములను జూచి యితరులు తన్నుడుగ కండా సమీపించిన మరణ

మునుజెప్పకూడదు ||౬౦|| అడిగిననూయెచట నీమాటన జెప్పి
 చ్చో రోగికిహానికలుగుట గాని తెలియకుదుఃఖముగలుగుట
 గానిసంభవించునో అచటజెప్పకూడదు ||౬౧|| నేర్పరుడగువై
 ద్యుడుయెవనియొక్క మరణలక్షణములను జూచునో అట్లరొ?
 కిమరణముగలుగునని చెప్పుకొంటుంటేయెగ క చీకెత్సనిగూడచే
 యనొల్లగూడదు ||౬౨||

—* మరణమునూవలెనే ఆరోగ్యమున గూడజెప్పరా
 దాయను శరకక్షసమాధాన మిచ్చుచున్నాడు, *

మూ॥ లింగభ్యో మరణభ్యో విషతానిశ్చతా॥ లింగా
 న్యారోగ్యమాగతు వక్తవ్యంభిషజాధ్యవం 64
 దూతైరతాత్పతివై రాష్ట్రైఃస్థాతృకులశ్రవైః॥ ఆ
 తురాచార శీలేష్టద్రవ్య సంక్షేతైః 65

టీ॥ మరణభోధక లింగములకంటె విరుద్ధములగుటనగా
 శుభసూచకములగు లింగములను జూచినవైద్యుడు, దూతల చేత
 నున్నూ, మార్గమందలి ఆకస్మిక శుభసూచకభావములచేతను
 న్నూరోగికులమనాశ్రయించిన భావములచేతనున్నూ, రోగియొ
 క్క ఆచారము - కీలము - షష్టద్రవ్యసంక్షేతి - అనేదిలక్షణ
 ముల చేతనున్నూ, అనగా వీటినన్నిటినీ బాగుగాలో
 చించిరోగికి కలుగజూయేడి ఆరోగ్యమును నిశ్చయముగాజెప్పవ
 లెను ||౬౪-౬౫||

—* శుభదూతలక్షణమును జెప్పచున్నాడు, *

మూ॥ స్వాచారంహృష్టచువ్యంగం యశస్య శుక్లవాససం
 అముండ మజటందూతం జాతివేషక్రియాసమం 66
 అనుష్ఠాఖరయూనస్థ మసంధ్యాస్వగ్రహేషుచ! అదారు
 జేషునక్ష! తేష్వనుగే షుధృవేషుచ 67
 వినాచతుర్థీంసవమీంవినాఽక్తాంచతుర్దశీం మధ్యాహ్నం
 చార్ధరాత్రించ భూకంపారాహుదర్యనం 68
 వివాదేశమశస్త్రంచ శస్త్రాత్పాతికక్షణం దూతంప్రశస్త
 మవ్యగ్రిం నిద్రిశేదాగతంభిషక్ 69

టీ॥ సదాచారముగలిగి:నట్టిన్నీ సంతుష్టాంతః కరణుడై
 నట్టిన్నీ వికలాంగుడుగానట్టిన్నీ యశశ్శాలియైనట్టిన్నీ తెల్లని
 వస్త్రమును ధరించినట్టిన్నీ ముండితుడుగానట్టి అనగా శిఖా
 యుక్తుడైనట్టిన్నీ జటలులేనట్టిన్నీ రోగికినమానమగు జాతి-
 వేషము- వ్యాపారము- ఇవిగలిగినట్టిన్నీ ॥౬౬॥ ఒంటె-
 గాడిద- యివివాహసములుగాలేనట్టిన్నీ; సంధ్యాకాలములుకా
 నట్టి కాలములయందు, హృంగ్రహములులేనట్టి లగ్నముల
 యందు, అదారుణనక్షత్రములయందు అనగామూల- ఆర్ద్రా-
 జ్యేష్ఠ- ఆశ్లేష- వీటికంటె భిన్నములగు నక్షత్రములయందు
 అనుగ్రహనక్షత్రములయందు అనగాపూర్వఫల్గుని- పూర్వాషాఢ
 పూర్వాభాద్రపద- భరణి- మఖ- వీటికంటె భిన్నములగు
 నక్షత్రములయందు, ధృవనక్షత్రములయందు అనగాఉత్తరఫ
 ల్గుని- ఉత్తరాషాఢ- ఉత్తరాభాద్ర రోహిణి- యానక్షత్రముల
 యందు ॥౬౭॥ చనితి- నవము- చతుర్థి- అనెడిది క్షతిధులకంటె
 భిన్నములగు తిధులయందు, మధ్యాహ్నము- అర్ధరాత్రి- భూ

కంకసమయము- గ్రహణసమయము- యీకాలములకంటె
భిన్నకాలములయందు వచ్చినట్టిన్నీ ॥౬౮॥ మంగళప్రదముగు
దేశమునకువచ్చినట్టిన్నీ, మంగళప్రదములగు ఆకస్మికలక్షణములు
గలిగినట్టిన్నీ అనగా శుభశకుసములు గలిగినట్టిన్నీ, నిశ్చలముగు
మనస్సుగలిగినట్టిన్నీ, యిట్టిలక్షణములుగలిగితనసమీపమునకువ
చ్చినట్టి దూతనుప్రశస్తమైన మాతగా యెరుంగవలెను ॥౬౯॥
(దూతాగమన విషయకనక్షత్ర) శుభాశుభకథన ప్రసంగము
చేసూచింపబడినట్టిన్నీ ఇతరస్థలములయందు జెప్పబడిన నక్షత్ర
నిమిత్తమువల్లబుట్టినట్టి దిష్టాదిప్రమిచట పరామృశింపబడుచు
న్నది. యీవిషయమునవాగ్భటాచార్యుడువృద్ధవాగ్భటమందు
నిదానస్థానమున జెప్పియేయున్నాడు, అయిననూ యీవిషయ
మునియతముగా శుభాశుభసూచకమగుటచే యీదివ్యకరణ
మందు చెప్పలేనిదిగాన ఆవృద్ధవాగ్భటమునండి కోడికరించు

1

చున్నారము:— ఆధానజన్మనిధన ప్రత్యరాఖ్యవిసత్కరై నక్ష
త్రేవ్యాధిరత్పన్నః క్లేశాయమరణాయచా ॥౧॥ జ్వరస్తు జాత
ష్టద్రాత్రాదశ్వినీషువివర్తతే భరణీషుచ పంచాహత్సప్తాహ
త్సృతికాసుచ ॥౨॥ తిస్సప్తరాత్రాదధవా రోహిణ్యామష
రాత్రతఃపకాదశాద్వాదివసాత్ మృగే వణ్ణవరాత్రయోః ॥౩॥ పం
చాహన్మృత్యురార్ద్రాయాం త్రిపత్య సంశయోధవా ఫునర్వ
సాప్రవృత్తస్తజ్వరోఽపైతిత్రయోదశాత్ ॥౪॥ దివసాత్పస్త
వింశాహాత్ ద్వ్యహాత్సప్తహాతోధవా ఫుష్కాక్షేపాసుమరణం
చిరణాపిమఖాసుతు ॥౫॥ అవశ్యంస్వాస్థ్యమా ప్నోతిద్వాదశా

2

3

హాన్మ చేన్మత్తః | ఫాల్గునోః పూర్వయోగ్యత్వం న్యయోగ్యుడి
 నైన్మమే ॥ ౧౬ ॥ నవమి ద్వైతకమిశేవా చ్చరస్సమ్యత్వమ్మచ్చత్తి
 హస్తై హ్మనస్తమేజాంతిశ్చ | తామూచ్యమే ధవా ॥ ౧౭ ॥ పు
 నశ్చైతాగమేస్సాతౌ దశాహవధవాత్రిభిః | యైరస్మగ్గుం విశా
 భాసు ద్వామిశే హనిర్దిశేత్ ॥ ౧౮ ॥ నవమి హ్మనచేచ్ఛాం

4

తిర్లైత్తెమ్మత్వస్తతఃపరం | జ్యేష్ఠా గూం పంచమేన్మత్వం
 క్షణవాగ్వాదశాత్పుం ॥ ౧౯ ॥ స్వాప్యదశాహ్మన్మశేన త్రి
 స్సైవైహేధవాగతే | పూర్వామాహు నవమితతోన్యసుతు
 మాసతః ॥ ౨౦ ॥ అష్టాభిధవామాస్తై ర్నవభిగ్వాభవేచ్ఛివం
 జ్యైరస్మశ్చవదేయాతి శాంతిమేకాదశాహ్మ ॥ ౨౧ ॥ ఆశ్చేష్టాహన్మ

5

సిన్ధానుద్వాదశాద్వామజేషుతు | షడహద్వాదశాహవామృ

6

7

త్వంభద్రపజానుతు ॥ ౨౨ ॥ ఉత్తిరాను ద్విసప్తాహత్ప్రశమోశే

8

వతీషుచ | చతురాతే) ప్తరాతే) వాడైమమిత్యాహాహరితః
 ॥ ౨౩ ॥

1 ఆధాన, జన్మ, నిధన, పృత్తిరాఖ్య, విపత్కరనక్షత్ర
 ములచగా శ్రమముగా జన్మనక్షత్రమునకు విదియవది, జన్మన
 క్షత్రము, జన్మనక్షత్రమునకు యేడవది, అయిదవది, మూడవదియ
 గునక్షత్రములు 2 పూర్వఫల్గునిశిఉత్తరఫల్గుని 3 అనూరాధ 4 శత
 షము 5 రపూర్వాభాద్రపది 6 తిరాభాద్రపది 7 ఆధానజ
 న్మనిధనే ఇత్యాదిశ్లోకము విశేషశాస్త్రము. “జ్యైరస్మజాతి
 ఇత్యాదిగ్రంథము సామాన్యశాస్త్రము. సామాన్యశాస్త్రము

విశేషశాస్త్రముచే బాధింపబడునుగాన యీసామాన్యశాస్త్రము ననుసరించిశుభకరములగు సక్షత్రములు విశేషశాస్త్రప్రకారము అశుభకరములయ్యెనేని అశుభము చేయుచున్నది గ్రహించవలెను. మిగిలినది సుగమమగుటచే అర్థమువాయలేదు

—* మార్గాదులయందలి శుభశకునములను జెప్పచున్నాడు*—

మూ॥ దధ్యక్షతద్వి జాతీనాం వృషభాణాం నృపస్యచ | రత్నానాం పూర్ణకుం భానాం సితస్యతు రగస్యచ 70
 సురధ్వజపతాకానాం ఫలానాం గూఢకస్యచ | కన్యాపుంవర్ధమానానాం బద్ధస్యైక పశోస్తథా 71
 వృధిన్యాఉద్భుతా యాశ్చ పషేభిః ప్రోక్ష్యంతి తస్యచ మోదకానాం సుమనసాం శుక్లానాం చందన స్యచ 72
 మనోజ్ఞస్యాన్న సానస్యస్య పూర్ణస్య శిశుటస్యచ స్మృభిర్నాస్యసవతాన్యా బడిబాయాస్త్ర యాస్తథా 73
 జీమజీవకసిద్ధార్థ సారసప్రియవాదినాం హంసానాం శత్రుప్రతాణాం చామణాం శిశినాంతథా 74
 మత్స్యజిద్వి జశంఖానాం సియం గూనాం ఘృతస్యచ | రోచిష్కార్కసిద్ధానాం రోచనా యాశ్చ దర్శనం 75
 గంధస్సుర భివర్ణశ్చ సుశుశ్లోమధురీచః మృగపక్షి మనుష్యాణాం పశిశస్తాశ్చ గిరశు భాః 76
 ఛత్రధ్వజ పతాకానాం తక్షేపణమభిష్టుతి భేరిమృదంగశంఖానాం శబ్దాః పుణ్యాహనిస్వనాః 77
 వేదాధ్యయన శబ్దాశ్చ సుఖోవాయుః ప్రదక్షిణః పథి వే

శ్లో ప్రవేశేతు విద్యాదాహోగ్యలక్షణం

78

టీ. పెరుగు- అక్షరాలు- ౨౨వృక్షత్రవైశ్యులు- ఆబో-
తులు మహారాజు రత్నములు పూర్ణకుంభములు తెల్లగుర్రము
ఇంద్రధ్వజము పతాకములు అనగాజండాలు ఘటములు లత్తుక
తోడలపై కూర్చుండ బెట్టకొనిన ఆమెపిల్లలు మగపిల్లలుగల
వారు (కొం) వర్ధనూనములు అనగామూకభృతని చెప్పుచు
న్నాడు అప్పుడకన్యకలు మగపిల్లలు అలంకరింపబడిన మూకు
భృతనిఅర్ధమ) కట్టబడిన శ్రేష్ఠమైవపశువు ౨౧త్రవ్యయెత్తబడిన
భూమి ముడుచున్న నిప్పు మోదకములు అనగాలడ్డుకములు
తెల్లనిపుష్పములు మంఠగంధము ౨౨ మనోహరమైన అన్నము
చానీయము మహావ్యులచేనిండిన శకటముఅనగా బండి వత్తతో
గూడినఅవులడుగురము శ్రీ, ౨౩ జీవంతవకమనెడిపక్షి (చికోర
పక్షి) తెల్లవాలు నారనపక్షి చాతకపక్షి హంసలు పద్మములు
పాలకాక్షులు నెమళ్ళు ౨౪ మత్స్యములు మేకలు చిలుక మొదల
గు శుభకరములగు పక్షులు శంఖములు కొగ్గిలు నెయ్యి జేజోని
శీవైవగు బంగారము మొదలగు ద్రవ్యములు అద్దము సిద్ధపురు
షులు గోరొచనము యీచెప్పినదధ్యాధి పదార్థములు కనబడు
ట ౨౫ పరిమళగంధము శోభాయుక్తమగు తెలుపువర్ణము మధు
రరసము వ్యూహములు పక్షులు వనస్కలు వీరయొక్క శోభిస్తు
ఖావహమ:లైనట్లన్నీ మంగళపదమైనట్టి వస్తువులు ఇహిసం
భవించుట ౨౬ గొడుగు ద్వజము పతాకములు అనగా చిన్నజం
డాలు వీటినియెత్తుట స్తుతిపాదములు కనబడుట భేరి మద్దిల
శింఖము వీటిద్వన లవినవచ్చుట పుణ్యావాచాచనమంత్రములు

విసబడుట ౭౭ వేదపాఠము చేయనప్పటి ధ్వనులువిన వచ్చుట-
కుడివైపుకునుడిటిగెడి సుఖకరమగు వాయువువీచుట- యీ
మొదలగుశుభశకునములు, మార్గమందున్న, రోగియొక్క
యింట వైద్యుడుప్రవేశించు సమయమందున్నా సంభవించినచో
రోగికి ఆరోగ్యముకలుగును ౭౮

—♦ రోగి, రోగియొక్క వానిచారజనము

ః ౭౭ డ శభిక్షణమనెప్పచన్నాడు, 4—

మూ॥ మంత్రాచార సంపన్నస్సాక్షురో వైశ్వికోజనః॥ శ్లో॥
ధానో నకూలశ్చపంభూత ద్రవ్యసంగ్రహః ౭౯
ధనైశ్చర్యసుఖావాప్తిప్త లంభిస్తుభేచ॥ ద్రవ్యా
ణాంతత్రయో గ్యానాంయోజనాసిద్ధి రేవచ ౮౦

టీ॥ రోగియు, వానిచారజనమున్న మంగళకరమ
గు ఆచారమకలవారగానుండుట- వైద్యనియందుశ్రద్ధ, అను
కూలత, గలవారగానుండుట రోగిసమృద్ధమగు ధనముగలవా
డుగానుండుట- ౭౯ ధనము, వైశ్వర్యము, సుఖము, ఇవిగలుగు
ట- కోరినపదార్థము సుఖముగాదొరకుట- రోగికిఉపయుక్తము
లగుద్రవ్యములచక్కగా ఉపయోగించుట ౮౦ రిక్తిసిద్ధిచుట-
యీలక్షణములు రోగియొక్క ఆరోగ్యమున సూచించును ౮౦

—♦ సుస్వస్థమనసు జెప్పచన్నాడు. —

మూ॥ గృహపాపాదైలానా నాగానామృతభస్మచిహయా

నాంపురుషాణాంచ స్వప్నసమధిరోహణం 81
 సోమార్కాగ్నిద్విజాతీరాంగవాం న్యూనాపయస్వినాం
 అన్ణవానాం ప్రతరణంవృద్ధిస్సంబాధనిస్సృతిః 82
 స్వప్నదేవైస్సపితృభిః ప్రసన్నైశ్చాభిభాషణం దర్శనం
 శుక్లవస్త్రాణాం హృదస్యవిమలస్యచ 83
 మాంసమత్స్యవిషమేఘభ్రతాదర్శవఃగ్రహః స్వప్న
 సుమనసాం చైవశుక్లానాం దర్శనంశిశుభం 84
 అశ్వగోరథయానుచయాయం పూర్వోత్తరేణచ | రోద
 నంసతితోతానంద్విషతాంచావమృదం 85

టీ|| ఇట్లు- మేడలు- వర్వతములు- యేనుగులు- జిహ్వ
 తులు- గుర్రములు- మచుఘ్నములు- వీరనెక్కినట్లుకలగనుట
 చదువు- సూర్యుడు- అగ్ని బ్రాహ్మణులు- పాలిచ్చెడిఆవు
 లు- పవిత్రశుభగుణములు- వీరలనుజూచుట- సముద్రములనుదా
 టుట- తానుపెంపొందుట- సంకటములనుదాటుట ౮౨ స్వ
 ప్నమందు ప్రసన్నులగుదేవతలతోను పితృదేవతలతోను మా
 ట్లా పట- తెల్లవస్త్రములను, నిర్మలమగు మడుగునుచూచుట
 ౮౩|| స్వప్నమందు, మాంసము, చేపలు, విషము, అమేఘ
 ము, గొడుగు, అద్దము, వీటినిపరిగ్రహించుట- తెల్లనిపుష్పము
 లుచూచుట- ఇవిమంగళవదములు ౮౪|| స్వప్నమందః
 గుర్రములు, గొవులు, రథములు, వీటినినెక్కిప్రయాణముజేయు
 ట- తూర్పుగాను, ఉత్తరముగానుబోవుట- యేర్పుట- పడిలే
 చుట్ట- శత్రువులనుసంహరించుట- ఇవన్నియుశుభకరములు ౮౫||

— ఆరోగ్యసూచకలక్షణమునున్న ఆరోగ్యవ
లమునున్నజ్ఞేయుచున్నాడు. —

మూ॥ సత్స్వలక్షణసంయోగోభక్తిశ్రేద్ధద్విజాతిః॥ సాధ్యత్వం
నచనిర్వేదస్తదారోగ్యస్వలక్షణం ౬౦
ఆరోగ్యాద్భలమాయుశ్చసుఖంచలభజేమహత్॥ ఇష్టాం
శ్చాప్యహాన్భావాన్ పురుషస్కథలక్షణాన్ ౬౧

టీ॥ రోగికి సత్స్వగుణముతో లక్షణములు గూడియుం
డుట అనగా శుభలక్షణములు గలుగుట- వైద్యులు, బా
హ్యులు వీరియందు భక్తిగలుగుట- రోగము సాధ్యదశనొందు
ట- నిర్వేదము లేకయుండుట అనగా రోగి, ఆత్మావమానమును
జేసుకొనకుండుట- ఇవి ఆరోగ్యమునకు లక్షణములు ౬౦-౬౧. ఆరో
గ్యమువల్ల; బలము, ఆయుష్యము, గొప్పసుఖము, తనకిష్టముల
గూయితరభావములు, శుభలక్షణములు, వీటిని పురుషుడు పొందు
ను ౬౦-౬౧॥

— ఆధ్యాత్మసంగ్రహమును జెప్పచూ ఆధ్యాత్మ
పసంహారమును జేయుచున్నాడు. —

మూ॥ ఉక్తం గోమయచూర్ణీయే మరణారోగ్యలక్షణం॥ దూత
స్యన్నంతరోత్పతయ క్రిసిద్ధివ్యపాశ్రయం ౬౨
ఇతిదముక్తం ప్రకృతయథాతథా తదస్యవేత్త్యం సతతంభి
ష్యగ్విదా॥ తథాహి సిద్ధించయశ్చేశ్వశాశ్వతం సిద్ధికర్మా
లభలేధనానిచ ౬౩

ఇత్యగ్నివేశకృతేతంత్రైచరకప్రతి సంస్కృతేఇంద్రియ
స్థానేగోమయఃపూర్ణాయేంద్రియంనామద్వాదశో
ధ్యాయః ఇంద్రియస్థానంసంపూర్ణం

టీ|| యాగోమయఃపూర్ణాయాధ్యాయములో; మాతలు-
స్వప్నములు - అ తరోత్పాతములు - యుక్తి - సిద్ధి - వీటిని శ్ర-
యించి, మరణారోగ్యములు వాటిలక్షణములు జెప్పబడినవి.
యుక్త్యాశ్రయమరణలక్షణమునకు 16. “యముద్దిశ్యాతురంవై
ద్యస్సంపాదయితు మహాషధం” ఇత్యాదిగ్రంథము, సిద్ధ్యాశ్రయ
మరణలక్షణమునకు ఉ “విజ్ఞాతం” ఇత్యాదిగ్రంథము, యుక్తి-
స్థితిలనాశ్రయించిన ఆరోగ్యలక్షణమునకు ఉ “ఇష్టాంభస్సుఫే
శచ” ఇత్యాదిగ్రంథము. ౧౭. యాగందియస్థానము ప్రకృ-
తోపయుక్తముగాజెప్పబడినది దానినియెల్లప్పుడున్నాబుద్ధిమం
తుడగువైద్యుడుగమనించవలెను, ఇట్లుచేసినచోవైద్యుడు సిద్ధ
కర్ముడై అనగాఫలించిన చికిత్సగలవాడై ఇష్టసిద్ధినిన్నీ శాశ్వతమ
గుయశస్సునున్నూ ధనములనున్నూ బొందుచున్నాడు.

ఇట్లు “వైద్యవల్లభ” రాణీ వెంకటాచలపతి ప్రసాద
శాస్త్రికృతమగు సుషమయ నెడిచరకేయేంద్రియ
స్థానద్వాదశాధ్యాయాంధటికముగిసెను.

సంపూర్ణం

~~~~~

తప్పు ఒప్పుల పటిక.

పేజీ	పం	కి	తప్పు	ఒప్పు
5	21	సి	కి	
6	6	చ	జ	
11	22	వికృతి	వికృతికి	
13	20	చిహ్నమును	చిహ్నము	నుఅనగా
14	14	ఎమిం	మిమి	
18	15	దృష్టా	దృష్టా	
21	18	స్వరే	స్వరే	
22	6	తః	తాః	
24	18	స్వాత్	స్వాత్	
33	18	కోష్ట	కోష్ట	
34	17	యూకాశ్చ	యూకాశ్చ	
35	18	జంతోః	జంతోః	
35	1	స్వస్థ	స్వస్థ	
36	21	సామా	సామా	
36	11	చర	చర	
37	1	త్యా	త్యా	
37	6	ర	ర	
37	12	జ్ఞా	జ్ఞా	
37	14	బంధః	బంధః	
38	6	స్థు	స్థు	
38	9	డి	డి	
39	5	వత	వత	
39	13	చాప్స్	చాప్స్	
39	19	పుష్ట	పుష్ట	

04	8	చాప్స్	చాప్స్
14	14	చాప్స్	చాప్స్
40	19	చాప్స్	చాప్స్
47	6	నూ	నూ
48	6	దం	దం
61	21	సన	సంస
65	18	ము	ముల
66	1	కర్ణ	కర్ణ
67	22	ద్ర	ద్ర
70	11	ట	ట
71	19	పు	పు
71	20	యని	యనిని
71	18	వృన్	వృన్
75	5	బీ	బీ
76	12	హి	హి
81	7	చా	చా
81	13	సి	సి
82	2	దీపకేను	దీపమువలెన
83	18	చా	చా
86	20	చా	చా
86	17	తి	తి
87	18	ద్వంద్	ద్వంద్
87	20	ఉర్వా	ఉర్వా
87	22	గదా	గదా
87	4	మై	మై
87	20	నదు	నదు
90	13	లేని	లేనివా

సంఖ్య	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
91	5	తతవ్య	తస్య
92	18	స్థితం	స్థితం
92	18	స్థితం	స్థితం
93	12	అను	అను
94	4	అను	అను
95	2	అను	అను
"	5	అను	అను
"	6	అను	అను
96	23	అను	అను
101	5	అను	అను
"	6	అను	అను
"	11	అను	అను
"	"	అను	అను
"	23	అను	అను
102	1	అను	అను
"	2	అను	అను
"	11	అను	అను
103	13	అను	అను
104	5	అను	అను
105	11	అను	అను
106	13	అను	అను
"	23	అను	అను
"	"	అను	అను
107	20	అను	అను
108	10	అను	అను
112	7	అను	అను
"	"	అను	అను
"	12	అను	అను
118	8	అను	అను
"	5	అను	అను

115	14	అను	అను
116	13	అను	అను
117	15	అను	అను
118	10	అను	అను
"	19	అను	అను
122	12	అను	అను
123	14	అను	అను
"	"	అను	అను
"	16	అను	అను
125	13	అను	అను
"	16	అను	అను
126	2	అను	అను
"	17	అను	అను
"	18	అను	అను
137	2	అను	అను
"	5	అను	అను
"	1	అను	అను
128	12	అను	అను
130	13	అను	అను
131	22	అను	అను
"	23	అను	అను
132	2	అను	అను
136	5	అను	అను
139	14	అను	అను
"	16	అను	అను
144	18	అను	అను
"	20	అను	అను
146	12	అను	అను
"	15	అను	అను
147	9	అను	అను
148	20	అను	అను

